БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМсП 1.
књ. св.
1931/330. 3.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД
ГОДИНА CV · КЊИГА 330 · СВЕСКА 3.
ДЕЦЕМБАР, 1931.

САДРЖАЈ

		Страна
Из Гетеових мисли	Тодор Манојловић	177
С пролећа, песма	Јела Спиридоновић-Савић	188
Монах, песма	Јела Спиридоновић-Савић	189
Бабилонска кула, фрагмент поеме	Десимир Благојевић	189
Утјеха гладним рукама, песма	Михо Вуковић	191
Откинута грана, песма	Миле Чиплић	191
Хиљаду корака Пантелије Савића, II., прича	Жарко Васиљевић	193
Гете и Шилер (свршетак)	Јован Грчић	201
Из писама Лазе Костића	Светислав Стефановић	212
Књижевни преглед:		
Књижевна и уметничка јесен у Бугарској	Бошко Токин	229
Уметнички преглед:		
Изложба „Облика“	Тодор Манојловић	233
Историјски преглед:		
Краљ Матија и српска деспотовина	Велимир Стефановић	238
Словенски преглед:		
Утисци из Пољске	Милан Шевић	257
Научни преглед:		
О империјализму	Д-р Мијо Мирковић	266

Прикази и белешке: Књижевност: Милан Грол: Позоришне критике. — Деса Дугалић: Забелешке с пута кроз Палестину, Сирију и Египат. — Ернст Глезер: Класа 1902. — Мићун М. Павићевић: Црногорци у причама и анегдотама. — Најновије коло Српске Књижевне Задруге. — Светислав Стефановић: Сабрана дела. — Чика Андрине песме. — Коста Николић: Етика. 274

Уметности: Новосадско-осечко позориште. — IV Јесења изложба. 280

Наука: Annuaire de l' Association Jougoslave de droit international. — H. R. Knickerbocker The Soviet five-year plan and its effect on world trade. — Paul Szemere und Erich Czeh: Die Memoiren des Grafen Tamás von Erdődy. — Winston Chourchill: The world-crisis. — Д-р Жарко Живковић: Хигијена војног ваздухопловства.

Соколски преглед: Чехословачка сарадња. 284

Вести и обавештења: Артур Шницлер †. — Најновија авантура Раде Драинца. — Гете. 289

Рад Матице Српске 290

Библиографија 293

295

Рукописи се не враћају

Издаје Матица Српска у Новом Саду

Уређује Тодор Манојловић

Година CV

Децембар 1931.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 330.

Свеска 3.

25-731
2883
Б. и В. бр.
БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

Из Гетеових мисли

Ауторитет. Без њега не може човек да опстане, па ипак он носи са собом исто толико заблуда колико и истине; он овековечава појединачно оно што би појединачно требало да прође, одбија и пушта да мине оно што би требало задржати, најзад, он је главни узрок томе што човечанство не напредује.

*

Ауторитет, наиме да се нешто једном већ догодило, било речено и решено, од велике је вредности; али само педант тражи свуда ауторитет.

*

Поштујемо старе темеље, али се не смемо одрећи права да негде опет једном градимо и из темеља ново.

*

Онај који је дотерао до вишег образовања може увек очекивати да већину има противу себе.

*

Науци много смета то што се занимамо стварима које није вредно и које није могућно сазнати.

*

Са мишљењима која ризикујемо иста је ствар као и са жетонима које гурамо напред по шаховској табли; они могу бити и побијени, али смо њима отпочели једну игру коју ћемо добити.

*

Не може да постоји једна еклектичарска филозофија, постоје само филозофи-еклектици.

*

Тачно посматрајући ствар, ми имамо још сваког дана да се реформирамо и да протестујемо противу других, иако не у религиозном смислу.

*

Није довољно само знати, треба и примењивати; није довољно само хтети, треба и учинити.

*

Уметност је сама по себи племенита, и зато се уметник не страши од вулгарнога. Да, већ самим тиме што га он прима, оно је већ оплемењено, и тако видимо како се највећи уметници смело служе тим својим суверeним правом.

*

Чујемо прво о природи и о подражавању овој, затим да треба да буде неке лепе природе. Треба бирати; свакако оно што је најбоље! а по чему ћемо то препознати? по каквој норми треба бирати? а где је норма? ваљда није и она у природи?

*

Особеност израза је почетак и крај сваке уметности.

*

Онај ко једном аутору хоће да замера због његове нејасноће требало би да погледа прво у себе самог да ли је тамо баш тако јасно и светло. У сумраку и врло јасни рукописи постају нечитки.

*

Тешко је снаћи се са заблудама свога времена: ако им се успротивимо, остајемо усамљени; ако се поведемо за њима, опет немамо ни части, ни задовољства.

*

Људи који дубоко и озбиљно мисле налазе се у рђавом положају према публици.

*

Нема страшнијега од делатног незнања.

*

Општи појмови и велика уображеност увек су склони да почине ужасне несреће.

*

Онај који са увиђавношћу признаје да је ограничен још је најближи савршенству.

*

Оно што знамо, ми знамо управо само за себе саме; када говорим са неким другим о ономе што мислим да знам, одмах он мисли да он зна ствар боље, и ја увек морам да се враћам са својим знањем у самога себе.

*

Човек мора да истраје у вери да су још и непојмљиве ствари појмљиве, иначе он не би испитивао.

*

Теорије су обично брзоплетости једног нестрпљивог разума који би се радо ослободио феномена и зато на њихово место подмеће слике, појмове, да, често чак и само речи. Наслућује се, па и види се да су то само помоћна средства; али зар страст и партијски дух не воле увек да оперишу помоћним средствима? И то с правом, пошто су им ова толико потребна.

*

Нема патриотске уметности, нити патриотске науке. Обе оне припадају, као и све високо добро, целом свету.

*

Чим један песник хоће да делује политички, он мора да се преда некој партији, и чим то учини, он је као поета изгубљен; он мора да каже збогом свом слободном духу, свом вишем погледу на ствари и да уместо тога

натакне себи до преко ушију капу ограничености и слепе мржње.

Песник ће, као човек и грађанин волети своју отаџбину, али отаџбина његове песничке снаге и песничке делатности је оно добро, племенито и лепо што нису везани ни за какву нарочиту провинцију и ни за какву нарочиту земљу и које ће он прихватити и развијати гдегод их буде нашао. Он у томе личи на орла који са слободним погледом лебди над земљама и коме је сасвим свеједно да ли онај зец, на кога ће се он бацити, трчи кроз Пруску или Саксонску.

А шта значи то управо: волети своју отаџбину, и шта значи то: патриотски дејствовати? Када се један песник доживотно трудио да побија штетне предрасуде, да отклања тесногруде назоре, да просвећује дух свога народа, да му укус пречишћава и осећајност и мисаоност оплемењује: шта би он ту могао да ради бољега? и како би он ту могао још патриотскије да дејствује?

*

Доба националних литература је прошло, настаје епоха светске књижевности.

*

Онај ко данас хоће да пише о уметности или чак и да дискутује о њој требало би да има барем неку слутњу о томе што је филозофија за наших дана већ спровела и што и на даље спроводи.

*

У поезији има апсолутно нечег демонског, и то нарочито у оној несвесној, до које не достиже никакав разумнити ум, и која баш и стога дејствује тако изнад свих појмова.

*

Требало би да читамо само оно чему се дивимо.

*

Шта знамо ми о идеји божанскога, и шта имају да значе наши тесни појмови о највишем бићу!

*

Варварство није ништа друго но непризнавање одличнога.

*

Један факт нашег живота не важи утолико уколико је истинит, већ уколико је он имао неког значаја.

*

Жене су сребрне зделе, у које ми стављамо златне јабуке. Моја идеја о женама није апстрахована из појава стварности, већ ми је прирођена или је постала у мени, Бог зна како. Услед тога су и женски карактери што сам их приказао у својим делима сви добро испали, они су бољи но што их се може наћи у реалности.

*

Природа и идеја не дају се раставити, а да се тиме не разори уметност исто као и живот.

*

Када уметници говоре о природи, они ту увек подразумевају и идеју, а да и сами нису јасно свесни тога.

*

Баш оно што необразованом човеку на уметничком делу пада у очи као *природа*, то није природа (спољна), већ човек (природа изнутра).

*

Уметност се бави оним што је тешко и добро.

*

Многе лепе ствари стоје изоловане у свету, али дух има да пронађе веза међу њима и да на тај начин ствара уметничка дела.

*

Тражите у себи самима, и ви ћете наћи све, и радујте се, ако и ту споља има нека природа — називали је ви сада како вам драго — која каже да и амин на све што сте нашли у себи самима.

*

Тамност извесних максима само је релативна. Не може се учинити и за слушаоца јасним све оно што је за упражњавајућег јасно.

*

У сваком уметнику има једна клица смелости, без које се неда замислити никакав талент, и та клица постаје нарочито жива када се способноме постављају границе и покушава да га се подмити и искористи у једностране сврхе.

*

Наш је савет да сваки иде даље својим путем, да се не поводи ауторитетом, нити општим мишљењем, нити модом.

*

Увек су само појединци (индивидуе) радили за знаност, а не епоха. Епоха је отровом убила Сократа; епоха је спалила Хуса; епохе су увек исте.

*

Човек акције увек је несавестан, савести има једино контемплативац.

*

Одиста и стварно добро чинимо већином само Clam, Vi et Precario.

*

Истинољубље показује се у способности да се свуда уме пронаћи и ценити добро.

*

Да и геније није бесмртан, то је највећа утеха медиокритета.

*

Сматрамо људе обично за опасније него што јесу. Глупаци и паметни људи подједнако су неопасни. Само полу-луде и полу-мудраци, ти су најопаснији.

*

Они који се противе и препиру требало би понекад да размисле да није свакоме сваки језик разумљив.

*

Пошто нас је Клопшток ослободио од слика (риме), а Фос нам дао прозодијских образаца, ви бисте хтели да ваљда поново правимо просте народске стихове као Ханс Сакс.

*

Ничим људи не означавају боље свој карактер но оним што сматрају као смешно.

*

Стварно учимо ми само из књига које не умемо да оценимо. Писац једне књиге коју смо у стању да оценимо морао би од нас да учи.

*

Сваки мисли да само зато што говори, он може већ да говори и о језику.

*

Ко не познаје туђе језике не зна ништа ни о своме.

*

Ритам има нечег чаробног, он може чак и да нас убеди да смо досегнули до сублимнога.

*

Извесне књиге као да су написане не да би се из њих могло нешто научити, већ само зато да би се знало да је и њихов писац нешто знао.

*

Једну дугу која траје више од четврт сата, нико је више не гледа.

*

Ништа није одвратније од већине: јер она се састоји из малобројних снажних вођа, из угурсуза који се прилагођују, из слабића који се асимилишу, и из масе која се вуче за њима, а да нема ни појма о томе шта хоће.

*

Наилази се у књижевности често на случајеве где мржња замењује дар, и где се незнатни таленти показују значајни тиме што наступају као органи неке партије.

Тако се наилази и у животу на масу лица која немају довољно карактера за то да би могла да стоје сама за себе; она се такође придружују некој партији чиме се осећају оснажена и у могућности да нешто представљају.

*

Немци, и не само они, имају дара за то да науке учине неприступачним.

*

Ништа није штетније по једну нову истину од једне старе обмане.

*

Много што-шта је истина што се неда прорачунати, исто као и много што се не може довести до пресудног експеримента.

*

Многе мисли изничу тек из опште културе, као цвеће из зеленог грања. За време ружа свуда цветају руже.

*

И само време је једна стихија.

*

Побожност није циљ, већ једно средство да би се кроз најчистију душевну спокојност дошло до највише културе.

*

Десило ми се већ и дешава ми се још да ми се једно уметничко дело на први поглед не свиђа, пошто му нисам дорастао, али ако наслућујем у њему неку вредност, ја се трудим да му се примакнем духом, и тада долазим до пријатних открића: на стварима уочавам нових особина, а у себи нових способности.

*

Сваки има своје особености и не може да их се отараси; па ипак, колико њих пропада због својих особености, често, најневинијих.

*

Један народ долази до суда тек од тренутка када уме о самом себи да суди. Али он само врло касно долази до тог великог преимућства.

*

Када човек размишља о свом физичком и моралном бићу, он обично налази да је болестан.

*

Историја наука је једна велика фуга, у којој гласови појединих народа поступно долазе до израза.

*

Има две мирне силе: право и пристојност.

*

Сујевера је поезија живота, и зато не шкоди ако је песник сујеверан.

*

Супериорност важи често као себичност.

*

Никада нас други не преваре, преварimo ми сами себе.

*

Чула не варају, али суд вара.

*

Нека само нико не замишља да се на њега чекало као на неког Месију.

*

Противници мисле да нас побијају када понављају своје мишљење, а не пазе на наше.

*

Има много људи који уображавају себи да и разумеју оно што су искусили.

*

Отац нека се брине за своју кућу, занатлија за своје

муштерије, свештеник за узајамну љубав, а полиција да нам не квари задовољство.

*

Незналице постављају питања, на која су зналци већ пре хиљаду година одговорили.

*

Сви ми живимо од прошлости и пропадамо од прошлости.

*

Емпиричко-морални свет састоји се већином само из зле намере и зависти.

*

Кажу: сујетно самохвалисање смрди; можда је и тако али каквог је мириса туђе и неправедно кућење, за то публика нема носа.

*

Понашање је једно огледало, у коме свако показује своју слику.

*

Има једна куртоазија срца; она је сродна љубави. Из ње потиче најзгоднија учтивост спољашњег понашања.

*

Од великих преимућстава неког другог нема спаса до у љубави.

*

Свака велика идеја која ступа у свет као неко еванђеље постаје за укочени педантски сој једна саблазан, а за много= али лакоученога једна глупост.

*

Божји је исток, Божји је запад, северно и јужно земљиште почива у миру његових руку.

*

Познавао сам узвишене просијаке, именом уметнике

и филозофе, али одиста не бих знао никога који је боље платио свој цех него они.

*

Можете ми сасвим слободно, исто као и Блихеру, подизати споменике: он вас је ослободио од Француза, ја од филистарских мрежа.

*

Ја не пишем да бих вам се свидео, већ да бисте нешто научили.

*

Одрасли ме се ништа не тичу више, ја сад морам да мислим на унуке.

*

Смисао свих мојих списа је триумф чисто-човечнога.

(превео *Т. М.*)

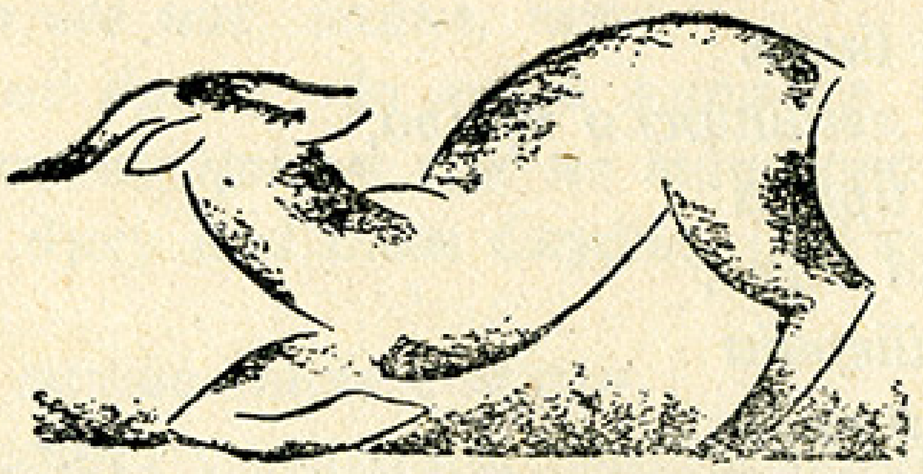

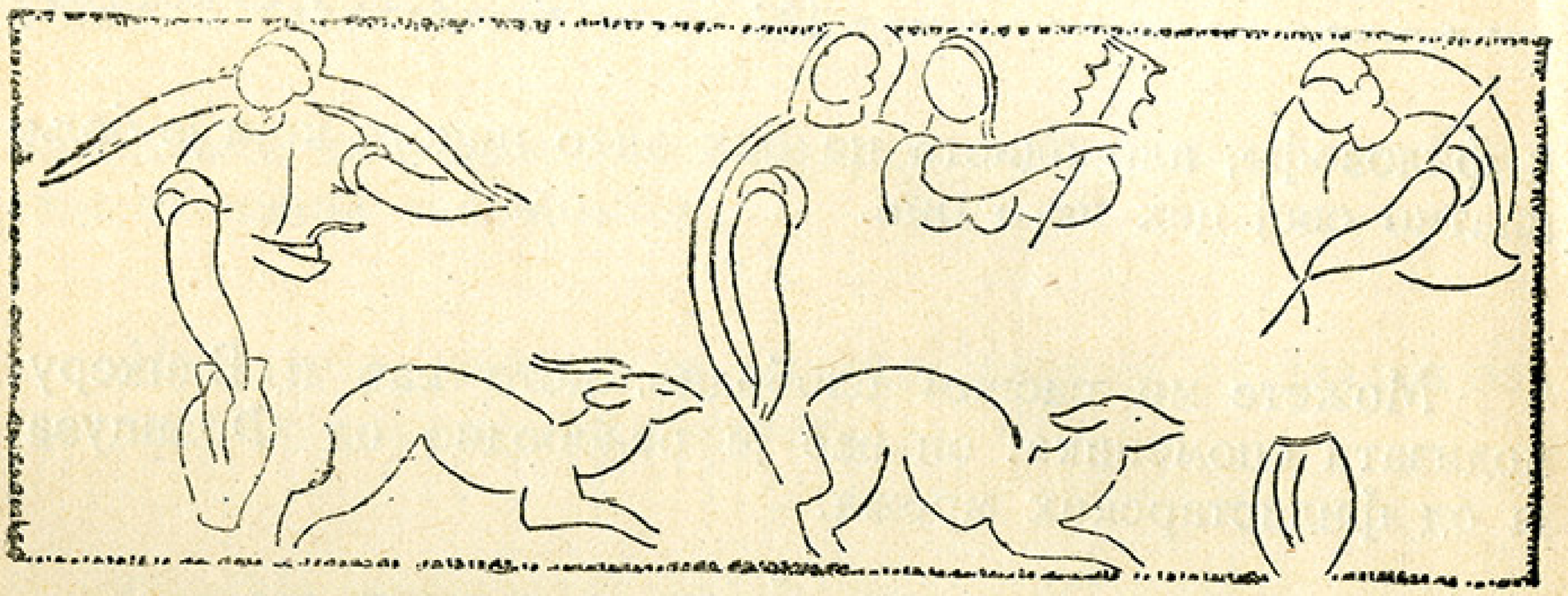

С пролећа

Не будимо тужни — снегови се топе.

Сећаш ли се, некад:
кад се за твој осмех сви лептири моји
лудо превртали,
а тек срце пусто....

Ил то ниси знао,
или је твој осмех на све друго пао,
сем на њих....

Давно је то било.
Сад је једно лептирско крило,
пуно лакога праха
и пролетњега даха,
за мене мистерија
као и душе наше.

О, драги, где су те Сазнања проклете чаше,
да их полупам — све!

Баршунско лептирско крило...
Снови.... негдашња вера....
где ли сте сада.... где?...
Не будимо тужни — снегови се топе.

Јела Спиридоновић-Савић

Монах

Данас је на прозор ћелије моје
долетело чиставо јато
шарених, малих птица,
носећ на крилма поздраве,
вилински дивља Лета
из сунчанога света.

О, добро знам, Ти си ми
ше птице, Оче, послао,
шу Твоју крилашу децу
Твом дешешу без крила,
јер ми се душа сетила намах
нечег
што је некад у детињству знала
па заборавила — била.

Јела Спиридоновић-Савић

Бабилонска кула

Фрагмент поеме

Идемо да видимо где нас, тајне, чека
Смрт с копљем од драча: до краја мора ил' азура.
Идемо с плетеницама црним док не мине ова јека,
Идемо страсном духу под игом блудње, под кишом бура.

Ти и ја, скрхано жуто лисје с грана,
Сањамо добру раскош саркофага, белу вошћану свећу,
Сањамо мртва крила лета, сањамо пламен дана,
У који небесници плаветни се хором крећу.

Зар и нас земља да згледа саморане
Под величанством раздања, хлеба и сете?
Зар до нас Харон да застуди и да бане,
А меланхолија злата одмами живот ко дете?

Расцветан је прадревни цвет на врху куле Бабилона,
Ми прошлости немамо. Небеса су нам чаша вина,

На све четири стране расули смо дозиве и звона:
Бесрамно и црно над светом ко пена кошни висина.

Јесени и пролећа промичу кроз руке и косе,
Ти си давно са недрима пуним бисерја и туге;
Теби веза девојаштва неста, мени одар носе, —
Ступисмо тихо у завичај као јадници и слуге.

То мало дете с небом међ прстима и срцем
Сањиво шета кроз твоје одаје од црнине и несна,
Тебе смо нашли где певаш с мрцем,
Тебе смо нашли да те, о Господе, спасе милост небесна!

Идемо да видимо где нас, неме, вреба
Смрт под знамењима потонулог родног града.
Смрт којља кроз мрак баца као звезде с неба,
Погађа оне што је чедно напустила нада.

Покличи наше хорде цвиле и самотни вапију,
О, ми смо застали ледни пред тајном срца жене,
Гледамо најдирљивију рајску капију
Над којом последњи зрак трне и вене!

Идемо да видимо наше звезде над домом,
Ту нам је на прагу смрт с којљем у небо до дна,
Тебе смо нашли са судбом ко с голубицом питомом,
О, тебе да спасе милост и ведрина небесна!

Жуто биље береш место плавила и цвећа,
Расте завичајем бесконачна мутна река,
Небо наше гори ко вештана свећа:
Тебе смрт с којљима тајног чека.

Очи су нам склоњене пред прагом,
Жудили смо поздрав горе с брујем кише.
Сад пред тихом, самртничком јавом драгом
Зора наша болеснички устаје и дише.

И мало дете, и древни цвет куле Бабилона,
Наш дух је мирисан мирисима крина;
На све четири стране расипају се јутра и звона,
Отрована ко пена нестаје висина.

Идемо да видимо где нас смрт осваја, јадне,
Газимо чедни са мртвим срцем и кишом јесени.
Над нашим пољима звезда угашена падне
Ко с копља смрти баш у крило жени.

Јесени и пролећа промичу кроз руке и косе,
Ти си давно са недрима пуним бисерја и туге;
Теби веза девојаштва несташа, мени одар носе, —
Ступисмо тихо у завичај као јадници и слуге.

Десимир Благојевић

Утјеха гладним рукама

Заборави, угуши у души бол рођени кад минеш покрај гробља,
Напоји, обоји крвљу гранчицу што листа снима, гранчицу пламену.
Хај, запјевај пјесму, глад руку, буну понижених, срам робља:
— Господе, свјетлошћу нас нахрани, свјетлости виду, путу, нама, камену.

Пружене су руке мекотом сјенка гладнима утјеху сунца просиле:
О, удијели, зацијели насушним комадом за спас, за наше дане....

Пружене су руке мекотом сјенка уклетог робља глад проносиле:
Свјетлости једном виду, гладним устима, за животе наше похаране!..

О, ко то рече: благо гладним и жедним правде јер ће се наситити?!

Михо Вуковић

Откинута грана

Откинута грана.
Јефтин поздрав небу
диже се са грома.

Светлост исцељује,
али мирис гране
јечи целу ноћ.

То сан кида прошлост.
То грана плови у крв.
То другар збори без смеха.
То мајка под јорганом плаче.

Откинута грана.
Пробдивена ноћ.
Савршенство заборава
кад мајка у селу цвили.

Јадикује ноћ —
то откинута грана
сад већ поздрав мајци,
поздрав небу са утробе њене.

Син!

Миле Чиплић

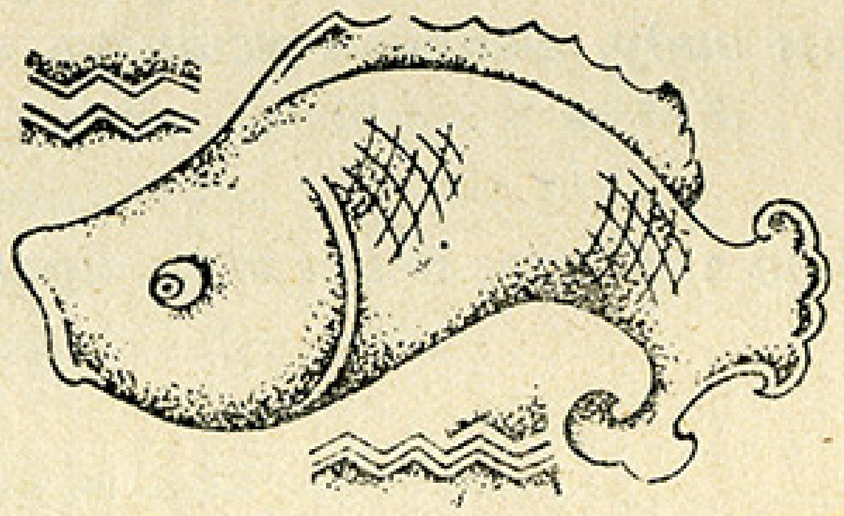

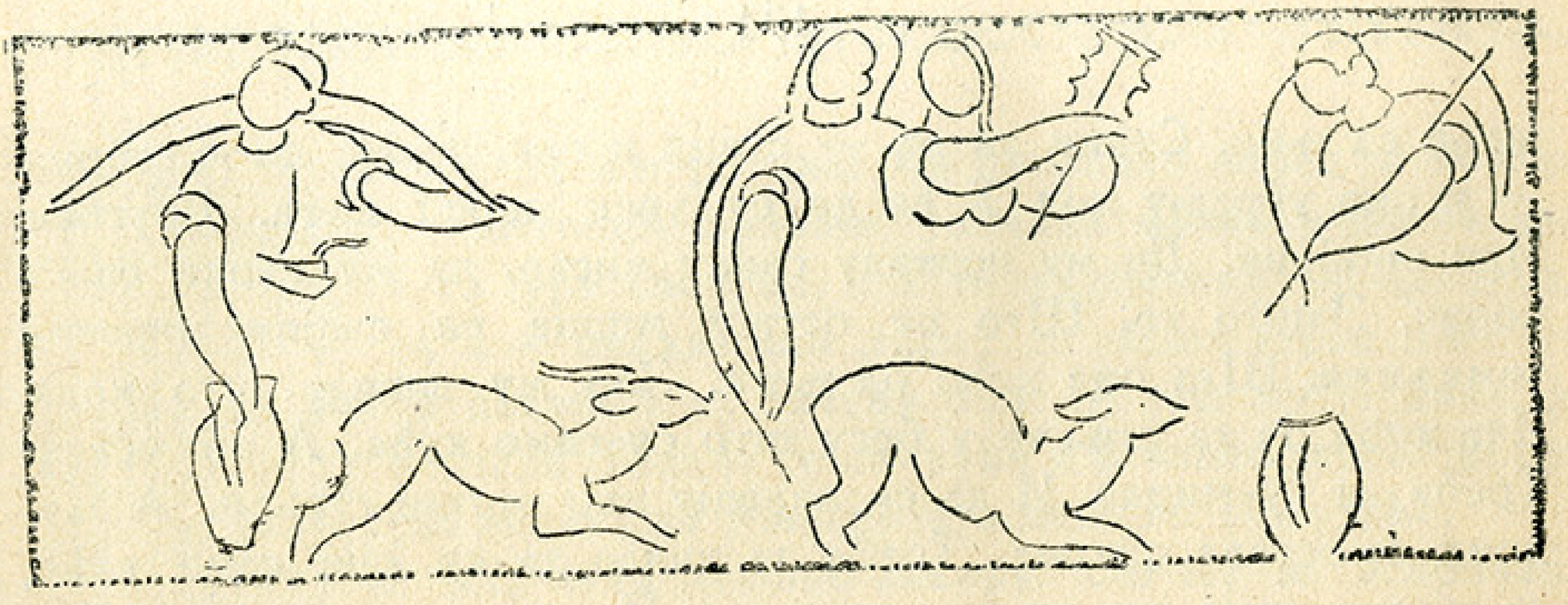

Хиљаду корака Пантелије Савића

2.

Улица га је дочекала у загрљај. Бучна. Брза. Сва покрет и замах. Аутомобили су му јурили у сусрет, и излози, и плакате. Тротоари, као покретне плохе, носиле су гомиле, парове и усамљене. Људе, жене, децу.

Улица. Његове су мисли немирно клизиле по вијугама мозга као мале саонице по дугим снежним стазама. Искрадале се. Па онда падале. По кућама. Излозима. Плакатама. И људима. Заустављале се тренутно. Или се спуштале некуда и онде остајале. Дешавало се да му је неки ауто однео мисао незнано куда. Или је нека мисао његова остајала на којој кући или прозору, па би је он сутрадан налазио на истоме месту.

Он често није гледао око себе. Спуштао је поглед. И слушао улицу. Трудио се да у људским корацима, у трамвајској звоњави, у звуку аутомобилске трубе ухвати неку мелодију. Хтео је да слије те звуке у неку песму коју је знао. Увек је успевао да прве тактове тихо отпева, али је онда наилазио неки стран глас, дисхармоничан и резак, па му је све покварио. И он би почињао изнова: у неколико високих тонова трамвајског звонцета слио је ванредно почетак неке веселе песмице, али би тада редовно наилазио какав дубок бас неке аутомобилске сирене и све му прогутао. И он је неуморно почињао изнова. Чудио се: зашто му то на улици не успева. А у железници је могао сатима да укопчава своје песме у ритам точкова и шкрипу шина. А овде на улици, није успевао. Никада.

— Улица. Око њега. Кућа у загрљају као да ходају за-

једно са њим. Стани ли он — стану и оне. Пође ли он брже — и оне убрзају ход. Х ће да су увек поред њега. Другови. Или шпиони. Да му дознаду сваку мисао, да му уходе сваки корак. Зашто то. Што не остају мирне на својим чврстим темељима. Шта оне хоће од њега. Зар му завиде што хода. Или хоће да га згњече у бесу што су само куће. А он, човек! Треба да су мирне. И да се владају као мртве ствари. А људима да оставе покрет. Треба да увиде да су оне само куће, да мирно стоје где су их поставили. И да украшавају град. А не да јуре за уморним банкарским чиновником и да га уходе. Треба да се угледају на оне мирне и паметне куће које се никада не мичу са својих темеља. И достојно репрезентују и град и грађане.

Да, то је Пантелија давно приметио и поделио куће на пријатеље и непријатеље. Пријатеље је сваки дан поздрављао осмехом, или им је чак климнуо главом, а у себи је хвалио њихову непомичност. Док је од непријатеља окретао главу. Прелазио на другу страну, само да не пођу са њим. Клонио их се као онога у банци, онога што одузима, и што му се смеје. Биле су му непријатне. Што да увек иду за њим. Што да га уходе. Што му ремете самоћу. Једино време када је сâм, па хоће да га склептају, као бројеви онде у банци. Зашто.

Дешавало се да никако није могао да их избегне па је морао да трпи да га те куће загледају. Да га прате. Да се намећу његовом погледу, и његовим мислима. А он је хтео да буде сâм. Због тога се скривао често у споредне улице. И чекао да се све умири. Да га куће изгубе из вида. И да се врате на своја места. Онда би се у страху извлачио из тих малих уличица као из каквог џака и шуњао даље, неопажен. Како се веселио када је могао тако да им подвали. А догађало се да је одједном ускочио у трамвај и тако им умакао, да се на првој станици сиђе и продужи пут пешке.

Дешавало му се да су те кућерине — које су га иначе пратиле у стопу — остајале непомичне када је поред њих пролазио. Остајале су непомичне и укочене. А он је осећао да је та непомичност само ђаволска маска иза које се крије нека пакост још страшнија од оног ухођења. Осећао је да ће сад из неког прозора да суне за њим какав суманут кикот, или ће испод које капије да допузи до њега какав подсмех, па да га зграби за гушу.

И излози у таквим кућама били су му непријатељи. Из једног је стално зверала у њега нека отровна зелена боја. Увлачила му се у очи. Пекла га као жеравица. И пунила му зенице неким

отровом. Морао је да жмури када би пролазио поред те зелене боје. И она је, у његовим сновима, узимала облик огромне зелене змије која га јури свирепо, док га изнемоглог не пробуди. Дешавало се да је — никада није могао да дозна узрок томе — морао да упиљи поглед у ту зелену боју. А она му је пила: и вид, и зенице, и мисли. Тада је трчао кући и везивао ледене крпе, тако су га ужасно пекле очи. Мислио је ослепиће. Полудеће.

Једном је због тога отишао лекару. Све му је испричао. Очекивао је да ће га он разумети. Да ће му помоћи. Да ће га научити како да гледа у ту боју, или му дати снаге да је више не гледа. Али лекар га је чудно погледао, учинило му се да је чак устукнуо један корак као пред каквим лудаком. Преписао му неки лек. И брзо га изгурао напоље, на улицу. — Он је покушао још једном. Страх је био страшан и он је хтео да га се спасе. Отишао је истом лекару. Хтео је да га потпуно обавести о себи. Испричао му је све: о кућама које га прогоне, о смеху који га дави, о излозима и зеленој боји од које хоће да ослепи... и хтео је још много да му прича.... Али лекар га је и овога пута чудно погледао, насмешио му се збуњено, учинило му се да је и сада устукнуо један корак као пред каквим лудаком, и опет му преписао неки лек. Можда онај исти. И као пре: брзо га изгурао напоље, на улицу. На улици погледао је кућу у којој је лекар становао. Била је једна од оних које га прогоне. Разумео је све. Он је још срећно прошао. Могао га је тај лекар и убити или му преписати какав отров. А ко зна, можда је то учинио. Брзо поцепа оно што му је лекар преписао. И насмеши се у себи задовољно. Надмудрио их је све.

То је било онда када је још одлазио лекарима. Али то је сада већ све прошло. Он им више не одлази. Он неће да зна за њих. Чува их се. И њих, и кућа, и зелене боје, и излога. Чува се свега тога. И сада. Он је већ обишао те куће и ту зелену змију. Данас је успео да се неопажен провуче крај њих. И сад ће да иде до куће не мислећи на ту зелену напаст. А, ако је још која непријатељица заостала, он ће је обићи или пронаћи неко ново лукавство само да је избегне.

Треба корачати. Код којег је он то корака. Колико их је до сада начинио. Он је тек пошао. Али ипак могао би да их сабира: оловком на хартији. Бар би некако заборавио на све око себе. Да, али он не мора и на улици да сабира. Може да изгуби коју бројку, па да опет накаља. Не, неће сабирати. Да га случајно види господин директор па да му сутра прикачи још

више посла. Не, никако не треба сабирати. Треба корачати. Успут се може да забави другим стварима, да иде, да посматра. А улица је увек друкчија. Разнолика. Он неће више гледати куће, — ни излоге, — ни боје. Нека их, нека иду поред њега, нека му се смеју, нека му боду очи. Он ће то све да издржи. Он ће се правити као да све то и не осећа. Корачаће по тој улици која је сваког тренутка друкчија, и сваког тренутка живи хиљадама живота и покрета.

Само корачати и предати се сав тој улици. Нека и боли. Само корачати, увек корачати, напред, кући. Кући. Мати ће га дочекати: вечно брижна, али добра, искрена. Са погледом који га често мучи, али у коме он једино налази мира. У који може да урони. Да се сав обавије њиме. Да се скрије у њему. И да буде сâм. — Дакле, само корачати. Увек само корачати. Напред. Кући.

И те улице. И на крају града друмови који беже некуд у поља и брда. Они су као и судбине. За сваког човека постоји негде нека улица или неки друм којима ће једнога дана поћи у сасвим други живот. И са којих се неће никада вратити онамо одкуда је пошао јуче или прекјуче. И у овом тренутку, док он корача кући, по безбројним улицама и друмовима иду људи некуда одакле се не враћају у своје данас ни у своје јуче. Некуда: где их чека нешто ново. Можда горе. Али не оно исто од данас и јуче. Веровао је да и њега чека негде нека улица или неки друм којима ће поћи и стићи онамо — камо, ни сам није знао, ни сам није замишљао о томе ништа конкретно. Само је осећао да ће једном поћи — можда већ сутра — и да ће стићи онамо где више не постоји ни то његово страшно данас, ни оно јуче. Да тако је.... он ће.... Одједном један оштар сноп светлости истури му се пред ноге. Могао је да се саплете о њега. Па да падне. Управо пред ауто из кога је тај светли сноп куљао. Па зар тај човек за воланом не зна да дâ сигнал. Зар хоће намерно да га прегази. Он ће њему показати... Он не трпи... У то се сноп угаси. Ауто пројури покрај њега, остављајући за собом неколико псовки које су му пале по лицу и ушима као комарци, и једну барицу у чијој је дубини жмирко неки транспарент. И прелаз на другу страну био је слободан.

Пантелија журно пређе на ону страну. Није хтео да размишља о овом инциденту. Можда је заиста само случај, а можда је тај човек у ауту хотимично све тако удесио да га исмеје,

осакати, а можда чак и убије. Али, не треба даље о томе да мисли. Све је прошло. Он је на другој страни. А одсада ће пазити када прелази. На рубу тротоара треба увек зауставити мисли и убрзати кораке.

Сада је срећно прешао на другу страну. Па треба да пође даље. Кући. Одмах ће проћи поред једне апотеке. Кроз велико окно посматрао је увек оног мршавог магистра са великим наочарима. Тај му је човек изгледао као да није живо створење, већ нека навијена лутка. Покрети су му били увек исти. Кратки. Угласти. И као да је сваки покрет шкрипао. Као ненамазани федери. А оне огромне наочари сакривале су му поглед. Очи су иза њих изгледале огромне и дубоке. Он се страшио тих очију. Уопште није волео људе са наочарима. Изгледали су му као да носе маску. Никада није могао да им сагледа праве њихове очи: неувеличане, несмањене. Ни поглед. А када би неко од њих скинуо наочари, тај би кривио лице у чудне гримасе, жмиркао, бечио се, дизао неприродно обрве и имао неки зачуђен поглед, као да у том тренутку све око себе види први пут у животу. — Пантелија се клонио људи са наочарима. Једино је тог дугачког магистра посматрао, и то из прикрајка, да га не примети. А када би се врата од апотеке отворила и он осетио мирис карбола или јодоформа, увек би се брзо удаљио, јер га је тог тренутка заболела глава, рука или нога. Изгледало му је да тај мирис карбола долази са његове руке. Уобразио би да му је бандажирана рука, осетио би чак и неисказани бол и дуго би држао укочену руку, ставивши шаку у разрез између два дугмета од капута. Тај мирис могао је да му сугерише бол, и дуго је требало док би поново дошао себи, увидео да му рука није бандажирана, да га не боли. И онда би је полако спуштао и насмешио се блажено. Па би дубоко одахнуо.

Али овога пута место карбола и јодоформа из апотеке изађе мршави магистар са наочарима. Пантелију то запрепасти. Никада не би веровао да тај човек може изаћи из апотеке. Није могао да схвати да и на тренутак смеју да застану они његови покрети. Кратки. Угласти. Није могао да верује да та навијена лутка не шкрипи више у апотеци. Можда су заборавили да је подмажу, па није у стању да миче рукама. Ма шта било, свакако је страшно. Немогуће. Куда ће сада тај човек. Учинило му се да га је на тренутак погледао својим страшним наочарима. Али Пантелија није могао да му сагледа очи. Са де-

белих стакала бљештао је дуги низ фењера који се низаху дуж улице. Но тај га је човек тек на тренутак погледао. Прошао поред њега. И сврнуо у прву мрачну улицу. Као да је скочио у неку црну воду. Улица се заклопила над њим. Нису се чак ни набрали ситни таласићи на тој помрчини.

Куда ће сад тај човек. Он му и није тако непознат. Не треба да га пусти да се удави у том мраку..... И са дна свести Пантелије Савића почеше опет да се пењу нека сећања од јуче, од пре десетак дана, од пре десетак година.... Ко би знао.... Тек сећања завиглаше њиме. И он се прену. Тај човек из апотеке био му је познаник. Стари познаник. Он се сети да је у својој самоћи испричао себи читав живот тога магистра. И име му је наденуо. Звао га је: Лутан. И, јуче! Да, баш јуче! Јуче је дошао у својој причи до тренутка кад Лутан излази из апотеке и скаче у помрчину. Како да се тога није пре сетио. Да, сада се прича наставља. Васкрсава. Он треба да пође за њим, да види крај те приче. Да га доживи са Лутаном. Да, али он треба да иде кући. Кући. Закаснићe.... Он треба да иде право кући.... Мати ће се забринути. Он никада још није закаснио. Мати ће отићи у банку да распита где је. Узнемириће господина директора баш код вечере. Па ће још помислити да је отишао да пије. Или девојкама..... Он мора кући... Право кући.....

Али страх због Лутана надвлада. На тренутак је све заборавио. Пренеразила га је слутња. Тамо за углом можда већ лежи Лутан мртав. Убијен. Па да. Прича мора да добије неки крај. А у мраку је само смрт. Али он то треба да види. Потрчао је ужаснут и био уверен да Лутан лежи мртав, ту одмах иза угла. Он утону у мрак. Исто као Лутан. И угледа га. Лутан је ишао мирно даље: чуо је како му сада и ноге шкрипе. Лакнуло му је. Убрисао је зној са чела. Хтео је да се врати из те мрачне улице и да пође својом светлом улицом кући. Али је маханично пошао по мраку. На дну душе почео је да осећа неку горчину. Као да га је било жао што није наишао на мртвог Лутана. На убијеног. Да се сврши већ једном та прича. Да се сврши? Не. Он је могао даље да је настави. И без Лутана. Над мртвим Лутаном. Дошла би полиција. Свет би се окупио око лешине. Он би се пријавио за сведока. Сви би га испитивали. Новинари бележили би његове изјаве. Фотографи би га снимили заједно са лешином, при магнезиумовој светлости. Постао би за тили час интересантан. Можда би чак посумњали да је он убица. Затворили би га. На суду би испричао све о себи и Лу-

тану. Како би било смешно када би им доказао да Лутан и није био жив човек него нави|ена лутка. Тражио би да Лутана ископају из гроба, па би га пред свима подмазао. И Лутан би оживео. И опет почео да ради оним својим покретима. Кратким. Угластим.... Каква би то била сензација!... Тај Лутан је па-косник Иде даље и шкрипи својим неподмазаним удовима, као да му се том шкрипом смеје. Баш као онај што одузима. Иде даље. А прича се неће свршити. Можда се никада неће свршити. Зар само смрт довршује овакве приче. Смрт: Лутанова или његова.

Он крену натраг. Био је дубоко зашао у ту мрачну улицу без дна. Било га је жао свега. Ишао је истим путем натраг. Загњурен у помрчину, он је обилазио светле мрље које су ретки фењери шарали по тами. Изгледало му је као да се провлачи кроз неки тесан, мрачан, дуг ходник и као да фењери вребају на њега да га осветле и узвикну: ево убице, он је убио Лутана! Одмах ту за углом!.... Али га неће укебати. Он се уме добро да сакрива. Не, неће га укебати, Треба само да иде прибијен уз куће! Као стонога. Ту је мрачно. Не, неће га ти фењери предати полицији. Ако је и убио Лутана, он је то учинио зато што га је Лутан прогонио својим огромним очима, иза наочари. Убио га је, јер му шкрипа неподмазаних удова није дала да спава. Увек му је долазио у поноћ и будио га. Можда је он био сакривен и у оном сату у банци који је над његовом гла-вом онако ужасно шкрипао сваког. Он је имао права да га убије. Судије то морају да увиде. И да га ослободе. Да га осло-боде. Да се дочепа слободе. Да се ослободи. Ослободи. И ове мрачне улице. И ових фењера што хоће да га предаду поли-цији. И тих кућа уз које сада мора да пузи као стонога... Да се ослободи.... Ослободи... Свега... Свега.... Он поче да трчи. Све брже и брже. Био је на рубу мрака. Лицем удари о стаклени зид светлости његове улице. Освести се. Та Лутан није мртав. Он га није убио. Све је само била прича. Он не би никада смео да убије. Ни себе. Зар ни себе? Самога себе?...

Једним замахом разби стаклени зид светлости и пребаци се преко стакленог иверја у бучну, брзу улицу. А она га поново дочека у загрљај. Он застаде. На тренутак само. Зар одиста да пође кући. Зар баш сваки дан да иде истим путем. И увек кући. Зашто да се не врати натраг у онај мрак. Па да трага за Лутаном. Да га стигне. Да га ослови. Да му збаци наочари. И да најзад дозна је ли тај страшни Лутан жив

човек или само лутка. Све да дозна о њему. Па да се бар њега ослободи.... Он храбро диже главу и хтеде да пође натраг.... Али погледом домаши једну огромну плакату, која га је са стуба гледала. Добро. Умирујући. Братски. Он се у тренутку стиша. Насмеши се блажено. Осети бескрајну радост. У срцу. У души. У целом телу. Бескрајну, бескрајну радост. Прије ближе стубу. Човек са стуба пружи му руку. Братски. Топло. И Пантелија је прими и прошапута: хвала ти Чаплине. И све је гласније понављао: хвала ти Чаплине.

Па је онда пошао даље. Својим уобичајеним путем. Аутомобили му појурише у сусрет, и излози, н транспаренти. Тротоари, као покретне плохе, носили су гомиле, парове и усамљене. Људе. Жене. Децу.

А Пантелије Савић корачао је даље. И дуго понављао: хвала ти Чаплине....

Ни овога се пута нико није осврнуо за њим.

(Наставиће се)

Жарко Васиљевић

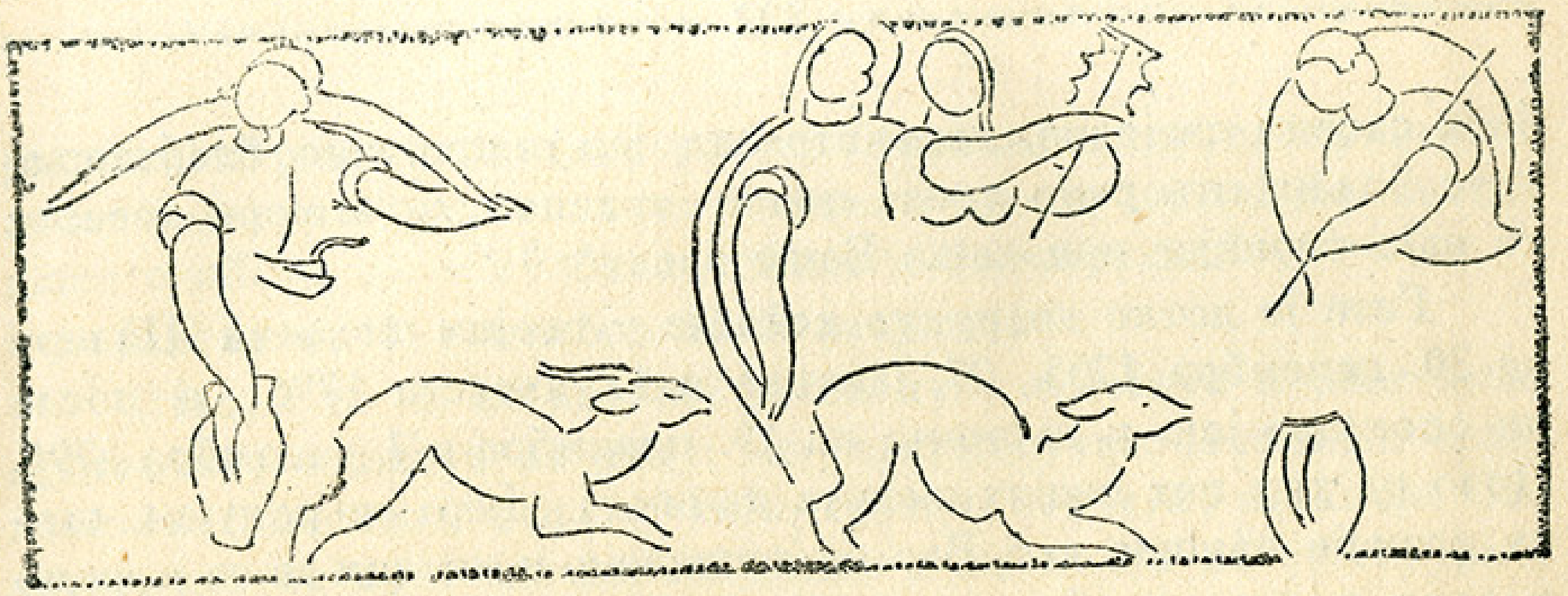

Гете и Шилер

— *Уочи стогодишњице Гетеовој смрти* —

(Наставак и свршетак)

Још и 18. новембра 1796., Шилер пише Гетеу о ксенијама: „У Кодању се зло изузели на ксеније, као што ми данас пише Шимелманка[17]), која, додуше, има либералнију самосталност и — кад би иоле могла — била би радо праведна према нама двојици. На то уопће не смемо ни мислити, да ће тај наш рад ценити према природи му. И они, који о нама имају најбоље мишљење, доспевају само до толеранције. Код свих судова те врсте, што сам их чуо, мени се додељује једна улога заведеника; Ви се још можете тешити, што сте заводилац..... Вама се никад неће опростити Ваша истина, Ваша дубока природа, а ја, ако овде смем говорити о себи, услед јаког отпора моје нарави против времена и против масе, никад нећу задобити публику. Добро је само, што то није толико ни потребно да ме наводи на рад и да ме одржава у њему. Вама пак може

---

17) Жена данског тада министра финансија, који се звао Ernst Heinrich Graf von Schimmelmann (1747.—1831.), а одушевљавао се за уметност, науку и књижевност толико да је 1791., на препоруку данског и немачког песника Багезена (Jens Baggesen, 1764.—1826.), тада боланом Шилеру одредио годишње припомоћи од 1000 талира, за први мах на три године, и тиме га ослободио бриге за насушни хлеб, те је Шилер, сав сретан, писао свом верном Кернеру: „Задуго, можда занавек, опростио сам се свију брига..... Једва сам се једном домогао доколице, да учим и скупљам и да радим за вечност.“ — Са Шимелманком се Шилер дописивао. Интересантно је, што у свом писму њојзи, од 23. новембра 1800., говори о Гетеу. И сад, после раздобља од шест година, сматра своје познанство са Гетеом за најдобротворнији догађај целог свог живота. Па сме —

бити сасвим свеједно, нарочито сад, јер, и крај свих блебетања, укус бољих отворено греде новим правцем, који мора довести до најпотпунијег признања Ваше заслуге."

Гете је дотле додирнуо ксеније у својим писмима Шилеру од 30. децембра 1705., 27. јануара и 17. августа 1796., а после их спомиње још у писмима од 19. новембра и 7. децембра 1796. Прво од тих пет својих писама почиње: „Јако се радујем, што су ксеније наишле код Вас на допадање, и мислим да се морамо и даље растресати (um uns greifen)." У другом вели: „Целу малу збирку наших ситних песама још нисам довршио. Ево Вам засад мој прилог од ове седмице. Ако смо ради да саставимо предвиђени број, мораћемо се осврнути још на неке од најближих ствари, јер, где је срце пуно, ту уста хоће да прекипе, па онда је то дивотна прилика, да се ствари из себе за рад и из рецензентског света одгурају међу ширу публику, где ће се онда распалити један или други, крај којег би ствар иначе прошла незапажена." У трећем писму признаје Шилеру да су његови дистиси прекрасни те ће зацело имати силна ефекта. Ако би — вели — Немци могли појмити, да човек може бити ваљан делија (ein guter Kerl), а да зато не буде филистар и блесан (Matz), онда Ваше лепе изреке морају извести добро дело, приказујући велике односе људске природе са толико господствености, слободе и смелости.

Одговарајући на Шилерово писмо од 18. новембра 1796., одмах сутрадан, руга се овако:

„Надам се да ће Кодањци и сви образовани приморци украј Источног мора из наших ксенија изводити нов доказ за истинску и необориву егзистенцију ђавола, а у том смо случају нас дво-

---

вели — рећи да за тих шест година ни за часак није посумњао у његов карактер. У његовој је нарави висока истина и честитост и највиша озбиљност за све, што је право и добро; зато се брбљавци и претваралице и софисти у његовој близини вазда осећају нелагодно. Мрзе га, јер га се боје; а како он у животу и у науци презире све, што је лажно и плитко, то се у данашњем грађанском и књижевном животу мора побркати с многима... ... Шилер ипак не може а да не дода: „Камо среће, да Гетеа исто тако могу да оправдам, што се тиче његових домаћих прилика, као што то могу поуздано погледом на његове књижевне и грађанске прилике. Али он је услед кривих појмова о домаћој срећи и услед неког несретног зазирања од брака, доспео у стање, које га у његову рођеном домаћем кругу кињи и унесрећује, а он је, нажалост, сувише слаб и сувише мека срца, а да би се могао отрести тог стања. То је једина његова нагота, но она не вређа никог, доли баш њега главом, а и она је у складу с једним врло племенитим дѣлом његова карактера."

јица њима учинили велику услугу. Наравно, с друге их стране љуто боли, што им се на тако немио начин оштећује неоцењива слобода, да могу бити празни и бесмислени."

Писмо од 7. децембра 1796. завршује:

„Надам се да ће ксенији доста дуго деловати и злог духа против нас одржати на раду; ми ћемо међутим наставити своје позитивне послове, а њему ћемо препустити муку негације. Све дотле, док се опет сасвим не смире и не мисле да су сигурни, мораћемо их, ако хумор остане свеж, још који пут наједити онако поштено."

Међутим се Шилер поново био вратио на Гетеов роман „Wilhelm Meisters Lehrjahre", прочитавши свих осам књига тог романа. У свом писму од 2. јула 1796. пише Гетеу, међу осталим ово:

„..... Не могу Вам описати колико сам ганут истином, лепим животом, једноставном пуноћом тог дела. Узбуда је, додуше, још немирнија, него што ће бити, кад скроз проникнем то дело, и то ће онда бити вечна криза мог духа; но узбуда је ипак дејство лепога, само лепога, а немир проистиче једино отуд, што разум још није могао да стигне осећај. Сад Вас потпуно разумем, кад оно рекосте да Вас баш лепо, истинито, може често ганути до суза. Мирно и дубоко, јасно, па ипак непојмљиво као природа, делује и стоји ту, па све, чак и најмања ситница, показује лепи склад душе, из које је поникло све..."

Сутрадан, 3. јула, пише Кернеру:

„Целе ове седмице живео сам у Вилхелму Мајстеру, кога поново читам и проучавам у целом његову склопу....."

О својој трилогији „Wallenstein", Шилер пише Гетеу у три маха, 28. новембра 1796., 4. априла 1797. и 12. децембра 1797. У првом од тих трију писама даје израза нади да ће Гете њиме бити задовољан, што се тиче *духа*, у којем ради; у другом јавља да узгред оцртава до ситница изведен сценариум, како би и очима механично себи олакшао преглед момената и свезе; а у трећем жали, што мора, не би ли одржао поетску слободу, за неко време да одагна од себе сваку помисао на позорнички приказ те трилогије, јер је склоп целине захтевао да се љубав, не толико радњом колико својом независношћу од свих смерова, одупре осталој радњи и тиме доврши извесан човечји круг, а она у том својству није театрална, бар не у оном смислу, који

се даје извести немачким приказним средствима и код немачке публике.

Кад се Гете латио свог Фауста, замолио је Шилера да му приопћи „своја очекивања и своје жеље" (Erwartungen und Desideria). Шилер на то, у свом писму из Јене од 22. јуна 1797., оговара овако:

„..... Фауст, комад наиме, крај све своје индивидуалности, не може од себе сасвим да одбије захтев симболичне важности, као што је то, по својој прилици, и Ваша рођена идеја. Дуплицитет човечје природе и тежња, да се божанствено и физично у човеку споји, не губи се из вида; па како фабула прелази и мора прелазити у јарко и безоблично (ins Grelle und Formlose), то човек неће да остане при предмету, него хоће, да га предмет одведе до идеја̂. Једном речи, захтеви на Фауста уједно су и филозофски и поетични, па се Ви можете обртати, колико Вам је воља, природа предмета задаће Вам филозофску обраду, а уобразиља ће морати пристати на то, да служи једној идеји разума. Но ја вам тиме тешко да казујем нешто ново, јер сте у оном, што је већ ту, у велику степену почели да удовољавате том захтеву."

Након три дана, 26. јуна, ево га опет са рефлексијама о Фаусту. Вели да га је поново читао, па готово осећа вртоглавицу, кад помисли, како ће се то решити. Међутим, то је — вели — врло природно, јер ствар почива на спознаји, а док човек нема те спознаје, мора чак и не тако богата грађа збунити ум. Уопће једва чека да види како ће се народна бајка прилагодити филозофском дê̂лу целине.

Пред свој полазак на пут, најпре до Франкфурта, где је последњи пут походио своју матер[18]), па оданде, по трећи пут, у Швајцарску, Гете је из Вајмара, 19. јула 1797., Шилеру написао ово:

„При растанку ми ништа радосније ниште могли дати, него Ваш боравак последњих осам дана. Мислим да се не варам, ако наш састанак овога пута опет сматрам веома плодоносним. Много се штошта развило за садашњицу и спремило за будућницу, тако да се ја са више задовољства крећем на пут, надајући се да ћу успут бити доста вредан, а при повратку очекујем Вашу сарадњу. Ако наставимо тако, да разне радове спрово-

18) Katharina Elisabeth Textor (1731.—1808.), удала се за Гетеова оца (Johann Kaspar Goethe (1710.—1772.) године 1748. Песник јој је био прво дете.

димо истовремено те се, лагано настављајући веће, соколимо и забављамо мањим, онда може понићи много штошта."

Сутрадан је Гете Кернеру у Дрезден, међу осталим, писао:

„Преко Шилера сте чули да се нас двојица сад мотамо око балада. Његове су њему, као што већ знате, сјајно пошле за руком, ја желим да моје, бар донекле, смеју стати уз његове; за ту врсту поезије он је у сваком погледу више позван него ја."

Нацрт за други део свог Фауста и поједине призоре Гете је скицирао још за Шилерова живота, но цео тај други део довршио је тек на два месеца пред своју смрт, дакле јануара 1832. Нацрт и поједине призоре шослао је из Јене, где је тада боравио неко време, Шилеру у Вајмар[19]), а овај му је онда, у свом писму од 13. септембра 1800., рекао ово:

„Честитам Вам на кораку, што сте га учинили у свом Фаусту. Но нипошто се недајте збунити помишљу, да лепе ликове кад се јаве, ваља варварисати (verbarbarieren). Тај Вам се случај у другом дêлу Фауста може десити још чешће, па би ваљало гледе тога једаред за свагда да уђуткате своју савест. Варварство (das Barbarische) обраде, које вам намеће дух целине, не може разорити вишу садржину и не може поништити лепоту. Само ју може друкчије спецификовати и припремити за другу једну душевну моћ. Баш то више и отменије у мотивима даће делу особен чар, а Јелена је у том комаду символ за све лепе ликове, који ће се само забунити. Веома је знатан добитак, са чистога свесно прећи на нечисто, уместо да тражите с нечистог узлет до чистога, као што је то случај код нас осталих варвара."

Па завршује каламбуром: „Sie müssen also in Ihrem Faust überall Ihr Faustrecht behaupten."

Често је Шилер Гетеу писмено исповедао утиске, што их је добијао читајући туђа дела. Тако, у писму од 17. септембра 1800., казује свој суд о првој књизи Волтманова дела „Geschichte der Reformation", која је те године угледала света у Алтони.

У писму од 27. марта 1801., овога пута из Јене, запиње за Шелингову[20]) филозофију духа или систему трансцендеталног идеализма, која „у природи, бојаги, почиње бесвесним, не би ли се дигла до свесног, а у уметности, напротив, почиње од свести, не би ли ју снизила до бесвесног". Додирује то и у писму од

---

19) Шилер се, 3. децембра 1799., из Јене преселио у Вајмар и остао је онде до своје смрти, радећи и прерађујући за дворско позориште, којим је управљао Гете.

20) Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (1775.—1854.).

10. јануара 1802., износећи, како је неки рецензенат Шелингову трансценденталну филозофију применио на његову, Шилерову, «Die Jungfrau von Orleans".

Гете је, 18. децембра 1803., из Јене, где је тада боравио спремајући за нову годину 1804. излазак часописа „Allgemeine Literaturzeitung", Шилеру написао ово писмо:

„Могло се предвидети, да ће ме, кад госпођа de Staël[21]) стигне у Вајмар, позвати онамо. Ја сам се посаветовао сâм са собом, да ме тренутак не би изненадио, па сам унапред закључио да останем овде. Имам, нарочито у овом љутом месецу, управо само толико физичке снаге, да једва једвице могу издурати, јер сам се обвезао на сарадњу у тако тешку и тугаљиву послу. Стога бих Вас молио врло лепо да ме заступате, јер ником у овој прилици Гњурач не пада на ум као мени и нико ме не појми као Ви. Руководите, дакле, све како треба, у колико се то може. Усхте ли госпођа de Staël да ме походи, нек лепо буде дочекана. Дознам ли то за 24 сата раније, наредићу да јој се удеси намештено склониште, затећи ће грађанску трпезу, одиста ћемо се видети и поразговарати, па нек остане докле јој је воља....."

На то је Шилер, у свом писму од 21. децембра 1803., приопћио Гетету своје мишљење о госпођи de Staël. Казује за њу да су јој нарав и осећај б љи од њене метафизике, али нема смисла за поезију; од песничких дела уме себи да присвоји само

---

21) Mme de Staël (управо Germain Necker, baronne de Staël-Holstein, 1766.—1817.). кћи француског државника Некера (Jacques Necker, 1732.—1804). На жељу своје матере удала се. 1786., за шведског по ланика барона Стал-Холстајна († 1882), који је био кудикамо старији од ње. За француску се револуцију у први мах одушевила силио, но ускоро се стишала па је чак поднела краљевској породици план за бегство, а стекла је, доцније, знатна утецаја на Директорију (Directoire, од 27. октобра 1795. до 18. новембра 1799) Кад се после кампоформијског мира (1797.) Наполеон Бонапарте из Италије вратио у Париз, њ зина се политичка улога брзо одиграла. Са гостима свог салона агитовала је против Наполеона, а за уставну владавину. Наполеон ју је изагнао из Париза и на 40 миља свуд унаоколо око Пар за. Од тада је делила изгнанство са својим оцем, који је из Швајцарске веома оштрим публикицијама нападао мане и неподобе тадање француске конституције. Госпођа de Staël је својим великим романом „Delphire" (из 1802.) обилно стекла славе. Много је путовала и пропутовала је сву Немачку. Своја опажања о животу, књижевности и уметности у Немачкој покупила је доцније у свом главном делу „De l' Allemagne" (три свеске), које је тек 1813. изашло у Лондону, пошто је у Француској по налогу министра полиције генерала Саварија (Anne Jean Marie René Savary, duc de Rovigo, 1774—1833.), сва наклада одмах била уништена, а Наполеон издао декрет, којим се госпођа de Staël изгања из целе Француске.

оно, што је страсно, беседничко и опће; јасноћа, одличност и духовита живахност њене нарави не могу на човека друкчије утецати доли повољно; несносна је у ње само сасвим необична окретност њезина језика; човек се сав мора претворити у орган слуха, да би ју могао стизати. Међутим, како — вели — чак и ја, иако нисам печен у француском, излазим с њом сасвим лепо накрај, то ћете Ви, јер сте увежбанији, имати с њом веома лаку комуникацију.....

Гете је најзад ипак отишао кући у Вајмар, позвао је госпођу de Staël на ручак, на којем су били и Шилер и његова Лота, вратио јој је посету и онда се до краја фебруару, до њена одласка из Вајмара, састао с њом још два-трипут, али му је — као што рече Шилеру — чисто одлакнуло, кад се отресао „те, духовите истина, али и са неверојетне брбљавости и радозналог јој вребања несносне му туђинке."

Шилер се, последњих година свог живота, обраћао на Гетеа и у својим најинтимнијим приликама. У писму од 6. јуна 1804. назива га својим најбољим пријатељем, који зна његов положај и прилике у Вајмару, па га пита, да ли би могао и смео од великог Херцега Карла Аугуста затражити, за први мах само, годишњих 800 државних талира потпоре.

22. фебруара 1805., на два месеца и 17 дана пред своју смрт, Шилер пише Гетеу, који је у оно време прекужио био тешку болест те се није мицао од куће:

„Весели ме, што видим опет неколике ретке с Вашег пера, и оживљава у мени веру, да се могу вратити стара времена, а о томе кадикад очајавам потпуно. Два тешка наступа, што сам их морао поднети у раздобљу од седам месеци, потресла су ме до темеља (bis a f die Wurzeln), те ћу имати муке, да се предигнем. Оно додуше последњи напад изгледа да је имао само опћи епидемични узрок, али је грозница била тако јака, а спопала ме је била већ у толикој слабости, да се осећам као да се опорављам од најтеже болести, а нарочито имам муке да свладам неку клонулост, која је највеће зло у мом стању."

Пред своју смрт, Шилер је о Гетеу писао у два маха, 2. априла старијем Хумболту, а 25. априла Кернеру.

Хумболту пише: „Гете је ове зиме опет био веома болестан, па још и сад пати од последица. Сви му саветују да

потражи блажу климу, а нарочито да умакне испред оздашње зиме. Ја га гоним да опет оде у Шпанију, али он никако не може да се реши; боји се трошкова и незгода, а можда га везују и друге обавезе. У таквим приликама дабогме да није могао много радити, али Ви знате да он никад није беспослен и да је његова доколица само промена занимања. Ове зиме је превео једну нештампану, веома духовиту Дидротову[22]) сатиру, која ће овог лета изаћи код Гешена[23]). А забављен је и издавањем Винкелманових[24]) нештампаних писама, па се кадикад са много добре воље јавља и у Literaturzeitung-у... Ове смо се зиме ретко виђали, јер обојица нисмо смели излазити из куће."

Кернеру пак јавља: „Гете је ове зиме патио од бубрежне колике са жестоким грчевима. Лечник сумња да ће га моћи сасвим излечити. Сад се опет нешто мало опоравио. Баш је малочас отишао од мене. Говорио је, како би волео да овог лета путује у Дрезден. У овим својим садашњим здравственим приликама дабогме да не може радити; а да ништа не предузима, то је против његове природе..... Ипак није сву зиму провео без посла. Осим неколико веома духовитих рецензија у Јенским новинама превео је и напоменама пропратио један Дидротов нештампани рукопис што му га је сретан случај донео у руке; изаћи ће код Гешена под насловом *Рамо-ов*[25]) *дух*. Послаћу ти га, чим изађе из штампе. У њему живи сасвим Рамо-ов дух, а и Гете је ту утутнуо свој дух. То је разговор што га (измишљен) синовац музичара Реноа води с њим; тај синовац је идеал чанколиза, али првака у тој класи; описујући себе, уједно шиба друштво и свет, у којем живи и напредује. Дидро је у тој сатири на веома ветрењаст начин прорешетао непријатеље енциклопедистâ; нарочито је Палисота[26]) и све добре писце оног времена узео у обрану према измету (Gesindel) надрикритичара (Winkelkritiker) — уз то износи своје мишљење о великој препирци музичарâ у оно време и врло много одлично казује о томе. — Осим тог посла Гете је дао у штампу Винкелманова нештампана писма, пропративши их својим додатцима и напоменама. И та ће књига изаћи о Ускрсу. Песничког дела није написао."

---

22) Denis Diderot (1713.—1784.), душа француских енциклопедиста и један од најутецајнијих писаца револуционарне просветне периоде 18. века.

23) Georg Joachim Göschen (1752.—1828.), угледан књижарник-издавач.

24) Johann Joachim Winckelmann (1717.—1768.), испитивач старина.

25) Jean Philippe Rameau (1683.—1764.), композитор и музички теоретичар.

26) Charles Palissot de Montenog (1730—1814.), песник.

Шилер је умро 9. маја 1805. Гете га је ожалио најискреније. Пре свега је био наумио да допуни његова „Димитрија“ (Demetrius), на којем је Шилер радио од краја 1804. па до пред смрт, али га није довршио, и о којем су њих двојица често измењивали мисли. Гете је хтео да се „Димитрије“, допуњен, прикаже у исти мах на свим немачким позорницама, како би се тиме учинио помен Шилеру, али је од те своје накане морао одустати.[27]) Но зато се у бањи Лаухштету, августа 1805., приказала драматисана Шилерова „Песма о звону“, а Гете је за тај приказ спевао епилог, који надовезује на венчање саксонско-вајмарског престолонаследника Карла Фридриха (1783.—1853.) са руском великом књегињом Маријом Павловном († 1859), управо на свечани дочек младог брачног пара у Вајмару и да том приликом, 12. новембра 1804., прикажу малу сценску свечаносну игру Шилерову „Die Huldigung der Künste“. У свом епилогу, Гете велича мртвог Шилера, казујући за њ да се „уздигао до највишега, својски срођен са свиме, што ми ценимо“.

Како је Гете свом душом одан био Шилеру, нек посведочи један пасус из његова писма Целтеру[28]) од 1. јуна 1805. Јадикује ту: „...Мишљах да губим себе, а губим пријатеља и у њему половину свог жића.“

Гетеову тугу за Шилером описује живо млађи Фос[29] у свом писму од 12. августа 1805. једном свом пријатељу. Пише овако:

„За Шилерове последње болести Гете је био ужасно утучен. Једаред сам га у његовој башти затекао како плаче, али су то биле само поједине сузе, које су блистале у његовим очима. Плакао је његов дух, а нису плакале његове очи; у по-

---

27) Шилерова „Димитрија“, којем је предмет узет из руске историје почетком 17. века, допунио је, међу осталима, и Лаубе (Heinrich Laube, 1806.—1884.); са његовом се допуном најчешће приказивао на немачким позорницама, иако је Лаубе драми дао друкчији ток, но што би човек слутио према заосталим Шилеровим фрагментима.

28) Karl Friedrich Zelter (1758.—1832.) морао је од 17 година напустити гимназију па код свог оца, зидара, стати за шегрта, а после очеве смрти преузео је радњу. Још као шегрт сву је своју доколицу искористио на проучавање музике. Настављао га је и упућивао композитор Фаш (Karl Fridrich Christian Fasch, 1736.—1800.), кога је после наследио у управи певачком академијом у Берлину. 1809. добио је професорску титулу. Целтер је компоновао многе Гетеове песме.

29) Heinrich Vosz (1779.—1822.), најстарији син песника, преводиоца и филолога Јована Хајнриха Фоса (1751.—1826.), радио је од 1804. до 1806. у Вајмару на гимназији као предававач старих језика. Занимао се за Гетеа и Шилера и дивио им се, те је убрзо стекао њихово поверење и срдачно пријатељство.

гледу му видео сам да осећа нешто велико, надземаљско, бескрајно. Причао сам му о Шилеру много, а он је слушао присебно и мирно. „Судбина је неумољива, а човек је ситница". То је било све што је рекао; а на два-три часа после тога говорио је о веселим стварима. — Али кад је Шилер умро, настала је велика брига, како да се то приопћи Гетеу. Нико није смео. Мајер[30]) је био код Гетеа, кад се по вароши разнео глас о Шилеровој смрти. Мајера су изазвали и казали му, но он није могао да се врати до Гетеа, него је отишао без опроштаја. Самоћа у којој се налазио, збуњеност, коју је опажао, тежња да се избегне сваки додир с њим: све је то узнемирило Гетеа. „Шилер мора да је врло болан, опажам ја то!" рече — најзад — Цело то вече провео је повучен у себе. Добра Христијана имала је толико снаге да Гетеу ништа не каже; причала је о некој дугој несвестици, од које се Шилер тобоже већ предигао. Гете се дао преварити, али је слутио зло. Кад је легао у постељу, Христијана, која целу ту ноћ није свела ока, правила се као да спава, не би ли умирила Гетеа, те он, слушајући како мирно дише, заспи најзад. Сутрадан запита Гете Христијану: „Шилеру мора да је јуче јако било зло?" Нагласак, што га је ставио био на реч *јако*, тако је узбудио Христијану, да није више могла да издржи. Уместо да одговори, бризне у плач. „Мртав је!" изусти Гете прибран. „Ви ето рекосте!" одврати она. „Мртав је!" понови Гете, обрне се у страну, покрије лице рукама, и не рече више ни речи...

*

Као што видесмо, два најгенијалнија и — ако је слободно од сложеног придева *богодан* стварати компаратив и суперлатив — најбогодана немачка песника почели су познанство без нарочитих међусобних симпатија. Млађи се чак љуто био разочарао, што се тиче чисто људских особина у старијега. Али кад се једаред већ зближили, пријатељство им постало је тим срдачније и дубље те су остали верни другови, што-но реч, до гроба. У нас се са двојицом великана-песника десило баш обратно, а био је у годинама размак међу њима готово исти као међу Гетеом и Шилером. Млађи старијег, 1862.—1864., назива побром, па тако му тепа и 1879. и 1883. Но 1902. заборавља на то побратимство, па свом старијем песничком другу чита пре-

30) Heinrich Meyer (1760.—1832.), испитивач уметнина и старина.

оштре лекције. Али, тому се не треба толико ни чудити. Наш је темперамент, кадикад, и сувише бујан, а уз то и политика, боље: парцијалитет, странчарство, уме толико да раздвоји, да од најбољих другова створи најљуће душмане.

Јован Грчић

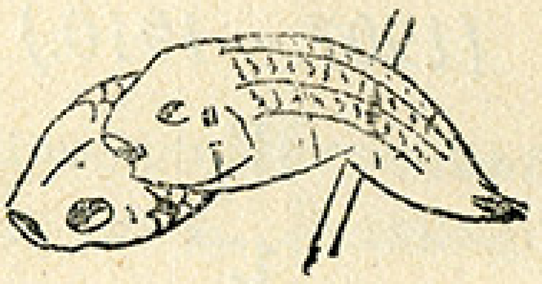

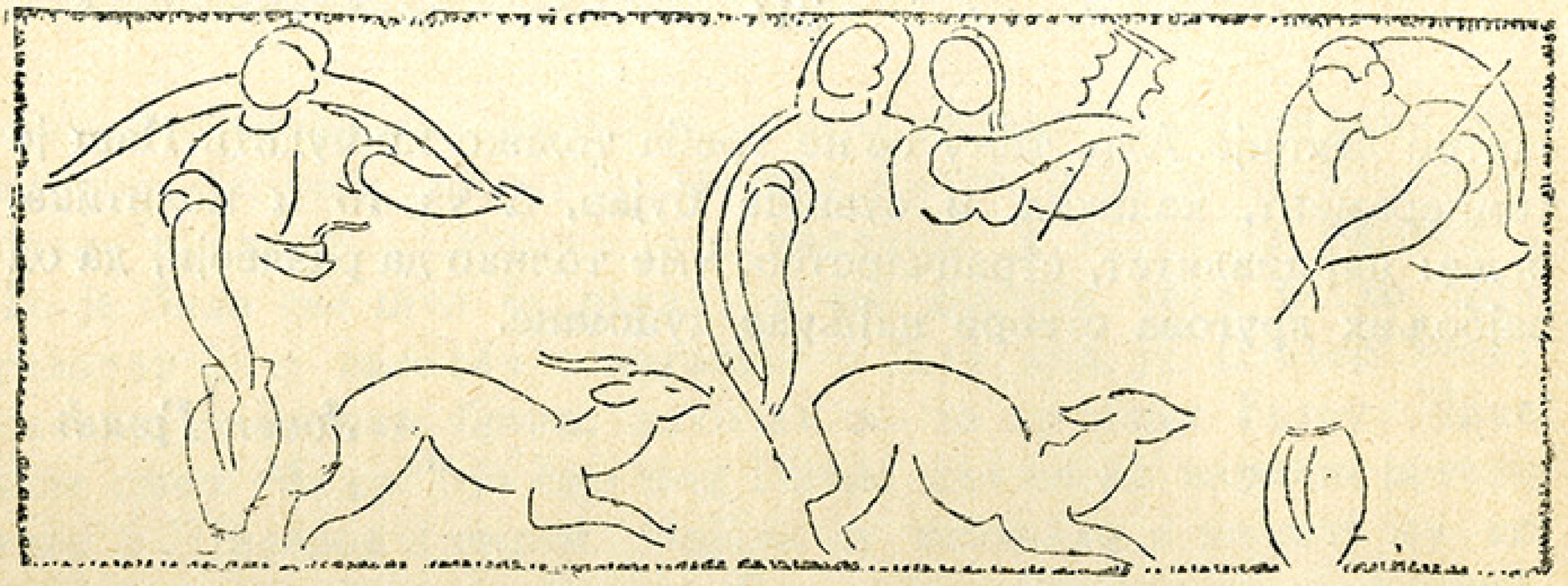

Из писама Лазе Костића

(1907.—1910.)

III.

1.

Драги Светиславе,

Сретна вам Нова Година, да Бог да!

Као вршак неочекиване среће био би, кад би вам управа Беогр. позоришта за ваше преводе заиста што *платила*. Мени неће да плате ни *погођене* цене.

Први део моје расправе о Ром. и Јул. послао сам Матици. За наставак требао бих, за сад, две обавести за које бих замолио вас:

1º По *Emerson*-у нашао је *Malone* — да у *Henry* VI (2-и и 3-и део) где има свега 6043 стиха, правих Шекспирових нема више од 1899 *(entirely his own)*. Да ли (је) тако исто испитао и избројао стихове у „Ромеу и Јулији" — ?

2º Знао сам да је Шекспира превео на француски *François Hugo*, Викторов син. То сам ја дознао из Викторове књиге о Шекспиру (1864), ал никад *нисам* видео тог посла. Свинборн га страшно хвали. Гледајте да дознате, да ли је Fr. H. превео *целог* Шекспира и, ако није, да ли је превео Ром. и Јулију? И да ли се тај превод може добити сепаратно?

3º Ја сам био замолио Вл. Ђоровића да дозна, је ли Ром. и Јулија преведена на *словеначки*, и ако је, где се може добити. Како су сад Бугари превели и *Фауста*, запитајте, имају ли што и од Шекспира, наиме Ром. и Јулију.

Хаузер ми је честитао Н. Годину и ја сам му нешто писао

што би по свој прилици и вас интересовало. Кад га видите запитајте га.

Поздравите младу госпођу и остајте здраво

вашем пријатељу

Лази Костићу

Кад видите Омчикуса, поздравите га. Не би шкодило да нађете прилику да се прикажете Јагићу. Злу нетребало.

Сомбор, 12/I 1907.

30. XII. 1906.

2.

Драги Светиславе,

Много сте ме обрадовали јутрошњим писмом. Ваша дата из расправе *prof. Hales*-а, по К. Ленцнеру, тако ми се свиде, да бих желио прочитати све што о томе пише *prof. Hales*. Како бисмо могли доћи до тога?

Вашу лекцију П-у П-у дочитаћу тек кад ми пошаљете отисак. Неко је однео „Дело" из наше читаонице, и Бог зна хоће ли и кад ће вратити. А Скерлића би заиста било вредно „Открити", поред све протекције Академије. Чини ми се да га је препоручио сам Стојан Нов. Нека се види да ни Стојан није постигао идеал фамулуса Вагнера, да ни он не зна *све*.

Испоручите, молим вас, Владимиру Ћоровићу да му врло захваљујем на његову труду, и ако је за сад остао неплодан.

Ја сад купим своје песме, ради другог издања.

Јесте ли видели, како је г. Дучић прошао са Ср. Књ. Задругом, управо како је ова прошла са Дучићем? По једној белешци у „Правди" одлучила је С. К. З. да се Дучићеве песме не могу штампати пошто му је, по препоруци Скерлићевој, исплатила на то *à conto* 800 динара.

Чујем да ће фебруара или марта беогр. позориште доћи до неких пара.

Усрдно вас поздравља

навек ваш

Сомбор, 12/23/I. 1907. Лаза Костић

Расправе проф. *Hales*-а не сећам се више.

Код лекције П-у П-у вероватно је реч о мојој критици расправе Г. П. Поповића о Приповеци о девојци без руке.

3.

Драги Светиславе,

Прва моја песмица, тако детињаста да је нисам примио у збирку, изашла је у „Седмици“ 1875-е.

Мало сам завирио у вашу расправу о „Девојци без руке“ (зар није без руку —?) и опазио сам да има доста штампарских погрешака. Тек је синоћ стигло то „Дело“ нама.

А јесте ли видели како сам погинуо од Богданчета? Још летос ми рече Шевченко, да ћу бити брзо сатрвен у млево. То је тада био објавио Скерла. Ево се сад збива. Хвала Богу!

Молим вас наредите да ми се што пре пошље словеначки превод Ромеа и Јулије, и да ми јавите, имају л' га Бугари већ.

Усрдно вас поздравља

навек ваш пријатељ

Лаза Костић

П. п. Како ми Хаузер још никако није одговорио на моје писмо, може бити да га није добио. Запитајте га првом приликом.

Без датума, пошт. жиг од 25. I. 1907.

4.

Драги Светиславе,

Свинберна сам послао. Тони се надам од недеље. Долази као стари сват Мицики Цонићевој и бар. Влади Рајачићу, а ја ћу бити кум. Тону неће бити тешко обавестити, ал' то није доста, ако је Мица против вас. Више би учинило, да се ви обратите на кога од млађих чланова одбора — сад је правило: што млађи, то старији — н. пр. на Ј. Живојновића или Бошка Петровића, или ако има који још млађи, испод 30 год. Још више би иначе могао Тихомир Ост., и ако је Мицин крвник, а можда баш и за то.

Лепа вам хвала на новим подацима.

Кад опет будем у Бечу, у мају ако Бог да, потражићу у библиотекама оба поменута грчка романа. Књигу Ота Лудвига наручићу.

Ако Зора заиста хоће, сасвим посебице, спонтано да ми дарује једно вече, мени би било веома мило. Само бих молио да се не чини никаква шира пропаганда за ту идеу.

У осталом, ви нисте први који се сетио да ми поздрави 50-у облетницу мога штампаног писања. Почео је Богдан Поповић у Ср. Књ. Гласнику. То ће бити као први напис Богданов што ваљда неће остати недовршен. Помислите, колико

ће коинциденција тог славног догађаја обасјати мој незнатни и мали јубилеј!

Готово у исти час са том „несимпатијом", споменуо ме је Ото Хаузер у „Das literarische Echo", у почетку чланка „Die Kunst des Nachdichter's", веома симпатично — наравно без обзира на јубилеј. — Сутра му враћам свеску, па је можете видети у њега.

С пријатељским поздравом

навек ваш

Сомбор, 5/II 1907. Лаза Костић

5.

Драги Светиславе,

Шмита хоће да ми набави мој укућанин, Каракаш, антикварски, а вас молим да ми набавите и пратите „per Nachnahme", 8 Band Котина Шлеглова превода, где је Хамлет, у ревизији Коховој.

Кад опет свратите у универз. библиотеку, запитајте имају ли књиге *Erwin-a Bormann-a* (н. пр. Das Shakespeare-Geheimniss, Der historische Beweis der Bacon-Shakespeare-Theorie. — Neue Shakespeare-Enthüllungen — и т. д. Све те књиге стале би око 200 марака, те ми је јефтиније доћи у Беч, а имам времена, ако Бог да.

Гледаћу да набавим и *Brandl-a*, а *Hazlitt-a* после, кад напишем одговор Богдану.

Заборавили сте ми јавити, имате ли препис моје *имне* Краљу Петру.

Наумио сам одговорити Б-у у *Летопису* у једној засебној глави моје студије о Ромеу и Јулији, од које ће I-а глава изаћи, надам се, 1. маја о. г. Ово би дакле дошло на ред тек 1. јуна о. г.

Усрдно вас поздравља

ваш навек

Лаза Костић

Поздравите Бр. Петронијевића и Јову Радонића ако су још тамо.

Без датума; поштански жиг од 21. II. 1907.

Кохова ревизија т. ј. ревизија Шлегл-Тиковог превода Шекспира од професора Макса Коха, у издању Котине Књижаре.

6.

Драги Светиславе,

Много сте ме задужили вашим веома драгоценим подацима. — И ако мислим да бих се, у главном, могао одбранити од

Богдана, али без вас не бих никад нашао трага његовој мудрости, а и оно што бих могао сам наћи, изело би ми много више времена и труда, па опет не би било тако потпуно.

Само вас молим да ми јавите пуни натпис *Шмитова* Шекспир Лексикона, а исто тако Шлеглова превода Хамлета у ревизији *Макса Коха.* Хоћу то одмах да наручим. И ако се и мој *Muret-Sanders*-ов речник обзире често на Шекспира (н. пр. за *seaston s. a.* у значењу *зачинити* наводи и потврду из Млетачког Трговца, а за значење *ублажити* нема помена Шекспира), ипак не шкоди загледати и у Шмита.

Био сам два дана у Н. Саду — конференција због патријархове ствари која се сложила да се изда манифест.

У „Србобрану" од понедељника има једна белешка да је примљена Нушина оставка и да сте *ви* постављени за драматурга у Београду. Како ми нисте ништа јавили, мислим да још није *fait accompli.* Свакојако значи да сте ви у комбинацији, а то не шкоди никако.

Гледаћу да мој одговор Богдану изађе у Летопису — тиче се и Матичина образа — ако не одвојено, оно као интермецо у мојој расправи о Ромеу и Јулији.

Ако имате при руци препис моје *Имне* Краљу Петру, молим вас, пошаљите ми га — ради збирке песама.

Наиђете ли још, припадом, на какав детаљ *in bogdanicis* много ћете ме обрадовати: *l' appetit vient en mangeant.*

Најусрднији поздрав од вашег

старог пријатеља

Сомбор, 1/14 II. 1907. Лазе Костића

П. п. Шмитов Лексикон и М. Кохова Хамлета (ако се може добити засебно) могао би послати и ваш књижар. Кажите му да превод *François V. Hugo* није хитан, још се нисам одлучио. Готово сваки дан имам по коју наруџбину. — Добио сам и *Otto Ludwig*-а *Shakespeare-Studien.* Кад прегледам послаћу вам их.

Колико се сећам податке које сам слао Костићу поводом осуде његова превода Хамлета од г. Богдана Поповића, узимао сам из Шмитовог лексикона, којега Костић није имао, а који је г. Поповић употребио за своје примедбе и замерке Костићевом преводу.

Што се тиче мога постављења за драматурга у беогр. нар. позоришту, за то сам дознао тек из Костићева писма, јер сам се зарекао био у Бечу ради мирнијих студија да не читам српске листове, па нисам ни знао, да је, и шта је о томе писано. И то је била једна од интрига које су измишљаване и употребљаване

у кампањама, подизаним у више махова против мене. Извесним интелектуалцима није ишло ни тада, а не иде ни сада у главу да се неко може, са очигледном материјалном штетом, бавити научним и др. студијама из чистих унутрашњих потреба и без икаквих непотребних личних планова. Знак времена и културног нивоа на коме смо!

7.

Драги Светиславе,

Хвала вам на новом прилогу за моју одбрану. У целом послу, ако испадне добро, биће бар половина ваше заслуге, ако не испадне као што треба, бићу само ја крив. Нисам још ни пера умочио. Чекам обећани свршетак, нећу да почнем без пуне импресије нападаја. Али ево дође и свеска за 1 март, па никако тог свршетка. Да неће бити опет Богданова посла: као што га је приковао Митровић.

Купим своја *disjecta membra* за друго издање мојих песама. Чини ми се да у „Српској Зори" (1879) имају моји стихови о преносу Бранкових костију (одговор на Змајев предлог). Овде нема те Зоре, ал' у бечкој Зори јамачно ће бити. Молим Вас, погледајте ил' замолите кога да погледа, па, ако је тамо, нека се препише и јавите ми шта да платим преписнику.

Гледаћу да вам брзо пошаљем R. Bridges-a и т. д. јер ја га и онако не могу *свега* прочитати.

И још сам једну лепу ствар спремио за вас. У најкаснијем случају — донећу вам све то, ако Бог да.

У *Muret-Sanders*-у има *cup-board, Schenk-Kredenztisch, r. Speise-Silber — etc. Schrank (cup* и *board).* Иначе, немам Коријолана у оригиналу. *Rake* у оној пословици може бити само жарач, жарило. Иначе и грабље *(etym. Rechen).*

Поздравите Госпођу и останите здраво

вашем пријатељу

Сомбор, 23/III 1907. Лази Костићу

R. Bridges — којега Костић спомиње, мислим да је у питању антологија енгл. поезије коју је Брицис саставио. Не сећам се да сам је икад добио од Костића, нити са налази међу мојим књигама.

Енглеске речи које ми Костић помаже протумачити су из Коријолана.

8.

Драги Светисливе,

Поздравите Г. Дражу Павловића да ми је жао што је његова угодна понуда дошла доцкан. Већ сам се погодио са М. Савићем да мој одговор Богдану изађе у Летопису од 1. јуна.

То ми је стога згодније, што бих иначе морао за тај рок, од прилике, радити два посла: и продужење моје расправе о Ромеу и Јулији, и тај одговор. Овако ћу одговор о Хамлету *уметнути* у чланак о Ромеу као парентезу. Титула ће бити и обрана Матице.

Немојте више тражити ону моју песму у Срп. Зори. Ја ћу за који дан у Нови Сад, па мислим да ћу је наћи тамо.

Како ни у свесци од 16/III Ср. Књ. Гласника нема свршетка Богданчетова, нећу га чекати, него ћу претрести ово досадашње, а друго после или — никако.

У Србији као да ће опет бити криза, а у Срему буна, у толико луђа, што као да ће и влашки сељаци сустати. Као *memento* може имати добре последице, само што ће сав трошак платити канда Срби.

Ако у току мога одговора затребам још какав податак, опет ћу вам бити на досади. Али после ваших обилатих прилога надам се да нећу више требати.

Будите здрави и задовољни

вашем старом

Сомбор, 1/IV 1907. Лази Костићу

Пок. Дражa Павловић, тада уредник „Дела" бавио се неко време у Бечу, састајао се са мном више пута, и вероватно ми неком приликом рекао да би одговор Л. Костића Г. Богдану Поповићу на критику о Хамлету пустио у „Дело".

9.

Драги Светиславе,

Also doch! Мица несме да штампа мој одговор Богдану „без пристанка књижевног одбора", и додаје: „А опкладићу се да неће пристати". Па онда вели: „По твом првашњем писму мислио сам, да ће тај „уметак" бити можда тек једна страна, а оно два табака!".

Једна страна! Тај очевидно није читао Богданова „прегледа".

Ја ћу ипак форме ради, апелирати на „одбор", тек да му дам прилике да се декларира.

О том обрту, који *мени није* дошао изненада, можете известити Дражу Павловића.

Према развитку ствари јављаћу вам се.

Све вас усрдно поздравља

ваш пријатељ

Лаза Костић

П. п. Кад видите Хаузера, запитајте га, од куда се једна кинеска покрајина зове Сватов *(Swatow)?*

Он је неки синолог, па ће можда знати, како је могло тако словенско име залутати тамо.

Без датума. Вероватно убрзо после прошлог писма.

Also doch — дакле ипак.

Не сећам се да ми је икако Хаузер објаснио име кинеске провинције Сватов

10.

Сомбор, 24/IV 1907.

Драги Светиславе,

Рукопис „Коријолана" још — није у мене. Заискаћу га кад свршим одговор Богдану, што сам га тек започео, још нисам ни са уводом готов. Сутра морам на 2—3 дана у Вршац, а 1-ог маја надам се опет бити код куће. Поздравите Милана Шевића да га не бих био ни звао на састанак у Земун, да ми није рекао Гостовић да му је то од прилике, рок повратку. Али *sic stantibus rebus*, могао би ме он дочекати у Бечу. Ја бих ради њега дошао мало раније, 20—23 маја.

Као да сам уранио са скупљањем мојих песама. Мој издавач коме сам јавио да сам готов, да му носим рукопис у Земун и да га сутра на вече тамо чекам, досад ми ни речи не поручује, и ако сам писмо препоручио, и исто и у исти час јавио и Сими Матавуљу, нашем *сведоку*, да и он дође, па ни он „ни у нос".

Читам и ја ону критику у „Правди" на Скерлићеву књигу. Чини ми се да критичар има готово свугде разлога, само нема свога стила и није му разредба доста разговетна. Рекао бих да је то човек спреман и начитан, ал да је још мало писао.

Што се тиче Скерлића, његова расправа о Јанку Веселиновићу први је његов посао који сам без „дизгуста" могао читати. Његову „Омладину" као да ћу оставити нечитану.

Него, јесте ли читали у Правди ону белешку о Тихомировој „Доситеју у Хопову". То је написано врло *обешењачки* као што би рекао Иларион Руварац који, додуше, није био заљубљен у Тихомира.

Са срдачним поздравом

навек ваш стари

Лаза Костић

Гостовић — покојни; врло угледни адвокат новосадски члан управе Матице Српске.

Тихомир — Д-р Тихомир Остојић; умро као професор филоз. факултета у Скопљу.

11.

Драги Светиславе,

Наумио сам *21—23* маја поћи у Беч. Дотле ћу гледати да свршим са Богданчетом, па одмах да се латим Коријолана. С тога бих вас молио да ми спремите све што сте ви имали при руци за тај посао, па и Бадалића. У унив. библиотеци потражићемо *Delius*-а (— Хамлета) и Шмита. Свој рукопис — одговор Б. — донећу вам да видите, да ли сам што заборавио или погрешио.

Закуцајте, злу нетребало, опет на врата беогр. позоришта. Читао сам да су добили од беогр. општине субвенцију од годишњих 10.000 динара. Наравно да ће то пасти као на врело гвожђе, ал' ипак. Ја сам Андрици писао пре два месеца. Никад одговора.

Поздравите Милана Шевића. Од издања мојих „песама" нема ништа. Мој се Кон — *der kleine Kohn* — покајао, или се препао од Богданчета, па се чини луд, као да ја *њему нудим* рукопис и иштем толико и толико. Хвала богу. Нека остане штогод и после мене, — осим оног — потопа.

Ја ћу вам у очи поласка јавити дан и час. Одсести мислим сад опет у *Continental*-у.

Поздравите Госпођу и остајте здраво и весело

вашем пријатељу

Сомбор, 9/V 1907. Лази Костићу

Delius — Nik. Delius познати критички издавач и испитивач Шекспира.

Андрица — Андра Николић ако се не варам тада министар просвете, — Кон — „мали Кон", београдски издавач.

12.

Драги Светиславе,

Мислећи о вашој беди невидовној, смислио сам да вам предложим ово:

Замолите вашег таста да се заузме код Пашића или где буде требало — да се мени исплате оних 500 динара за „Ромеа и Јулију" из касе Кр. срп. нар. Позоришта, по уговору, а ја бих му послао признаницу да прими те паре и да их пошље вама, као зајам, наравно бескаматни и нерочни. Ви бисте дошли до мало пара, а и ја бих се једва намирио за тај дуг.

Мислим да би се тим начином пре дошло до мало готовине — ако се добро и вешто прионе — него од Коријолана. Ипак се ваља и с њим пожурити.

Јавите ми кад будете за излазак, где ћете ме потражити и у који час.

Навек ваш стари

Лаза Костић

Писано и експедовано у Бечу из Гранд Хотела. Без датума. Пошт. жиг нејасан. Крајем маја 1907?.

Од предлога Костићевог наравно да није ништа било.

13.

Драги Светиславе,

Сирома Омчикус! Онај први страх од Јагића, па му узме и оно мало памети што би имао. Дакле још једна „емендација"? На здравље! Опростите за јагоде! Сад имамо и ми, немојте се више трудити.

Данас или за који дан састаће се одбор М. С. ради моје ствари. Мица је мени одмах споменуо начелну забрану полемике, ал' како је ипак био пристао, мислио сам да ће он то после сам бранити, ако би ко напао.

Добио сам Коријолана и Симрока. Молим вашег књижара да ми пошље списак Е. Бормановних књига о Шекспиру и Бекону.

Јесте ли читали песму В. Ћоровића у Бранкову колу? — Је ли он? Стоји *Беч*, дакле он.

Готово две недеље како сам писао Р. Одавићу, и још никаква одговора. Морам и ја покренути Шевченка. Не дај се Шумадијо, хоће Швабе да ти макну паре! Мени је то сад већ неки спорт.

Павлову „Обрану" нисам читао, дознаћу је, а. Б. д. из ваше реплике.

Усрдно вас поздравља

ваш стари

Лаза Костић

По пошт. жигу 12. IV. 1907.

Симрок је — *K. Simrock: Quellen des Shakespeare in Novellen, Märchen und Sagen.* Чувена и неопходна књига за проучавање извора Шекспирових.

Шевченко — Г, Милан Шевић.

Павлова обрана — одговор Г. Павла Поповића на моју критику.

14.

Драги Светиславе,

Чека ме многи посао: Наставак „Око Ромеа и Јулије“ — и ако ће сад остати једна књига без тога —, па Коријолан и т. д. Гледаћу да присмачем једно с другим.

Хвала вам на вашој књизи. Још нисам доспео да је прочитам. Брошуру Душана С. Ник. прочитао сам. Казао сам Мици, ако се за то не нађе који одборник, да замоле вас да напишете реферат за Летопис. Видео сам у Н. Саду Б-а. Био је са братом Павлом у Черевићу код неке тетке. Сад, је ли та тетка Србијанка, или у *thourverghbred* шумадијској кући Поповића има и која капљица пречанске поганштине — *that is the question*. На укопу патријарха Георгије нашао сам се и са Батутом. Био је говор и о мом утуку у Летопису. Њему није доста — озбиљан. О свему томе више кад се опет састанемо, ако Бог да, у Бечу још ове јесени. Моја је жена наумила да остане тамо месец дана ради неке електричне бање. То може бити октобра — новембра.

Од Хаузера и не чекам писма. Још лане сам предложио да прекинемо дописивање. Ко живи од писања, као он, нема времена на таке беспослице.

„Бранково Коло“ донеће целокупну збирку штампаних грешака у преводу „Ромеа и Јулије“. Тога ради морао сам га још једном прочитати.

Каже ми Мица да ће Матичин одбор по својој прилици за мој јубилеј издати моја стихотворенија (осим драма). Ја сам пристао, ако буде једнодушно.

Збиља: Је ли који београдски лист споменуо мој одговор Б-у? У Правди има опширан реферат о брошури Д. С. Ник. а о Летопису ни спомена. А Дело? За Дело сам наумио, чим будем доспео, написати штогод из мојих „мемоара“.

Чујем да је ваша верна љуба „понела“. Сретно „повила“ да Бог да!

Поздравите и њу и вашу тазбину и Пајицу

од навек вашег

Сомбор, 8/21 VIII. 1907. Лазе Костића

Брошура Г. Душана С. Николајевића — једна или две против Г. Богдана Поповића и Скерлића. Не сећам се да сам о њима шта писао, нити да ме је одбор молио да у Летопису реферишем о том.

15.

Драги Светиславе,

Ми ћемо одложити полазак у Беч до после богиња, дакле, ако Бог да, око половине октобра п. н.

Видим да се С. К. Г. закачио и за ваше есеје из „Енгл. књижевности". Нисам читао. Оно пре о вашим песмама погледао сам, видео сам да сте *snob*, и — било ми је доста. Хвала Богу, само кад у њих нема *снобова*!

Мислио сам да мој одговор Поншону прештампам и разашљем редакцијама, особито београдским, ал' сам се предомислио. Већина јамачно *зна* за то, ал' није им мило, ни његовим противницима, да се служе пречанином против „свога". Па што да изгледа као да им се намећем.

Надам се да ћу од недеље наставити своје послове, па и око „Коријолана".

Поздравите све ваше и будите здраво и весело

вашем старом

Лази Костићу

По пошт. жигу: 2. IX. 1907.

У С. К. Гласнику 1907. писао је, разуме се, неповољно о мени Г. Војислав Јовановић поводом мојих есеја Из енглеске књижевности, а о мојим песмама писао је још неповољније, Г. Бранко Лазаревић, доцније мој пријатељ и као уредник крфског „Забавника" поштовалац мојих стихова.

16.

Драги Светиславе,

Сасвим је тако. Кад су ме замолили, обрекао сам, као стари добричина, па не мислећи даље, просто извршио обећање. Ја сам им световао да замоле Тону Хаџића.

Мици сам писао, ако се не узда у једнодушни бар *quasi*-пристанак, да не потеже више то. Свакојако да бар одложи до године, кад ће бити 50 год. мојој колаборацији за *Летопис*. *Zeit gewonnen*. Па, „ил вук не дође, ил шуше не нађи" — ил' они заборавити, ил' ја умрети. — Ако пак жив и здрав доживим до 1909 е, не може ми више нико ништа, прошао рок.

Немојте, молим вас, ни ви више спомињати то у Зори. Највише могли бисте запитати онога с којим сте пре говорили, да ли ко што мисли предложити; па, ако не видите праве воље, оставите сасвим. У доба кад сваки берберин слави јубилеј, мени је милије остати неспоменут.

Видим по Бранк. Колу да нисте затисли ипокрену и мило ми је: Зелен ора', деб'о 'лад, Певај, момче, док си млад —.

Како сад стоје ствари, ми смо наумили око 15-ог октобра поћи у Беч. Само чекамо да 2—3 дана прође без богиња, не ради нас двога, него ради наше лепе пратилице.

Писао сам Милану Шевићу да ми пошље позор. објаву последње представе *Хамлета* (пре 2—3 недеље). Ево чекам 8 дана, па никад одговора. Да није опет куда отпутовао? Рад бих био знати, да ли је још мој превод.

Поздравите све ваше и остајте здраво

вашем старом

Сомбор, 2/X 1907. Лази Костићу

На шта се односи почетак овог писма не сећам се више. Исто тако не сећам се са ким сам из „Зоре" говорио о прослави Л. Костића.

17.

Драги Светиславе,

Онај стих, *ab invisis* могох рећи, не само да није мој, него очевидно не може бити ни Шекспиров. Ипак погледах III ч. где би могло бити места такову узвику. Ни налик. Па ни у појавама са ћерима пре тога. Већ ако није Тонино бескутије ил оног вашег презимењака, онда је — „Бранков" умотвор. Ал' тако је далеко од сваког Шекспировог стиха, да је тешко наћи место, где би та глупост могла стати.

Са мојим песмама не знам шта ће бити. Ако прими одбор Мицин предлог, даћу их Матици.

Оно о „Јевросими" сасвим је изменио Каменко Суботић у „Новосадским Новинама". Ја нисам демантовао, па су тако и други полагивали. То је једна стара идеа од готово 40 година. Има преко 30 од како не мислим више на то.

Ја се још нисам толико опоравио да бих могао редовно радити, ал' се надам за који дан.

Кад одете у Београд, замолите Милана Шевића у моје име, да испита Душана С. Николајевића, за што је у ономе месту из Гордане што га он спомиње „скроз погрешна психологија". Али као да *он* распитује, не ја, па нека ми јави одговор.

Ми ћемо, а Б. д., око половине октобра у Беч. Моја жена хоће опет у Гранд Отел, јер мисли да јој нико тако поуздано не може набављати места за бург или оперу као тамошњи портир. А како мисли да ће јој то бити последњи пут у Беч

(то је већ *трећи последњи*) 1000 круна мање или више не жали. Ни ја, Бога ми.

Поздравите све ваше и будите здраво

вашем старом

Сомбор, у очи мале Госп. 1907. Лази Костићу

Почетак се односи на стих из Шекспировог „Краља Лира", III. ч. који је но српском преводу, издање Народне Библиотеке, цитирао Г. Бранко Лазаревић у својој критици моје поезије, као пример снаге у избору речи са словом р: Грмни громом громовниче гршки! Стих наравно не одговара ничему у оргиналу, па ни у Костићевом преводу „Лира" —. Био је то један од лапсуса мог критичара.

Оно о „Јевросими" тицало се навода како тобож Л. Костић ради или има израђену драму о Јевросими мајци Краљевића Марка.

Брошуру Г. Душана С. Николајевића која се чешће спомиње немам.

18.

Драги Светиславе,

Лепа вам хвала на вашој информацији. Много бисте ме задужили, кад бисте ми набавили превод *Fr. V. Hugo* онако како рекосте, или само Ромеа и Јулију, или ону свеску у којој је Ром. и Јул.

Је ли штампана ваша ствар у „Делу"? Овамо још није дошла та свеска, а ја једва чекам да видим.

По београдским новинама рекао бих, да се сад нешто „хлопота" око позоришта. Као да се труде да се повиси субвенција. То неће тако лако ићи у овој сељачкој скупштини — а која није сељачка? — која би најрадије избрисала и досадашњу помоћ, јер сама, кад иде у „комедију", и онако мора платити улазницу.

Добио сам 1-број мостарског „Народа". То је заиста Богу плакати, у таким приликама издавати политичке новине!

A propos Мостар: Кад видите нашега мостарца Владимира Ћоровића, поздравите га и сетите га на моју молбу ради превода Шекспира, наиме Ром. и Јулије, на словеначки и бугарски. (У Јагићеву семинару биће јамачно таких Словенаца и Бугара).

Остајте здраво и весело

навек вашем старом

Сомбор, на Крстов дан 1907. Лази Костићу

Моја ствар у „Делу" — по својој прилици биће моја „критика" о студији Г. Павла Поповића о Приповетци о девојци без руке.

19.

Драги Светиславе,

Јуче ми је стигао ваш рукопис. Дао бих се одмах на посао; ал' у исти час добијем глас од Геде Дунђерског да је добио кћер, значи да морам у Нови Сад на крштење. То ће ми запречити целу недељу дана, до 2—3 децембра п. н. Ал чим се вратим кући, не мислим ништа почети док не свршим свој реферат о Коријолану. Мици сам већ јавио да се не нада продужењу „Око Ромеа и Јул.“ пре фебруара.

A propos Мице. Јавља ми да се „Матица неће подичити издањем мојих песама“, јер, 1 нема *новаца.* Вели да то није само изговор, ал' не пориче да је неким одборницима добро дошао. А кад буде мало више новаца, на то је, вели, толико њих „зинуло“ да и т. д. — На то сам му поручио да то питање не потеже више у одбору.

Ако ми не буде што сметало, радо бих отишао и у Бечеј, да видим Предићева Св. Ђурђа. Ал' бојим се да неће бити ни доста сунца, јер данас је почео овде снег, онај ситни што може потрајати.

У мени се почео бунити зуб, онај горгонски — једини у горњем прочељу. Ако настави као што прети, а то је већ обичај те сорте, канда ћу морати и у Суботицу Пери Радићу.

Ако можете лако, и без нарочитог труда, дознати, кад је Коријолан последњи пут даван у *бургу*, молим вас јавите ми.

Поздравите Госпођу и Пајицу и остајте здраво и весело

вашем старом пријатељу

Сомбор, 23/XI. 1907. Лази Костићу

Матица је као што је познато ипак штампала Костићеве песме.

Предићева икона Св. Ђурађ рађена је за Г. Геду Дунђерског. Ја сам имао једну лепу копију те иконе, па су ми је непријатељи за време окупације однели.

Бург је бечки *Burgtheater.*

20.

Драги Светиславе,

Нисмо баш Бог зна како здравији, али нисмо, хвала Богу, ни ја ни моја жена, ни болеснији него што смо били у Бечу.

Ако ћете захвалити сомборским девојкама пишите *Даринки К. Георгијевића.* Она је то друштво и склопила и управља га. И она је списатељка, пише и стихове.

Сима Матавуљ нема друга посла. Ал' кад се већ латио те беспослице, пишите М. Шевићу, да има у *Glasu Matice Hrvatske*

у свесци од децембра о. г. под натписом *Jedna zanimljiva polemika* од Јов. Храниловића згодна белешка о мојој задевици са Б-ом. Читао сам у Н. Саду, по Мициној препоруци и наручио. Чим добијем, послаћу вам. Мица ми рече да је мало пре био у Н. Саду мали Јова (Радонић) и причао како је Б. страшно љут на мене, као змија.

Ја сад радим на реферату о Коријолану и пресмачем тај посао са — „Око Ромеа и Јулије". Збиља: кажите вашем књижару да ми пошље *Кохово* издање Шлеглова превода Ромеа и Јулије, *per Nachnahme.* Мој извештај о Коријолану испашће много дужи него обично, по невољи, због многих поредаба. Надам се, ако Бог да, свршити ова посла тамо до Сретенија. — А вама је сад главна брига, чувати своју верну љубу и чинити јој сваку дворбу и угодбу, па

Кад се наврши рок времена
да је тврђа од кремена.

Све вас усрдно поздравља

навек ваш пријатељ

Сомбор, 20/XII. 1907. Лаза Костић

Сомборске девојке су тада приређивале књижевне вечери са конференцијама и читањем песника.

Шта је Матавуљ намеравао или урадио поводом осуде Г. Богдана Поповића о Костићевом раду на превођењу Шекспира није ми више у сећању.

21.

Драги Светиславе,

Хвала вам на веома лепим градљикама за Ромеа и Јулију, особито оно из *Dunlop*-а. Грота спомиње, рекао бих, и Делијус.

Ми смо здраво стигли кући. Моја жена која је при поласку из Беча рекла да неће никад више долазити, сад је већ преумила, па хоће опет у *априлу* да дође у Беч, опет на 10 до 15 дана. Ја јој, разуме се, нећу кварити.

Ево вам Лира и Хамлета. Има мало штамп. погрешака, ал' је лако исправити.

Добијате ли „Дело". У јануарској свесци има наставак успомена дра Алекс. Митровића који се завршује врло интересантним податком о „крви на железничкој станици у ....." Ја сам писао Богдану да би Србобран требао да позове писца да каже „ту ужасну тајну". Не знам шта ће и како ће учинити. Ал' је прилика заиста драгоцена.

Ми чекамо овде наше позориште. У Н. Саду је било че-

шири глумачка јубилеја за месец дана, и то још у најкраћем месецу. Ја мислим да је то рекорд у историји глумачких јубилеја.

Са свима поздравима

ваш стари

Сомбор, 26. II. 1908. Лаза Костић

Dunlop: Hystori of Fiction. У првој књизи стр. 62. говори о паралелама за Ромеа и Јулију из грчке одн. византијске књижевности.

Место у успоменама Д-р А. Митровића у „Делу" односи се на туциндански догађај, убиство Мише Димитријевића. — Богдан је овде Богдан Медаковић познати политичар, вођ српско-хрватске коалиције и власник „Србобрана".

22.

Драги Светиславе,

Једва на једвите јаде оде синоћ ваш рукопис натраг Матици, са мојом препоруком. Моја оцена изнеће више од штампаног табака. Тако се надам да ћу одбити Матицу од мене у таким пословима, тражећи јефтиније оцењиваче.

Сад морам још једном прегледати збирку својих песама за Матицу.

Добио сам још једну старачку болест: костобољу. Биће да је од оног доброг ајвара у Бечу. За сад још мало, само у куку и у левом колену, али — *Gott helfe weiter.* Сутра ће бити 8 дана како не једем меса, ал' још не осећам олакшице, мораћу оставити и вино и пиво. *Bei Wasser & Brot.*

На послетку да кажем с Отелом: *It is better so.* Човеку је све мање жао умрети. А у старости то је најбоља узданица.

Молим вас, потражите у библиотеци *Brooke*-а и *Paynter*-а *Romeo & Juliette*, па видите, како љубавници умиру, да ли се, наиме, Јулија пробуди још за живота Ромеова, и ако, да ли што говоре и како после гине Јулија.

То ми је сад на раду у мом послу *Око Ромеа и Јулије.*

Иначе уживајте још по мало слободе и остајте здраво

вашем старом

Сомбор, 1./14. 1908. Лази Костићу

(Поштански жиг, Беч, 16. V. 1908.).

Нем. фразе значе: Нека Бог подржи и даље! — О води и хлебу.
Енгл. речи из Отела значе: Боље је тако!
Brooke и *Paynter* аутори познатих верзија Ромеа и Јулије пре Шекспира.

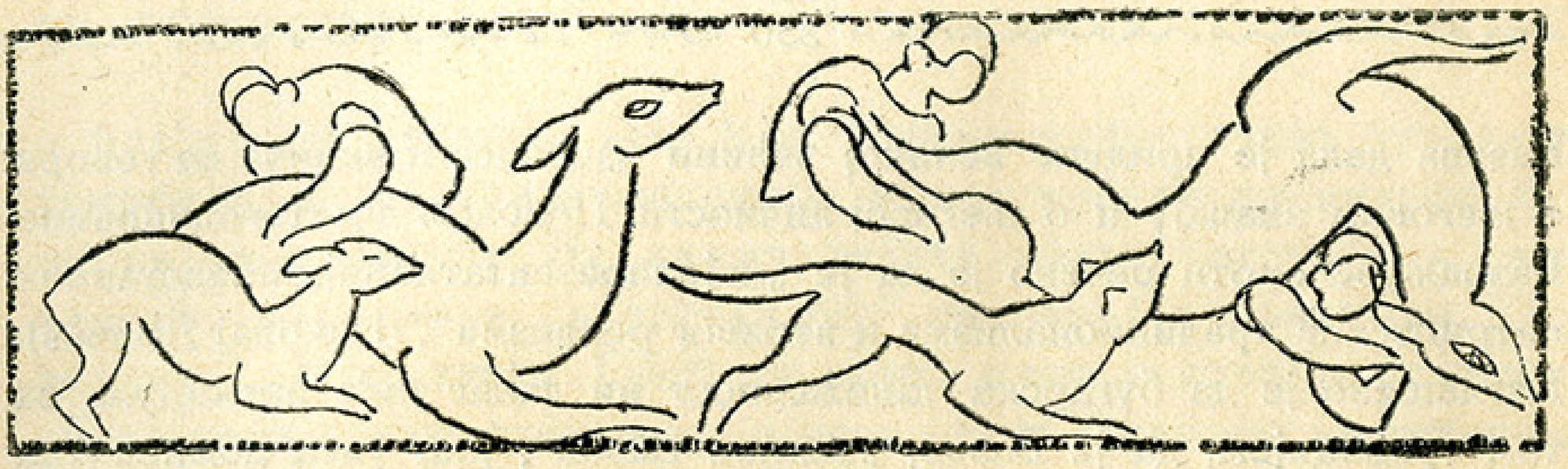

Књижевни преглед

*

Књижевна и уметничка јесен у Бугарској

— Десетогодишњица Вазовљеве смрти. — Прослава Антона Страшимирова. — Још о Алеко Константинову. — Балабанове „Мисли о нашој анархији.“ — Пета општа уметничка изложба. — Неколико нових књига. —

Везе бугарске и наше књижевности нису интензивне. С једне и друге стране доста се мало пише о књижевним, уметничким и културним приликама. Једни и други познајемо нека имена, с времена на време појави се који превод, приређује се по која изложба и то је све. Истине ради треба међутим рећи и истаћи да се са наше стране ипак више чини него са бугарске. И више се преводи и веће се интересовање, нарочито у последње време, појављује. Осим тога извесни покушаји, тако онај неуспео и рђаво постављени покушај Драинца за омогућавање заједничке културне акције, у многим, и у главноме меродавним, бугарским круговима не наилазе на повољан одзив. О узроцима и разлозима не желимо да пишемо овде. Наша је намера да читаоца упознамо са неким новим појавама бугарске књижевности и уметности, продужујући тако ону информативну делатност коју смо раније у „Летопису“ започели.

*

Пишући о данашњој бугарској књижевности, један критичар ту скоро рекао је следеће: „Модерна бугарска књижевност није у својим битним карактеристикама издала дух њених великих учитеља, Ивана Вазова и Пенча Сћавејкова.“ Овај критичар сматра дакле да је бугарска књижевност још увек у духу, у традицији ове двојице. Он сматра да је то и сасвим у реду. Корисно и добро за бугарску књижевност. При таквом стању ствари десетогодишњица смрти

Вазова дала је прилике великој већини часописа и новина да говоре о његовом значају и о његовој личности. Поводом десетогодишњице Вазовљеве смрти речено је да је „најрепрезентативнији представник патриотског традиционализма и здравог реализма", (Николај Дончев). Наглашено је да бугарска књижевност ни данас није прекинула са том традицијом, да је Вазов, „велики Вазов", још увек доминантна фигура, да је „представник бугарског народа", да с правом носи „име народног песника", и да „данас, десет година после његове смрти, можемо да одмеримо сву величину његовог дела и да видимо да је Вазов у истини био велик песник" (Асен Залатров).

Сви су остали критичари, песници, ревије и листови у главноме писали слично и у истом духу. Велика већина сматра да се поштовање Вазову најбоље може да ода на тај начин што ће још увек проценити његову важност и што ће га славити као бугарског Виктора Ига.

*

Напоменули смо једном већ раније да ће сада у јесен да се свечано прослави шездесетогодишњица Антона Страшимирова, једног од најбољих живих бугарских књижевника. Ево сада неколико података о њему. Страшимиров рођен је 1871. године у Варни. По завршеној гимназији одлази у Швајцарску, а по повратку из те земље почиње да се бави књижевношћу и да активно учествује у левичарским политичким покретима. Први пут се јавља у књижевности 1895. године и отада не престаје да штампа чланке, есеје, новеле, романе и драме. Најважнија су му дела: *Смех и суза*, *Јесењи дани*, *Раскрсница*, *Без пута*, *Бена*, збирке новела и романи, *Бампири*, *Тмине*, *Таште*, драме. До сада је штампао неких четрдесет књига. Главне карактеристике његових дела биле би ове: Страшимирова у првом реду занимају социјални проблеми и тиме одудара од већине савременика, Страшимиров је реалистички писац који има смисла за третирање актуелних, често политичких проблема. Социјално политичка нота је дакле јака код њега. Он је добар посматрач, приличан психолог, снажан писац. Језик му је доста чист, али је стил прилично тежак и умара. Одличан познаваоц бугарског савременог живота, Страшимиров пише са тенденцијом. Он је један од оних који верују у мисију написаних дела и тој мисији предано служи.

*

У доба када се Вазов тако интензивно слави неће бити неинтересантно забележити да се у последње време веома много пише

о Алеку Константинову који је по мишљењу објективних бугарских критичара са Ботевом и Јаворовом можда најбољи представник бугарске књижевности. На жалост, велика већина критичара и књижевника води читав „крсташки рат" противу Константинова. Тим поводом „Литературен Глас" ту скоро донео је следећу белешку: „Последњих година појавио се покрет неких бугарских књижевника противу Алека Константинова. Они одричу вредност књижевне делатности аутора бесмртног „Баја Гање". А то баш чине унуци Баја Гање, и нико други. То су они исти који иду тако далеко да се одричу и Ботева". Говорећи даље о тим појавама „Литературен Глас" вели и ово: „Балабанов има право када каже да нама не само да није потребан поход противу Алека Константинова, него нам, на против, данас треба на стотине Алека Константинова." Најзад лист констатује да су сви ти походи слаби и промашени, јер је доказано да је и данас Алеко Константинов још увек најчитанији бугарски писац.

*

Поход противу Константинова и још неке појаве дале су прилике Балабанову, једном од најауторитативнијих бугарских критичара, да напише „Мисли о нашој анархији". У тим мислима он горко и са приличним презирањем пише о данашњим културним приликама у Бугарској. Тако на пример са иронијом констатује да бугарски песници, уметници, књижевници, узалудно се труде да политичаре и остале јавне раднике заинтересују за творевине бугарске духовне културе. По мишљењу Балабанова свуда у Бугарској влада анархија. Вредности бугарске нико не признаје, не поштује и цени. Други познати књижевник Лудмил Стојанов је још оштрији у осуђивању културних односно некултурних појава и прилика. Он говори о потреби радикалног прочишћавања ваздуха, говори о томе како прави културни људи пропадају и како би једино могли да се афирмирају када би променили средину.

Коментаришући оваква мишљења могли бисмо рећи: Бугарска књижевност, уметност, бугарски културни живот налази се на раскрсници. Оно што се сматрало као неприкосновено, што се и сада — види случај Вазовљеве годишњице — истиче као једино могући израз, нема више никаквог ослонца. Савремени бугарски живот тражи друге изразе, он не може да се афирмира више ако жели да остане у границама такозваног традиционалног и патриотског реализма. Те су наметнуте границе и ти изрази — могући у једном ранијем времену — тесни и они не воде никуда. С друге стране, духови као што су бнли Гео Милев, Смирненски, још су увек да

тако кажемо „изван закона". Они су проклети, они су сматрани представницима духа који је туђ Бугарској, а који је у ствари онај модерни дух који је једино конструктиван данас. Оно што су Милев и његови другови започели нагло је, силом прилика, прекинуто и бугарска се књижевност вратила путевима које је већ раније, под другим околностима, осуђивао и критиковао Пенчо Славејков велики противник Вазова. И сада цела бугарска књижевност, уметност, према томе и духовни живот, тапка у месту. Они који се буне, Балабанов, Стојанов и њима слични требали би лојално да признају да је бугарској књижевности потребна обнова и да признају да је раније могућност једне обнове прекинута и да су и они били међу онима који су кумовали том прекиду. Према томе да су и они међу онима који су допринели да се створи оно противу чега се данас буне. Није ни чудо што има свега неколико млађих који иду својим, новим, путевима, тако Багрјана, Фурнацијев, Далчев, Красински, Расцветников, Волен, Орлин Васиљев, Ламар. Па и они доста несигурно корачају у атмосфери која је заиста таква да јој треба како вели Стојанов рашчишћавање, и „литерарна ликвидација".

*

Тог несигурног корачања модерног има и у уметности. Сликари као Дечко Узунов, Узунова-Живкова, Сирак-Скитник, Обренков стално се колебају. Има изложби када они фрапирају изношењем нових могућности да би после извесног времена дали опет сасвим просечне ствари. И тако се то већ годинама наставља. Један је од разлога недостатак једног изразитог, разуме се модерног, уметничког критичара. Бугарски критичари обично све хвале, или ако критикују чине то са једне тачке гледишта коју ти уметници, ипак надахнути савременим духом, не могу да прихвате. Резултат је тај да и у сликарству и вајарству триумфује такозвани традиционални реализам. Портрети, импресионистички пејсажи, „жанер"-слике, фолклор и разуме се немогуће историјске композиције главни су „шлагери".

Пета општа Уметничка Изложба (Јесењи Салон) ове године није изнела ништа ново. Позната имена Денев, Узонов, Узонова, Васил Стојлов, Христов, Обрешков, Борис Митов, Маринов, Далчев, Лазаров, Андреј Николов били су главни излагачи. Од сасвим младих, Султана Суруџов, Лавренов Мецгер, и Преслав Крешовски обећања су. Од њих се може очекивати ново и добро.

*

Најзад ево једног интересантног покушаја. Под насловом *Књига на Книгиш* почела је да излази једна библиотека. Она жели да до-

несе одабране новеле познатијих бугарских писаца. До сада су изашле четири свеске. У њима се налазе приче Фани Мутафове, Јордана Јовкова, Стаматова, Орлин Васиљева и других. Штета је само што поред добрих новела има и веома слабих и то баш од неких познатих бугарских писаца.

Као четврта књига ове библиотеке изашла је дужа новела Константина Петканова: *Глувонема.* Као и у ранијим својим делима, и овде описује сеоски живот чији је одличан познавалац. Он је данас књижевно најинтересантнији евокатор тог сеоског живота толико описаног у бугарској књижевности. Петканов је свеж, снажан, има лиризма, даје психолошки добре портрете, и није досадан. Због тога је, иако не излази из оквира релаизма о коме смо говорили, Петканов занимљив и добар писац.

Међу збиркама песама књигу Далчева *Париз* треба на сваки начин истаћи као најбољу. По форми и по акценту. Па и по сижеу који доста одудара од осталих. Далчев је лепо обећање. Није искључено да ће он, са Багрјаном и још некима бити онај који ће бугарској поезији дати оно дефинитивно што она очекује.

Бошко Токин

Уметнички преглед

*

Изложба „Облика“

у Уметничком павиљону у Београду

Облик је данас, неоспорно, најзначајнија и најнапреднија од свих уметничких група што их имамо у Београду. У њему су сакупљени готово сви они наши сликари и вајари који су се афирмирали од рата на овамо и кроз које се истовремено афирмирало и једно више, зналачкије и савременије схватање и упражњавање ликовних уметности. Оснивачи групе *Облик* су главни представници нашег до овог часа оствареног модерног сликарства и вајарства, али они су сем тога и изнад тога још и први носиоци једне сталне воље за новим уметничким реализацијама и даљом ево-

луцијом наше уметности уопште. Та њихова воља или етхос огледа се најјасније и најлепше у томе што се они — противно већ стереотипном поступку толиких новатора и револуционара за искључиви лични рачун — не ограђују, ни идеолошки, ни практично, од наступајућих млађих, већ примају ове широкогрудо у свој круг, олакшавајући им на тај начин њихов развитак и продирање, а обезбеђујући тиме уједно и стално освежавање, подмлађивање своје групе, без чега би ова, пре или после, морала да се претвори у неку „академију".

Захваљујући таквом држању, *Облик* остаје трајно нов, актуалан и у „првој линији". Међу његовим члановима има данас већ један леп број најмлађих који гледају у једног Бранка Поповића, Добровића, Бијелића, Тартаљу или Радовића као у „старије", и који се већ успешно истичу крај тих својих признатих претходника, односно и директних учитеља. А то већ значи нешто; јер живо, одиста живо, је само оно што се стално развија даље и подмлађује, и своју праву и коначну потврду добија један покрет, једна струја или школа тек у свом здравом подмлатку. *Облик* има већ такав један свој подмладак, и данас, говорећи о њему, ми не мислимо више само на оне горе поменуте уметнике и њихове вршњаке, већ и на једног Шербана, Личеноског, Куна или Хутера, на пример, који нам означавају или ће имати да нам означе нове етапе те групе.

Такви утисци и разматрања наметали су нам се нарочито баш при разгледању ове најновије — шесте — изложбе *Облика* (отворена 8. XI о. г.), на којој то прогресистичко обележје групе долази можда јасније до израза но икада пре. Изложило је двадесет и четири уметника све скупа сто седамдесет радова, слика, цртежа и скулптура. Сликари и мајстори пера и писаљке претежу, разуме се. На њиховом челу стоји *Бранко Поповић* са пет сочно тонски рађених платна — дражесни дечији портре „Први Батин цртеж" и онај импозантни „Његош" — и једном деликатном фреском („Мост код Алкантаре"). Од *Петра Добровића* истиче се на првом месту велико замишљени и виртуозно — сунчаним бојама — спроведени портре Косте Страјнића, крај којег смо после радо видели поново и ону мајсторску „Мртву природу" са жутим цвећем и неколико од оних цветно шарених далматинских пејзажа којима уметник захваљује свој велики лањски успех. *Јован Бијелић* стреми одлучно и смело апсолутном колоризму. Његове боје постају све живље и светлије, уз то и помало сирове, немирне и нервозно набацане. Велика композиција „Моја деца" и два далматинска пејзажа од неке свеже, дивље дражи, заслужују нарочиту пажњу. *Иван Радовић* по-

кушао је нешто ново: да представља и женске актове у оном свом већ познатом личном стилу, у коме боја и фигурација, ослобођене од сваког академизма исто као и реализма, служе искључиво изражавању осећајних вредности и субјективне визије. У неколико етеричних актова (бр. 58. и 60, у „Акту" и, особито, у композицији „У атељеу") та његова тежња већ је и остварена са грацијом и хумором. *Марино Тартаља* задубљује се све више у неку суптилност, рекли бисмо готово: неку езотерику колоризма и сликарства уопште које помало већ замарају својом измученом смишљеношћу, и прете да радове тог одличног сликара учине неприступачним не само за ширу публику, већ и за нарочите познаваоце и љубитеље. Уз све те ограде, његов „Ентеријер" и две „Главе" (студије) остају ипак дела од неке ретке и бизарне чари. *Светислав Страла* је диаметрална противност Тартаље; он се, без сваког теоријског мудровања, просто и спонтано предаје чулној радости, слатком заносу боја које му буjно кипе са његове, у суштини, још импресионистичке палете. Весели, ватрени колорит слика као што су, на пример: „Циганско коло", „На пазару" или „Коло" привлачи неодољиво. Још непосредније можда дејствују акварели: „На вашару", „Из Гружа", „Пераст", „Са мора". *Игњат Јоб*, темпераментан и штедар колориста, наслања се већ мало сувише на Добровића, а могао би, верујемо, свакако, и без тога да дâ нешто добро. *Вељко Станојевић* такође је очаран далматинским пределима, који се на његовим сликама привиђају као кроз неки танани, али тамни вео; меки, суморни, северни. *Никола Бешевић* донео је целу једну колекцију босанских ведута и фигура, у масној боји као и у акварелу, третираних широко-колористички и са неком ведром, угодном живописношћу. Контраст: *Зора Петровић* чији тмури, чађави колорит руши ефект и понеке њене првобитно ваљда сасвим исправне концепције. Мртва природа „Воће" још јој је најуспелија ствар. И *Станка Лучев-Радонић* успела је најбоље својим мртвим природама, од којих оно сочно и језгровито насликано „Поврће" заслужује пуну похвалу. *Иван Шеремет* има неколико витких, живахних женских актова свежег пастозног колорита. Симпатичан му је и пејзаж „Из Херцег Новог I" са својим танаким сребрнастим тоновима. *Иван Табаковић* воли такође нежне бледе боје, нарочито неко флуидно бисерно-сиво и хладно светло-зелено које са укусом примењује како у својим акварелима, тако и у сликама масном бојом. *Роксанда Зуруник* изложила је неколико слика (масном бојом), акварела и цртежа од дискретне фактуре.

Неколико најмлађих, који су се већ видно истакли у току ма-

лобројних последњих година, афирмирају се најпозитивније и на овој изложби. *Ђорђе Андрејевић-Кун* расветлео је свој колорит, а да није тиме ништа одузео од његове једре пастозности и чулне топлоте. „Портре младе жене" и „Аутопортре" привлаче својом импресионантном живошћу исто као и стилском особеношћу. Одлични и један пикантан женски „Акт" и она рафинирано проста „Nature morte"; похвална два пејзажа. Један бизарно зналачки акварел, два хитра цртежа (актови) и један дрворез — као срећна графичка допуна тој колекцији масном бојом. *Миленко Шербан* компонује у равни, штедро, жарко и декоративно, занесен пиром боја, па ипак и зналачки (Матис је канда његов велики идеал), чак и са помало ироније. Најпуније и најсонорније су спојене све те његове особине у таблоу: „Стара дама у ентеријеру" који је мотивски и садржајно исто тако богато инспирисан као и у колористичком погледу. Један диван мали гоблен изаткан у раскошним и суморним рифјим, наранчастим и циноберским тоновима. Сличан утисак бајке, привиђења или источњачког ћилима, само у једној сасвим другој гами и расположењу даје и онај његов бледи, плавокоси „Дечак" пред једним масивним, као младо лишће зеленим зидом. У „Пејзажу" и „На Лиману" ти бујни црвено-наранчасти и смарагдни тонови означују једну свежу и пламтећу вегетацију, живо шаренило предела и природе.

Свежу зелену чар природе, далеких, романтичних планинских предела евоцира нам и *Лазар Личеноски* у својим македонским пејзажима чији је сочни и деликатни колорит прожет неким треперећим лиризмом. „Мотив из Прилепа (I, II)" и, нарочито, „Мотив из Галичника" са оним својим заносним, брсним горама и долинама исто као и она сребрна симфонија (са понеком црвеном поентом) „Преспанског језера" одају један дубоки и жарки сликарски темперамент. „Портре учитеља J. П." од неке готово византијски-аскетске строгости и изразитости. *Антон Хутер* је мекши, суптилнији, варошкији, (ако смемо, тако да се изразимо); сав у нианси, у неким финим и немирним трептајима, неком седефастом блеску. Тоналност, иматеријалност и чулност — све то врло свесно гајено. „Соба" — ефект неке светле визије. Веома интересантни и „Предео I" и II. *Никола Мартиноски* — једно ново име — приказује се најповољније својим врло сликарски рађеним „Аутопортретом" и неколицином изврсних цртежа (женски актови).

Најзад, ту су наша два позната и омиљена графичара: *Балаж* — позвани сликар радника, предградског народа и сиромаха — са мноштвом свежих акварела, монотипија и пастела (најбољи: „Мајка", „Сиромаси", Рибари на повратку", „Радници на Сави"); — и *Пјер*

Крижаниħ са једном сјајном колекцијом карикатура, у бојадисаном цртежу, датих не само са праскавим хумором, већ и са озбиљном, задирућом психологијом.

Од вајара изложила су само тројица, свакако, тројица од првих. Доминира *Томо Росандиħ* са својим великим бронзаним рељефом „Спуштање Христа у гроб", једним делом од најчистије пластичне лепоте и најплеменитијег човечанског надахнућа. То је дубока, искрена, религиозна уметност, сасвим у смислу великих средњевековних мајстора.

Петар Палавичини, разнолик у својим хотењима и схватањима, канда је ипак најбољи и највише свој онде где тражи — и налази — деликатност, трепереħу драж и нежност женске лепоте — као, на пример, у оној љупкој „Девојци" (далматински камен) или у „Статуети" (бронза). Лепо је схваħен и спроведен и „Потре" (такоħе бронза). *Ристо Стијовиħ* спаја виртуозну технику са једним дубоким и особеним вајарским надахнућем и једном преутанчаном модерном осећајношħу, услед чега његови радови делују исто толико непосредно колико и зналачки. Дао је неколико одличних бронза, пре свега ону бриљантну „Студију покрета", затим „Портре новинара И. Ђ.", „Лабудову смрт" и др. Ипак је канда његов прави материјал дрво, у коме је истесао ону дражесну „Злату" (амарант), „Главу жене" (макасар) и „Акт" (црвено дрво). Једно мало ремек-дело глатке грације, онај „Зечиħ" у белом мрамору.

Тако се група *Облик*, у својој целини, и на овој последњој својој изложби показала као садржајна, разнолика и, што је главно: као свежа и млада, увек поново млада, стално подмлађивана.

Било би само још за желети да она, ради своје потпуности, привуче, пригрли и наше модерне архитекте који треба упоредо да иду и раде са нашим новим сликарима и вајарима.

Тодор Манојловиħ

Историјски преглед

*

КРАЉ МАТИЈА И СРПСКА ДЕСПОТОВИНА

Изгледало је да ће краљ Матија, син Јована Хуњадија, постати прва личност у борбама против Турака које су требале да настану у другој половини XV века. Папа Каликст III, поводом ступања краља Матије на угарски престо, поздравио је у њему човека кога је Бог послао, не само Угарској него целом Хришћанству, да протера Турке.[1] Међутим, Угарска у ово доба није могла својом снагом да измени оно што је османска држава стварала; она није била спремна за такав рат ни дипломатски, ни финансијски, ни војнички.

За стотину година откако су Турци заузели Галипоље, они су постали господари ситуације на Балканском Полуострву и учинили крај Византијском царству. После пада Цариграда са истока се све више приближавала турска опасност, која је наговештавала последње тренутке југоисточној хришћанској Европи. Турско напредовање треба приписати тој чињеници што је султан био неограничени господар у својој војничкој држави, што је он једини имао у тадашњој Европи стајаћу пешачку војску, уређену на демократском принципу, која му је била верна и разумевала свој позив. Насупрот Турцима стајали су хришћански народи Југоисточне Европе са својим феудалним државним уређењем, које је много сметало концетрацији државне власти у једној руци, и својом војском, заснованом на аристократском принципу. Уз то ова војска није била стајаћа, и стога је била несигурна за тежу војну службу. Сем тога, ови мали народи Југоисточне Европе нису се могли сложити на једно велико прегнуће против Турака, него су се управо надметали како ће један другом што одузети.

Краљ Матија не само да није располагао снагом, потребном за извршење задатка који га је чекао у спољашњој политици, него је и у самој земљи имао толико тешкоћа са опозицијом моћних магната, да му је и та мала снага била често паралисана. Избором Хуњадијевца за мађарског краља осећали су се као запостављени палатин Ладислав Горјански и потоњи босански краљ Никола Илочки; они су са извесним бројем магната 17 фебруара 1459 године изабрали немачког цара Фридриха III за мађарског краља. Фридрих

---

1 Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia s. I t. VI, Budapestini 1891, ep. 1; Hurmuzaki, Documente privitóre la Istoria Românilor vol. II partea 2, Bucuresti 1891. p. 100.

није био човек који би лако напуштао своја права и позиције. Тако је настала борба о мађарски престо, која је четири године задавала велике бриге Хуњадијевој кући. Овај сукоб са немачким царем утолико је био тежи по краља Матију што се круна св. Стевана налазила у царевим рукама[1], а без круне краљ Матија није могао да утврди свој легитимитет у Угарској.[2] Озбиљан је био противник краљу Матији и Чех Јован Јискра од Брандајза, знаменити кондотијер овога времена, који је готово суверено завладао северном Угарском. Јискра је у почетку, на основу династичког права, позивао на угарски престо пољског краља Казимира IV[3], а затим је помагао рад мађарске властеле у корист немачког цара. Корвин је, дакле, на почетку своје владе, био у врло великој опасности: против себе је имао немачког цара и турског султана. Једино је био у савезу са својим тастом Ђорђем Подјебрадом, али и тај савез није био сигуран, јер је чешки краљ гледао да тај сукоб између немачког цара и мађарског краља употреби за своје циљеве.

Сама Угарска слаба је била у ово време по својој финансијској и војној снази. И да није имала других непријатеља, била је немоћна да се одупре османској навали. У прво време приход краља Матије кретао се између 150 и 300 хиљада дуката[4], а располагао је властеоском народном војском, која је мало вредила према турској регуларној војсци.

У Европи је на измаку Средњега века стара баштиничка војска постепено уступала место најамничкој војсци, која чини прелаз из феудалне у модерну стајаћу војску. Најамници су били војници од

---

1 У време избора Владислава Јагеловића за мађарског краља потајно је узела круну из Вишеграда Албрехтова удовица краљица Јелисавета, да би на тај начин осигурала мађарски престо свом потомству. Тако је дошла мађарска круна до Фридриха III који је био рођак Јелисаветин и скрбник њезиног сина Ладислава Постума. О томе Туберо каже: „Mater vero pueri, indignitate rei permota, diademate sublato, quod Hungarorum regibus, cum creantur, imponi solet, ad Fridericum Caesarem sese confert, diademaque, una cum filio, Imperatoris fidei committit." Ludovici Tuberonis Commentariorum de temporibus suis l. I § II (Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum, Vindobonae 1746, t. II. p. 113). Види: Dr. Marczali Henrik, A magyar történet kútfőinek kézikönyve, Budapest 1901, стр. 254.

2 „. . . eo magis, quia illum, dum diademate careret, legitimum Regem ferme haud arbitrabantur." Ludovici Tuberonis Commentariorum de temporibns suis l. I § II (Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum II p. 113). Бонфини каже да је тако гледао на ствар и немачки цар: „Imperator enim, quum secum reputaret, coronam in potestate sua esse, sine qua nemo rex legitimus dici poterat." Antonnii Bonfinii Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae, Lipsiae 1771, p. 525.

3 Joannis Dlugossii Historiae Polonicae l. XII, Cracoviae 1878, p. 268—270.

4 Dr. Csánki Dezső, I Mátyás udvara, Budapest 1884, стр. 10—11.

заната као и редовна стајаћа војска. Али је за најамничку војску требало имати средстава, јер се плаћала готовим новцем, а тога је у краља Матије мало било. Из једног Матијина писма од 10 марта 1481 године које је упутио кардиналу Гаврилу Веронесцу, види се да је плата тешко оружаног коњаника била на четврт године 15 дуката, лако оружаног коњаника 10, а пешака 8 дуката.[1] Према овој информацији Угарска би могла на једну годину издржавати од две и по до пет хиљада тешких коњаника, ако би сав раније поменути годишњи приход употребила за најам. Особите је важности за нашу ратну историју констатација мађарског научника Золтана Тота, да је тада реч хусар, како се звао лак коњаник, била синоним за реч Србин (rác).[2]

У Средњем веку, у сваком случају, веома је важно имати на уму о каквој се војсци говори, јер се према квантитету не може донети суд о њезиној вредности. Краљ Матија је одмах прве године свога владања подигао против Турака једну народну масу од 80.000 коњаника и пешака, а исте је године молио чешког краља Подјебрада да му пошље у помоћ један коњички одред од 500 најамника против Јована Јискре од Брандајза.[3] Из овога се примера лепо види колику су вредност у тадашњој Европи имале најамничке чете, а колико се мало полагало на народну крсташку војску. Број Јискриних најамника био је незнатан, јер, кад се године 1462 измирио с краљем Матијом у Вацу, ступио је у мађарску службу са 150 људи.[4] По подацима Млетачке Републике, које је она добила од свога посланика у Будиму, у јануару 1464 године мађарска је војска била састављена из краљеве војске од 2000 коњаника и 5000 пешака; сем тога из властеоских бандерија са 12.000 коњаника.[5] Са овом војском, истина, није се могла упоређивати споменута маса од 80.000 људи, сакупљена по нужди са свих страна, јер се она с времена на време вежбала у ратовању, али ипак није била оно што је тражило ново време: редовна стајаћа војска која је увек била под руком. Краљ Матија је свакако и у прво време имао најамника, али су ти најамници били само незнатна допуна његове баштиничке војске. Они чине заметак Матијиној најамничкој војсци, с којом ће он касније освајати на Западу. На војној смотри коју је одржао под Бечким Новим Местом, године 1487, краљ Матија је имао 20,000

---

1 Fraknói Vilmos, Mátyás király levelei II, Budapest 1895, стр. 107.

2 Tóth Zoltán, Mátyás király idegen zsoldosserege (a fekete sereg), Budapest 1925, стр. 210.

3 Ibidem 42—49.

4 Dr, Tóth-Szabó Pál, A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon, Budapest 1917, 325.

5 Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I, Budapest 1875, стр. 264.

коњаника и 8000 пешака. Ако се одузме од овога броја број војске, који је био године 1464, свега 14.000 коњаника и 5000 пешака, онда излази да је године 1487 Матијина најамничка војска бројала око 6000 коњаника и 3000 пешака.[1] О Матијиној најамничкој војсци доскора се мислило да се под њиме звала „црна војска", а у најновије време је доказано да је она то име добила после његове смрти по њезином команданту који се звао Јован Хаугвиц Црни.[2] У другој половини своје владе краљ Матија је много боље стајао с војском и финансијама; бивало је да је у то време његов годишњи приход некад дотерао близу два милиона дуката.[3] Али ни онда краљ Матија није био у стању да сам обрачуна с Турцима, нити је веровао у успех таквог предузећа. Турска царевина је могла давати много већу војску и бољу по квалитету.

Биле су потребне друге погодбе да се створи нешто боље. На Мантованском конгресу, отвореном септембра 1459 године, коме је био циљ да се припреми једна хришћанска лига против Турака, превладало је мишљење код претставника разних држава: да је нужно подићи против Турака једну војску од 50.000 војника у којој би већи део чинили коњаници.[4] Краљ Матија је био мишљења да би Европа требала да скупи сличну војску од 60.000 ратника.[5] Коњаник у Средњем веку био је једини прави војник. Краљ Матија и учесници Мантованског конгреса полажу више на коњицу него на пешадију, која се у XV веку појављује као важан војни фактор. Снажну појаву ове пешадије која је претеча нововековне инфантерије, осетили су мађарски краљ Владислав и бургундски кнез Карло Смели, од којих је први пао код Варне под ударцима јаничара, други код Нансија у борби са швајцарским пешацима. Краљ Матија је знао да би војска какву је он предложио, стајала врло скупо, те је наглашавао да би се она могла после пола године издржавати од самога рата.[6] Само европска лига с великом војском у којој би био главни део најамник, могла је рачунати на успех у борби са најбољом војском тадашњег света, којом је у то доба располагао и један изузетно талентован владар.

---

1 Комбинација Золтана Тота. Tóth Zoltán, Mátyás király idegen zsoldosserege (a fekete sereg) 338.

2 Ibidem 74, 263, 306, 316.

3 Dr. Csánki Dezső, I Mátyás udvara 18—19.

4 Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa II, Gotha 1854, стр. 264.

5 Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I 125.

6 Ibidem 125—126.

Краљ Матија је био потпуно свестан у ово време да се само једна таква шира хришћанска лига може ухватити у коштац са турском силом. Међутим, о извођењу плана против Турака није се могло говорити, док се Матија не измири с немачким царем и не преузме у руке државну власт, која је била разбијена на олигархијске групе. Династичка борба и унутрашња трвења везивала су сву снагу његове државе. Кроз све планове Матијине овога времена види се стално тежња да реши питање с немачким царем, па да се уздигне за неоспорног господара земље, и да осигура државну границу од турске навале. Финансијски и војнички неспреман, а поред тога и везан на Западу Фридриховом акцијом, Матија је био у немогућности да са успехом одбрани од Турака дугу пограничну линију од Ердеља до Далмације. Зато се он и трудио да би у Молдавији, Влашкој, Србији и Босни, донекле добио неку баријеру против турских упада. Како је Угарска била ограђена од Влашке и Молдавије високим планинама које су је могле заштићавати од турских провала, а према нашим земљама сва изложена без јачих теренских препрека, то се на нашој страни и покушавало да се извојује једна добра стратегијска граница.

Откако су се Мађари сударили с Турцима, осећа се код њих тежња да организују своју пограничну одбрану што солидније. У њихову је плану било да заузму од Срба важна стратегијска места која су господарила прелазима у панонску равницу. Раније су се трудили да држе савски и дунавски басен, да би осигурали Далмацији копнено залеђе, а сада им је та линија (Дунав—Сава) била потребна ради одбране саме Угарске од Турака, јер би српски градови на тој линији могли послужити као опасне тачке за освајање Угарске. Најважније стратегијско место на тој линији, Београд, било је у мађарским рукама од 1427 године; Сигмунд га је био преузео кад је Ђурађ ступио на деспотски престо. Мађари су зажелели да добију и Смедерево, али до овога града нису могли доћи, јер ту беше последње дуго и упорно брањено уточиште старе српске државе.

Баш у време кад је краљ Матија ступио на угарски престо, у деспотовини је избила борба око наследства деспота Лазара[1] између две странке од којих се једна наслањала на Угарску а друга на Турску. На челу мађарофилске странке стајали су Лазарева удовица Јелена и брат слепи Стеван, средњи син Ђурђев, а вођа туркофилске странке био је Михаило Анђеловић, Лазарев војвода и брат Мухамедова везира Махмуда. Стеван

1 „Obiit deinde Lazarus, de cuius haeriditate non parva contentio exorta est," Aeneae Sylvii Historia de Europa, Basileae, p. 397.

Бранковић који је хтео да буде српски деспот, био је нагнат да се споразуме са деспотицом Јеленом, јер су Турци његовог старијег брата, Гргура Бранковића, истакли за свога кандидата на деспотски престо.[1] Обрт у државној политици Угарске, који је настао доласком краља Матије на престо, имао је у Смедереву неповољан одјек. Хуњадијевци су још за ранија два краља имали велики утицај на мађарске послове; они нису трпели Бранковиће, јер су ови водили самосталну политику, а ни због тога што је зет деспота Ђурђа, гроф Улрих Цељски, био вођа дворске странке у Угарској, која се борила с њима о државну власт. После искуства које су Срби с Бранковићима на челу имали са Хуњадијевцима, у смедеревском већу, које је имало да одлучи после Лазареве смрти о наследству српскога деспотскога престола, добила је превагу турска странка. Тако је у Смедереву образовано деспотско намесништво, у које је ушао као главно лице Михаило Анђеловић, а као чланови деспотица Јелена и Стеван Бранковић.[2]

Одмах после смрти деспота Лазара, његова је удовица Јелена затражила мађарску помоћ,[3] да би сузбила туркофилску странку у Смедереву. У Угарској је тада био главно лице Михаило Силађи (познати у нашој народној песми Свилојевић), који је био изабран за намесника поред свог младог сестрића краља Матије. Силађи није познавао европске прилике, нити је разумевао политичке идеје свога времена, а био је безобзиран и није презао ни од чега. Бранковиће није трпео још из ранијих времена, он је био њихов најљући противник у Угарској. Занесен победом коју је извојевао као вођа Хуњадијеваца избором Матијиним за краља, Силађи се пожурио да свога сестрића изненади добитком деспотовине одмах при ступању његову на престо. Његов је план особитог значаја по ону средину којој је требао да се стави на чело нови краљ. Њему је пала мисао да заузме деспотовину помоћу папског легата, Ивана Карвајала, који је већ дуже времена боравио у Угарској. Карвајал је био велик пријатељ Хуњадијеваца, „редак адвокат", који је кварио рачуне и немачком цару.[4] Био је то човек јаког утицаја у кар-

---

1 „Georgius Turcarum auxilio paternum regnum vendicare nititur". Aeneae Sylvii Historia de Europa 397.

2 Стојан Новаковић, Последњи Бранковићи, Летопис Матице српске књ. 146 стр. 20—25.

3 „Uxor Lazari relicta Hungaricas opes implorat." Aeneae Sylvii Historia de Europa 397.

4 Fraknói Vilmos, Garvajal János bibornok magyarországi követségei, Budapest, 1889, стр. 64—65, 82—83.

диналском колегиуму, од кога су зазирале и саме папе,[1] а припадао је друштву које је желело да се истакне освајањем „шизматичког" територија.

Силађи и Карвајал споразумели су се, а према споразуму Силађи је изашао са тестаментом деспота Лазара, по коме ја тобоже српски деспот, син Ђурђев, на самрти предао кардиналу Карвајалу своју државу. Овај смедеревски тобожњи тестамент остао је све досад спорно питање око којега се накупило много неоснованих претпостављака и заблуда. Хамер и Цинкајзен кажу да је деспотица Јелена даровала папи деспотовину.[2] Стојан Новаковић није посумњао у ово тврђење западних писаца; њега је интересовало писмо деспотице Јелене у коме је она понудила папи Србију.[3] Ово старо схватање прихватио је у најновије време немачки историк Хаинрих Цимерер.[4] Виљем Фракнои, најбољи мађарски познавалац времена краља Матије, мисли да је деспот Лазар у тој опоруци поверио Србију папи; он је пронашао чак и „разлоге" зашто је српски владалац предао папи своју државу, тврдећи да је мрзио Турчина а још више Мађара.[5] Вјекослав Клаић као и Фракнои, држи да је деспот Лазар опоруком поверио Србију папи.[6] Јиречеку се учинила читава ствар невероватном, али он није отклонио забуну, него је ствар још више заплео, изводећи погрешан закључак из једног важног извора о том питању. То је писмо млетачког посланика Петра Томазија од 29 јануара 1458 године што га је писао из Будима дужду.[7] Јиричека је свакако датум завео, јер је писмо у збирци којом се користио датирано по млетачком званичном рачунању са 29 јануаром 1457 године. Он је изгубио из вида да је у Млецима званична година почињала са првим мартом, а грађанска са првим јануаром, све до пада Републике 1797.[8] Тако је Јиречек извео из

---

1 Dr. Ludvig Pastor, Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance, Freiburg im Breisgau 1925, стр. 396—399.

2 Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches II, Pest 1828, стр. 31; Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa II 114.

3 Стојан Новаковић, Последњи Бранковићи, Летопис Матице српске књ. 146 стр. 37—38.

4 Helmolts Weltgeschichte IV Balkan-Halbinsel, Leipzig 1924, стр. 240.

5 Századok 1909, стр. 515.

6 Vjekoslav Klaić, Povjest Hrvata sv. II, Zagreb 1904, стр. 13.

7 Thallóczy-Áldásy, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára, Budapest 1907, 222—223.

8 Dr. H. Grotefend, Handbuch der historischen Chronologie, Hannover 1872, стр. 25—26.

тога писма један сасвим погрешан закључак, наиме, да се ту говори о тестаменту деспота Ђурђа Бранковића.[1]

Постоје два извора помоћу којих се може извести како је дошло до тобожњег тестамента, а то су већ споменуто писмо Томазијево и писање папе Пија II о том питању. Томази пише дужду да је намесник Угарске изјавио да је српски деспот на самрти наредио да се његова држава преда папском легату,[2] да је, у присуству мађарске властеле, позвао папског легата, да пређе Дунав и да заузме Србију, нудећи му у помоћ два барона и 1500 војника, и да може подићи и крсташе у случају потребе.[3] Као што је иначе познато, кардинал Карвајал одмах се кренуо на југ, да узме Србију, али се вратио празних шака. Он је гледао да добије и санкцију за ово предузеће од своје највише власти, јер је папа Каликст III само на његов извештај могао издати булу од 14 марта 1458 године, којом га је овластио да узме Србију у заштиту папске столице.[4] Није без интереса у овом питању да у споменутој були нема речи о тестаменту деспота Лазара, него се само овлашћује Карвалај да узме Србију у заштиту папске столице, као желећи да јој се помогне после смрти деспота Лазара.[5] Тако исто Каликст III не помиње Лазарев тестамент у писму које је 14 марта 1458 упутио краљу Матији, него га само извештава о томе да је овластио Карвајала да узме Србију у заштиту папске столице, и моли да штите Лазареву жену и његова брата.[6] Једино кардиналу Лудвигу каже Каликст III изреком

---

1 К. Јиречек, Историја Срба II (превео и допунио Јован Радонић), Београд 1923, стр. 171.

2 „A di 26 se hebe 10 illustre signor dispoto de Servia essere manchato de questa vita et dice questo illustre governatore prefacto despoto haver ordenato chel stato suo si ponga in mano de questo reverendissimo signor legato.“ Thallóczy-Áldásy, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 222.

3 „Offerandoli che a quelli confini el troverà oltra persone mille cinque cento, et offerandoli do baroni in so compagnia et che bixognando etiam potria chiamare crucesignati“ Ibidem 223.

4 Theiner, Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, Romae 1861, стр. 308—309.

5 „Nos cupientes patriam Rasie ac civitates, terras, oppida, castra, loca et dominia, que dictus despotus tempore obitus sui obtinebat, et ad ipsum quomodolibet (spectabant) in regno ipso, eorumque vassallos, subditos, incolas et habitatores in pacis amenitate et quietius vivere et letari.“ Ibidem 308.

6 Postremo, quamvls necessarium non putemus, tamen ex corde et animo commendamus serenitati tue dilectam in Christo filiam, relictam despoti, eiusque fratrem et totum dominium illnd, ut tua gratia et humanitate eos foveas, et in cunctis tuearis et defendas, quos nos simul cum dicto dominio sub nostra et beati Petri protectione suscipi per legatum nostrum mandamus.“ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia s. I t. VI ep. l.

да је српски деспот, пред смрт, наредио да се његова земља преда папском легату Карвајалу за папску столицу.[1] Каликст III није био начисто са ситуацијом, јер, док је краља Матију позивао да штити Лазареву жену и његова брата, кардиналу Лудвигу је писао да је српски деспот умро, не оставивши за собом ниједног наследника.[2]

Нико боље није могао бити обавештен о тим питањима, него познати историк тога времена Енеја Силвије Пиколомини, који је већ августа 1458 године заузео папски престо као Пије II. Он је као папа имао довољно прилике да читаву ствар провери. Нови папа не само да је у својој историји ћутке прешао преко тестамента, иако би у прилог ишло папској курији да га спомене, да га је било, него је отворено изнео да су Мађари позвали кардинала Карвајала да освоји српске градове што затварају улаз Турцима у Угарску, било за папску курију, било за Угарску.[3]

Ово тврђење папе Пија II да су Мађари позвали кардинала Карвајала да освоји српске градове, потпуно се подудара са садржином писма Петра Томазија у коме овај конкретно наводи да је то урадио намесник Угарске с мађарском властелом. Зна се да је у ово време кад је Томази писао споменуто писмо, 29 јануара 1458 године, био већ изабрат за намесника Угарске Михаило Силађи. Кардинал Карвалај и Михаило Силађи налазе се у ово време на заједничком послу. Њима двојици има Матија да захвали највише што је изабрат за мађарског краља: кардиналу у избору припада дипломатска страна а Силађи је вршио војнички притисак.[4] Они су хтели да искористе време и да освоје деспотовину, док у Смедереву није било решено питање наследства деспотскога престола. Си-

---

1 У писму од 15 марта 1458: „Despotusque Rasciae, qui nullo relicto haerede mortuus est, terras suas Cardinali sancti Angeli Legato nostro pro nobis, et Apostolica Sede tradi, et consignari mandavit.“ Kaprinai, Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad II, Vindobonae 1771, стр. 152

2 Краљу Матији пише: „commendamus serenitati tue dilectam in Christo filiam, relictam despoti, eiusque fratrem. . .“ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia s. I t VI ep. I. — Кардиналу Лудвигу: „Despotusque Rasciae, qui nullo relicto haerede mortuus est . . .“ Kaprinai, Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad II 152.

3 „Joannes Cardinalis Sancti Angeli ab Hungaris invitatus, eo profectus, ut arces Rascianas, quae Turcis in Hungariam aditum praecludunt, aut Apostolicae Sedis nomine recipiat, aut Hungaris tradi curet.“ Aeneae Sylvii Historia de Europa 397.

4 „Qnod tu adhuc in hodiernum diem tenes et possides. . . . . , non juridice, sed violenter cum gladio possessionem accepisti.“ Из писма Казимира IV које је послао Матији из Кракова године 1458. Macuscev, Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum II, Belgradi 1882, стр. 125.

лаћи је био заузет тиме да преузме државну власт од противничке странке, која је дотле управљала Угарском, и да доведе у Будим што пре новога краља из Прага, где је овај био затворен код Ђорђа Подјебрада по жељи Ладислава V.[1] Најпосле, није било ни опортуно да Михаило Силаћи иде на југ да освоји деспотовину као наследник деспота Лазара, јер се он међу Хуњадијевцима највише замерио Србима. Није друго остало, него да се крене на експедицију против Србије главни помагач Силаћијев Кардинал Карвајал. Али папски легат коме је био задатак да сложи хришћанске народе против заједничког непријатеља Турчина, није се могао појавити у својству непријатеља против једне хришћанске земље. Да би дали свом нехришћанском плану хришћански вид, Силаћи и Карвајал су изашли са тобожњом последњом жељом деспота Лазара да се његова Србија преда папском легату Карвајалу, а безобзирни Силаћи није се устручавао да ту тобожњу жељу српскога деспота саопшти Карвајалу на свечан начин у присуству мађарске властеле и стране дипломатије и да га позове да је оствари. По овоме што је досад изложено, наше је схватање, дакле, да је измишљен тестамент деспота Лазара којим су се послужили Михаило Силаћи као намесник Угарске и кардинал Иван Карвајал као папски легат, у намери да заузму Србију за време оне забуне која је настала иза смрти деспота Лазара.[2]

У пролеће 1458 године отпочео је краљ Матија званичне преговоре са управљачима деспотовине: он је хтео да му се у замену за ранија добра деспота Ђурђа у Угарској преда деспотовина. Карактеристично је да је краљ Матија Силаћија одредио да преговара, који се према деспотовини компромитовао измишљеним тестаментом. Преговарати се могло, јер је у Смедереву надвладала странка Угарској пријатељска. Михаило Анђеловић био је већ 31 марта 1458 године уклоњен с положаја првога намесника, јер је покушао

---

1 „Et a queste parte non par se atenda ad altro se non cerca la libaration de la regia maestà.." U spomenutom pismu Petra Tomazija od 29 januara 1458 godine. Thallóczy-Áldásy, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 223.

2 Мађарском историку Фракнојy је непојмљиво што папа Пије II, говорећи о Карвајаловој акцији, не помиње тестамент деспота Лазара. Фракнои меша ствари кад на основу дела Пија II De Europa каже да је деспотица Јелена молила помоћ Мађара, и да је Карвајал на молбу ових преузео акцију. Пије II, у вези са борбом око наследства деспота Лазара, о односима између Срба и Мађара само толико каже: да је деспотица Јелена молила мађарску помоћ. Фракнои избегава да изнесе право стање, наиме, да папа Пије II пише да су Мађари позвали Карвајала да заузме српске градове, било за папску курију, било за Угарску, а не зато да изађе у сусрет молби деспотице Јелене, како би се то могло извести из његове примедбе. Види: Századok 1909 стр. 516.

да се спомоћу Турака постави за правога деспота, излажући Смедерево турској опасности. У Смедереву су преузели државне послове деспотица Јелена и слепи Стеван, који беше признат за деспота.

У априлу 1458 године Силађи је преговарао са Јеленом, нудећи њој и њезину деверу Стевану раније Ђурђева добра у Угарској у замену за деспотовину.[1] Заиста у Будиму нису гледали на средства којима су се служили да би дошли до српских градова на десној обали Дунава. Краљ Матија је нудио по Силађију предњу размену, док је он вршио конфисковање српских деспотских добара у Угарској. Судећи по доцнијим преговорима које је Силађи водио са Стеваном, свакако је и овде Стеван био главни противник Силађијевим предлозима, иако је његов брат Гргур стајао против њега као турски претендент на српски деспотски престо.[2] Последњи Бранковић у Смедереву био је његов последњи прави бранилац. После преговора од месец дана дошло је до споразума да се само Голубац даде у замену за раније деспотска имања у Угарској. Али споразум који је потврдио и краљ Матија,[3] није могао да се оствари, јер краљева мати Јелисавета не хтеде издати некадашња деспотска имања у Угарској која су била постала својином Хуњадијеве куће.[4]

Одашиљање Силађијево на југ имало је и своје политичко залеђе; хтело се да му се истргне из руку државна власт коју је био приграбио својом смелошћу кад је био краљев избор. У време кад се могла отимати власт, Силађи је извојевао себи положај за који није био дорастао. Будимска дворска странка, на челу са знаменитим Иваном Витезом од Средне, утирала је пут апсолутизму. Иван Витез, потоњи острогонски примас, прихватио је у своје руке све нити тадашњег политичког живота у Будиму. Он је за пуних четрнаест година имао код Матије пресудну реч; био му је десна рука.[5] Краљ Матија је повео борбу не само против Ладислава Горјанског, вође магната, давши палатинску част Михаилу Гути Орсагу, једном добром „Швајцеру“,[6] него није био вољан да дели власт ни са

---

1 Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I 12, 16—17.

2 „Maxime essendo venuto a quelle parte uno altro fratello cieco del prefato Despoto, quale stara con el Turco, et con el favore da dicti Turchi aspira a dicto stato“. Писмо млетачког посланика дужду из Будима од 21 априла 1458 године. Ibidem 17.

3 Ibidem 28.

4 Види: Thallóczy Lajos, Bosnyák és szerb élet-s nemzedékrajzi tanulmányok, Budapest 1909, стр. 27—28; Fraknói Vilmos, Hunyadi Mátyás király, Budapest 1890, стр. 90—92; Századok 1909, стр. 590—591.

5 О Ивану Витезу види: Fraknói Vilmos, Vitéz János élete, Budapest 1879.

6 Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum decades p. 577.

ујаком Силађијем, са претставником нижег племства.[1] Тешко се савијао Михаило Силађи, понајвише милошћу, и мићењем је добио августа 1458 године већи део имања Хуњадијеве куће.[2] Тада се одрекао намесничке части, које је стварно био лишен у пролеће исте године кад је био послат на југ да чува границу и преговара о размени земље.

С мађарске стране није било више сметње за преговоре с деспотовином, јер су имања Хуњадијеве куће била већим делом прешла у Силађијеве руке. У јесен 1458 године обновљени су преговори са Србима, али сад се по извештајима млетачког посланика Петра Томазија, која је упутио дужду 13 септембра и 1 октобра 1458,[3] није тражила за преговоре деспотица Јелена, него слепи деспот Стеван. По жељи краља Матије Силађи је захтевао да се уступи у замену Смедерево за ранија деспотска добра у Угарској, јер су Турци били заузели Голубац 10 августа те године. Деспота Стевана није збунило турско ратовање против Србије које је било поведено после пада Анђеловићевог туркофилског режима. Ограничен овим ратом готово на саму престоницу Смедерево, син деспота Ђурђа био је решен да чува и тај крајичак средњевековне Србије. Деспотица Јелена је много агитовала у Смедереву да се утиче на слепога деспота да прихвати размену, али није било успеха. Силађи није могао задобити Стевана за свој план ни обећањем да ће му повратити деспотовину чим је буде целу обновио, ако пристане на промену.[4] Јиречек је далеко од тачног схватања ствари кад пише да је деспот Стеван био вољан да уступи Смедерево Мађарима.[5] Краљ Матија није могао никад задобити слепога Стевана, као што ће се мало касније из једног важног документа најбоље видети, да се одрекне очева града.

Од пролећа до јесени 1458 године у Смедереву се нешто збило у влади која је била наклоњена Угарској. Борба која се водила међу туркофилском и мађарофилском странком у самом намесништву, није престала ни пошто је Михаило Анђеловић уклоњен с

---

1 Csánki Dezső, Árpád vezér, Mátyás király, Budapest 1911, стр. 52—54.

2 Szilágyi Sándor, A magyar nemzet története IV, Budapest, 1896, стр. 190.

3 Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I 35—38.

4 „Questa Illustrissima Madonna ogni hora solecita ognuno che vadi etiam fa far oratione." Ibidem. Фракнои греши кад тврди на основу извештаја млетачког посланика Петра Томазија од 13 септембра и 1 октобра 1458 године да је и сам краљ Матија наваљивао на деспота Стевана да пристане на промену. О томе нема речи у овим извештајима, него у Матијиној даровници од 18 јула 1459 године, о којој ћемо опширније расправљати. Види: Ibidem 35—38; Századok 1909, стр. 593.

5 К. Јиречек, Историја Срба II 173.

власти; она се претворила у такмичење између слепога Стевана и деспотице Јелене о првенство. Србима, који су са зебњом гледали и на односе са Угарском, био је поузданији Стеван. Он је, имајући јак ослонац у народу, преузео државну власт од своје властољубиве снахе Јелене, коју је она била преотела у почетку после пада Анђеловићева режима.

Стојан Новаковић погрешно тврди да је деспотица Јелена била потпуни господар Србије од априла 1458 до априла 1459 године, а да је уз њу деспот Стеван само „фигурисао" целу ту годину, до свога изгнанства из Смедерева.[1] У јесен 1458 године деспот Стеван је био стварни господар ситуације у Смедереву, као што се то види из преговора које је с њим водио Михаило Силађи. Има један још необјављен и значајан документ који пружа непобитан доказ за ово наше тврђење против схватања Стојана Новаковића о улози деспота Стевана у последњој години деспотовине. То је даровница краља Матије од 18 јула 1459 године, издата Емерику Запољи, која се налази у рукописној збирци Мађарске академије.[2] По овој даровници, краљ Матија је конфисковао токајска добра која су припадала кући Бранковића, јер га је слепи деспот спречио да добије Смедерево док је био на челу града. Узалуд су биле учестане молбе Матијине, деспот Стеван никада није пристао да му преда Смедерево. У граду је био свемоћан, и он је наговорио Смедеревце и цело њихово веће да се одупру краљу Матији.[3] Мађарски је краљ уједно одузео право на токајска имања и Стевану Тамашевићу као наследнику куће Бранковића.[4] Токајска је добра даровао Емерику Запољи, који је стекао заслуге не само у служби његова покојног оца и брата, него и у одбрани његовој и његове мајке кад га је његов претходник Ладислав V неправедно лишио слободе.[5]

Даровница краља Матије је по веродостојности драгоцен извор,

---

1 Стојан Новаковић, Последњи Бранковићи, Летопис Матице Српске књ. 146 стр. 33.

2 На рукопис упозорени смо у Századok 1909. стр. 597.

3 „Tum ex eo quod Stephanus filius prefati condam Georgii despoti castrum Zendrew dum ei presideret ad sepissimas nostras peticiones manibus nostris nunquam assignauit et illis qui in eodem erant persuasit et toto consilio suo apud eos instetit ne assignarent." Даровница краља Матије од 18 јула 1459 у рукописној збирци Мађарске академије наука.

4 „Tum vero per notam infidelitatis Stephani fili Stephani Thome regis Bosne, qui habendo sibi in coniugem filiam condam iliustris Lazari filii dicti Georgii despoti futurus despotus regni Rascie predicti esse debebat et ad quem illa bona que condam dospotorum Rascie fuerunt, devolui debebant." Ibidem.

5 Ibidem.

Даровница Краља Матије од 18 јула 1459 године у рукописној збирци Мађарске академије наука

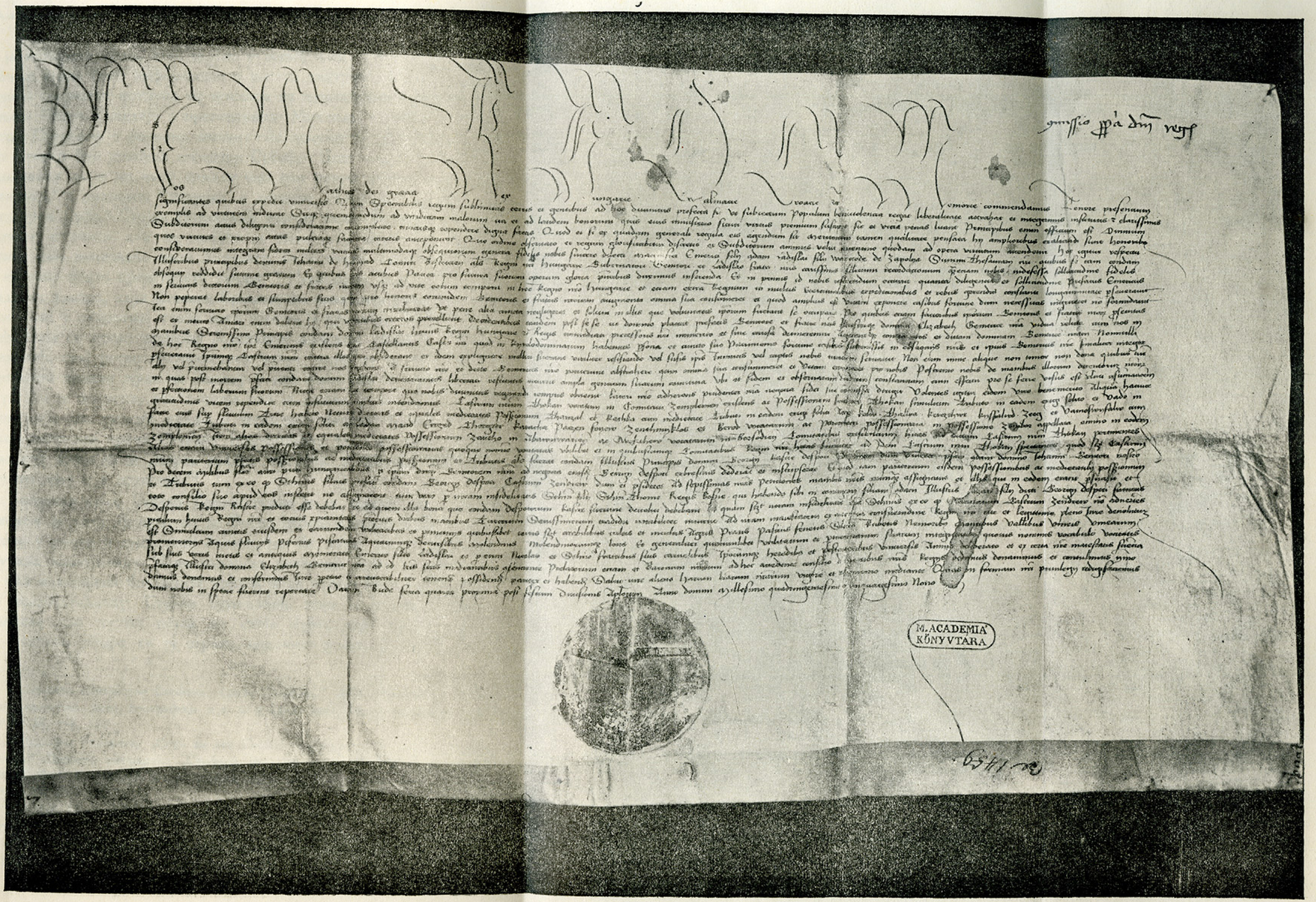

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

јер је мађарски краљ, који је био у живој вези са деспотовином, најбоље могао бити информисан о њеним унутрашњим приликама. Њезина садржина потпуно се поклапа са извештајем млетачког посланика Петра Томазија о преговорима Михаила Силађија са деспотом Стеваном о размени земље: оба документа говоре да је деспот Стеван био потпуни господар Србије. Исто каже о Стевану Бранковићу да је на челу државе био као прави деспот и летопис сеченички,[1] а родослов Руварчев и летопис цетињски називају га господарем Срба.[2] Стојан Новаковић наводи само белешку из сеченичког летописа, али, не знајући за споменуту даровницу краља Матије, није поверавао овом летопису, те је извео крив закључак „да се тако хтело представити земљи".[3] Неоспорна је аутентичност наведених извора, који Стевана Бранковића приказују у другој светлости, баш у супротној улози него што га је приказао Стојан Новаковић. Није се могао подврћи Јеленином женском скиптру Стеван Бранковић, овај ретко достојанствен човек, чијој су се озбиљности и мудрости дивили људи на Западу у оно доба кад се потуцао по свету.[4] Он је попустио тек доцније кад је дошао у положај да има против себе два суседна краља и деспотицу Јелену. Овим се исправља неправда према Стевану Бранковићу, за кога сам Стојан Новаковић каже да је „поред толике несреће у животу имао ке мању несрећу и у историји."[5]

Босански краљ Стеван Томаш тежио је да ожени свога сина јединицом деспота Лазара, па да Босна добије у мираз Србију. Ово је ишло у рачун и деспотици Јелени, јер би тако својој јединици осигурала деспотовину. Нова мађарска династија Хуњади била је у овај мах наклоњена босанском краљу, а са кућом Бранковића била је у непријатељству. Стеван Бранковић, који је једини остао у Смедереву као мушка глава из своје куће, није могао очекивати никакво добро са те стране, нарочито пошто је одбио пред-

---

1 „Приѣть начельство Стефань, брать Лазаревь." Љуб. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, и т. д. у Споменику Српске краљевске академије св. III, стр. 134.

2 Родослов Руварчев: „Синь же его Степань деепоть слепи бисть господар Срьбліемь." Летопис цетињски: „Стефань же сынь его бывь деспоть по отьчевѣ скончани." Љуб. Стојановић. Стари српски родослови и летописи, Срем. Карловци 1927, стр. 55, 101.

3 Стојан Новаковић, Последњи Бранковићи. Летопис Матице Српске књ. 146 стр. 32.

4 Macuscev, Monumenta historica Slavorum meridionalium II 206.

5 Стојан Новаковић, Последњи Бранковићи. Летопис књ. 146 стр. 42.

лог краља Матије да му преда Смедерево у замену за ранија добра куће Бранковића у Угарској.

На сегединском сабору, сазваном у децембру 1458 године, краљ Матија је радо санкционисао жељу краља Стевана Томаша и деспотице Јелене да босански престолонаследник Стеван Томашевић као зет Јеленин заузме престо Бранковића. Босански краљевић је постављен на српски деспотски престо као наследник свога таста деспота Лазара. Изабрана је била ова формалност, да покаже да је деспотовање Стевана Бранковића било незаконито. Слепи деспот Стеван требао је бити на овај начин збачен са српског деспотског престола, да би оставио место босанској династији. При том је расправљено и једно друго питање између краља Матије и босанског краља Стевана Томаша, који је овом приликом лично био у Сегедину. Стеван Томаш је признао врховну власт краља Матије над Босном и деспотовином, а краљ Матија се обвезао да ће штитити и бранити Босну и деспотовину као своју краљевину.[1]

Тек крајем марта 1459 године ушао је нови деспот Стеван Томашевић у Смедерево у пратњи мађарских чета, где се под притиском ситуације најзад попустило. Стеван Бранковић и његови људи морали су да прихвате ново стање, јер су против њих били сви суседи, хришћани и Турци. Присуство слепога деспота у Смедереву сматрало се за опасно по нову владалачку кућу, те је протеран из земље 8 априла 1459 године. Босански се краљ Стеван Томаш хвалио да је овај чин изведен на општу жељу свих Срба,[2] а стварно

---

1 Све ово изводимо из писама босанског краља Стевана Томаша која је послао Ивану Витезу од Средне и миланском кнезу Франји Сфорци, првом из Језера 10 фебруара а другом из Бобовца 1 маја 1459 године. Витезу пише: Quare supplicamus homiliter....., uti nobis estis polliciti et velitis, ut sacra majestas regia in praesenti periculo nostro nos non relinquat, sed suum gratiosissimum juvamen, uti promisit nobis praestet. Nam si ipse D. rex, in qno post deum totam spem nostram gerimus, nos relinqueret, videremus totalem dissolutionem et destructionem regni nostri evidenter, quod non minus tamquam suum proprium Hungariae regnum sua majestas defendere debet." Fontes rerum Austriacarum, Diplomataria et acta XX, Wien 1860, стр. 172. — Миланском кнезу јавља: „Nune itaque Vestram prefatam Serenitatem certiorem facimus, quod pridem Illustris Stefanus filius noster carissimus in octava Pasche Domini accepit in uxorem filiam pretati quondam Despoti Lazari et totum ejus Dominium in Hungaria et Rascia, qnod Turci nondum occupaverant, obtinuit, Despotusque factus est per Ser. Principem Dominum Regem Hungarie loco ejusdem sui Soceri quondam Lazari Despoti, concordi voluntate omnium Rascianorum." Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I 49—50.

2 „Concordi voluntate omnium Rascianorum." Ibidem 50

је тај поступак оставио тежак утисак. Лишењем слепога деспота Стевана деспотског престола и његовим изгнањем из Смедерева учињена је велика неправда заслужној српској династији Бранковића. Антагонизам је већ постојао између Срба и Мађара, изазиван истицањем мађарске сизерене политике, а сегединско решење позледило је старе ране.

Константин Јиречек и Станоје Станојевић налазе за дела тадашњих меродавних кругова у Босни и деспотовини сасвим друге мотиве. Јиречек пише да су они мислили да ће се спајањем Србије са Босном створити нов бедем против турског продирања.[1] Станојевић каже да су они увидели „како непосредна опасност прети држави, па су се решили на корак, који је необичан, јер се јавио у доба потпуног политичког растројства, кад није било свести о заједничким интересима, када је изгубљено било мерило за морал у политици, када су лични и локални интереси били пречи н од најбитнијих и најважнијих интереса народних и државних".[2]

Све је ово лишено сваке основе што пишу Јиречек н Станојевић. Извори које смо ми употребили, упућују на противно гледиште. Стеван Томашевић се осећао тако слабим, и поред тога што је једна иста династија владала у деспотовини и Босни, да је поручио Мађарима да ће утећи из Смедерева и да неће сачекати турску освету, ако му Угарска не притекне у помоћ.[3] Његов отац, босански краљ, јадао се, како су у његовој земљи у већини „манихеји", који више воле Турцима него хришћанима, и да због тога није кадар да сам ратује против Турака,[4] а Ивану Витезу од Средне писао је из Језера да би очевидно на југу наступио општи слом његове државе, ако би га краљ Матија оставио.[5] Савременик Михаило Константиновић каже да је босански краљ врло слабо гледао на ствар, која се тицала спајања Србије са Босном, јер се

---

1 Константин Јиречек, Историја Срба II 173.

2 Станоје Станојевић, Историја српскога народа, Београд 1926, стр. 229—230.

3 „Aut vadant in adiutorium illorum castrorum videlicet Belgrad et Spendero aut ipse vult aufugere nec vult solus expectare iram istius diaboli Machomet." Писмо драчкога доминиканца Николе Барбуњи из Јајца од 31 маја 1459 године. Thallóczy Lajos, Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok 488—450.

4 „Tamen vult habere aliquod adiutorium, quia solus non valet pugnare cum Turcis ob causam istorum manicheorum, quia isti magis vellent Turchos quam Christianos et quasi maior pars regni est." Ibidem.

5 „Nam si ipse D. rex, in quo post deum totam spem nostram gerimus, nos relinqueret, videremus totalem dissollutionem et destructionem regni nostri evidenter.." Fontes rerum Austriacarum, Diplomataria et acta XX 172.

бојао турског цара.[1] Јасно је да тадашњи меродавни кругови нису мислили да ће се спајањем Србије са Босном створити нов бедем против турског продирања, како то приказује Јиречек. Тако исто ни најмање не припада онај идеализам делима меродавних кругова у деспотовини и Босни који им приписује Ст. Станојевић. Њихов споразум доказује само то да су они помоћу Мађара збацили са српског деспотског престола слепога Стевана Бранковића, сина деспота Ђурђа; доказује само то да је њима главно било да прихвате политику која би осигурала њиховој породици деспотовину и сужен Лазарев посед у Угарској, не водећи рачуна о томе да је онда требало радити да се сметње и тешкоће сведу на што мању меру. Утолико су били морално слабији што су били свесни да њихова комбинација није у стању да заустави Турчина, па ипак су се решили на корак који не само да није могао отклонити турску опасност, него ју је изазвао и ускорио. Далеко су ови наследници деспота Лазара од светлог примера који ставља општи интерес испред свога; њих је интересовао Лазарев „Dominium in Hungaria et Rascia, quod Turci nondum occupaverant".[2] Стари српски летописац, не без разлога, каже за творце овог новог стања у Смедереву да су „проклети и злобни неверници који изагнаше господина Стевана из отачаства његових родитеља".[3]

Турци су с пуним правом могли сматрати решење краља Матије о постављењу Стевана Томашевића за деспота у Смедереву као casus belli, и они нису оклевали да се Србима освете. Широм се показало да је сегедински споразум међусобна обмана, јер ни деспотовина ни Босна заједно нису биле моћне да задрже турску навалу, а мађарски је сизерен стајао неспреман и притом запослен у борби с немачким царем. Година 1459 била је најтежа по краља Матију у његовој дугој владавини: поред турске опасности која је била на прагу, ове је године избио грађански рат у Угарској и Славонији између краља Матије и присташа Фридриха III кад су ови 17 фебруара изабрали Фридриха за мађарског краља у Новом Месту. Смедерево се није могло одбранити мађарофилском политиком. Прошле су године Турци због те политике освојили скоро сва српска важнија места сем Смедерева и посве опљачкали народ. Турци су, пише савременик Турсун бег који је и

---

1 Михаило Константиновић, Историја или Ljетопис турски. Гласник српског ученог друштва XVIII, Београд 1865, стр. 121.

2 Из писма Стевана Томаша које је послао миланском кнезу 1 маја 1459. Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I 49.

3 Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи 244.

сам учествовао у овом турском ратовању против Србије, утаманили српском народу сав усев до смедеревских зидина, не штедећи ни градине ни воћњаке.[1] Једва се деспот Стеван Бранковић кренуо у свет, лишен очију и отаџбине, а Смедеревци за кратко време после његова одласка предадоше свој град Турцима 20 јуна 1459 године. У писму које је 24 јула 1459 упутио браниборском маркграфу Албрехту, папа Пије II каже да се губитак Смедерева сматра не мањим поразом од пада Цариграда.[2]

Краљ Матија и папа Пије II жигосали су ову предају као издају хришћанске ствари. Краљ Матија је свађивао кривицу због пада Смедерева не само на босанског краља Стевана Томаша, његова брата Радивоја и сина Стевана Томашевића, него и на слепога деспота Стевана. Слепи деспот је био окривљен зато што није у своје време предао краљу Матији Смедерево кад је њиме управљао.[3] Краљ Матија је могао заваравати своје савременике и давати повољан изглед својој политици, али је и он стварно крив што се у невреме изашло са противтурском политиком. Он је гурао владаоце Босне и деспотовине да се као мађарски штићеници излажу Турцима онда кад сам није хтео да се упушта у борбу с њима без шире хришћанске помоћи. Због тога је било фатално свако пријатељевање с њим, јер је у таквим приликама било мање зло немати га за савезника, него имати због њега Турчина за непријатеља.

Мађарски историк Лудвиг Талоци држи да су босански фактори у Смедереву из страха пактирали с Турцима, премда су могли мирно рачунати на мађарску помоћ, да су верно држали уз краља Матију.[4] Он налази у предаји и разлоге зашто је мађарски краљ изгубио веру у босанску владалачку породицу, те је убудуће и он постао према њој агресиван.[5] Међутим, кроз сва суврмена документа види се јасна чињеница да Угарска тога времена није била

---

1 Thúri József, Török történetirók I, Budapest 1893, стр. 82.

2 „Oppidum Zendreu, in Rassia constitutum, insignis custodiae locus, nuper in Turcorum potestatem devenit, ejusque amissione non minor, quam ex Constantinopoli creditur clades accepta.“ Kaprinai, Hungaria diplomatica temporibus Nathiae de Hunyad II 340.

3 Види: Ibidem 339, 400; Monumenta Vaticana historiam Hungariae illustrantia s. I t. VI ep. X; Thallóczy Lajos, Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok 36—37; Даровница краља Матије од 18 јула 1459 године у рукописној збирци Мађарске академије наука.

4 Dr. Lyudevit pl. Thallóczy, Povijest Jajca (preveo Dr. Milan pl. Šufflay), Zagreb 1916, стр. 50.

5 Thallóczy, Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok 39.

дорасла ни за какву борбу с Турцима. О страховитој стварности говори један извештај краља Матије, по коме су Турци за прве три године његове владе одвели у робље са његова територија више од 200.000 душа.[1] Својом војном и финансијском снагом којом је у ово доба располагао, краљ Матија, као што се види из предњег извештаја, није био способан да одбрани од Турака ни своје јужне области. Талоци је, без икаквог изворног ослонца, дао већи и бољи значај Матијиној улози у време кад је стара српска држава пропала. Напротив, под притиском једне тешке ситуације из које није знао како да изиђе, краљ Матија је обмануо своје суседе: хтео је да буде њихов сизерен, не ради тога да их он брани од Турака, него да они њега помогну у одбрани Угарске. Ова политика није бирала средства као и она раније кад је Силађи радио да Угарска завлада српским градовима.

Нема разлога за сумњу да се у деспотовини и Босни мислило на издају хришћанске ствари. И босански краљ и српски деспот молили су помоћ од краља Матије, тврдећи да сами нису у стању да се одупру Турчину, а краљ Матија није прискочио у помоћ деспотовини кад је турска војска напала на Смедерово, иако је био обвезан по сегединском споразуму да брани деспотовину као своју краљевину. Да није било између српских владалаца и султана никаквог претходног додира, види се из прогласа који је Стеван Томаш издао пред пад деспотовине. Босански краљ је позвао властелу на устанак „да не би краљевина изненадном навалом паганском и непажњом становништва тужно пропала и из темеља разорена била."[2] Од Стевана Томаша није се могло очекивати да сам уђе у рат против султана, кад је његов сизерен, мађарски краљ, сматрао неутралност кориснијом, и сам се устручавао да то учини. Краљ Матија је више пута доказивао да је мађарска партикуларна експедиција против Турака бесмислена без шире хришћанске помоћи. Једно засебно предузеће против Турака још се много мање могло очеки-

---

1 „Regia Majestas Hungarie dici nobis fecit, per medium Secretarij nostri, quem apud eam tenemus, quod cum promissionibus Legatorum apostolicorum et cum spe subsidij christianorum diu steterit in guerra cum Turcho, quodque ab annis tribus citra arrepte et asportate sunt per Turcos ex locis et territorijs suis anime CC milla et ultra, rem quippe dictu impiam et horrendam. . ." Из одговора млетачког сената посланику француског краља од 22. јануара 1462. године. Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I 110—113.

2 „Neve hoc regnum ex inprovisa invasione, et regnicolarum inadvertentia in lacrimabilem casum involvatur, penitusque dirimatur." Kaprinai Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad II 309—310.

вати од деспотовине, која је у ово време била сенка од државе. Изгледа да су краљ Матија и краљ Стеван Томаш мислили да би својим суделовањем у судбини деспотовине само увећали несрећу. Капитулација деспотовине била је заиста једна неизбежност, како су то јавили папи Пију II посланици Стевана Томаша.[1] У овом, дакле, тешком за српски народ времену, политика краља Матије није била да брани и спасава наш народ од Турака, него, ради одбране Угарске, да узме његове важне позиције на десној обали Дунава, или бар да га савије према интересима мађарске државе.

Велимир Стефановић

Словенски преглед

*

Утисци из Пољске

I

Пре више година, један наш врло уважени научник, рекао је, нема сумње у часу песимистичкога расположења: „Од новостворених држава прво ће пропасти Пољска, па онда наша“. Наишао је на поговор, бар што се тиче наше државе. Речено му је да су и старе, културне државе, када су се нашле у нову саставу, пролазиле кроз тешке кризе, и да им је требало дуже времена за консолидовање, — без тога не можемо ни ми проћи. О Пољској није нико говорио, и остао је утисак као да су у њој врло мучне прилике.

Како се у нас мало писало и пише о Пољској, то је већина нас остављена на милост и немилост случајним обавештењима, страним утисцима, и ретко ко да има самостално мишљење о Пољацима и о њиховој земљи, засновано на ближим и непосредним подацима.[2]

---

1 „afferentes, que de Szenderő acciderant, necessitatis fuisse non voluntatis.“ Kaprinai, Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad II 424.

2 Сада може као добра оријентација о Пољској послужити књига *Стефана Нарскога, Пољска, њена прошлост и садашњост*, предговор написао Михал Квапишевски, отправник послова Пољске републике у Београду. Добија се у пољском посланству у Београду.

И сâм сам се кренуо у Пољску с неодређеним мислима о њихову liberum veto, о деобама Пољске, о нашем Михаилу Константиновићу из Островице који је с гуслама у руци у 15. веку ишао по Пољској с једнога двора племићског на други и записао своја сећања на Србију у једном раном рукопису на пољском или пољско-српском језику, о Мицкијевићу, Крашевском, Јежу-Милковском, који је и у нас живео и о нама писао, о Сјенкјевићу, Адаму Марбургу, и најзад, о Виспијанском, славом песнику и сликару.

Али како ме није остављала ни она изјава нашег научника, то су први утисци, што сам их задобио у Пољској, били разочарање — in melius. Већ се на првим корацима осећа земља старе културе и земља у којој је, за кратко време, много рађено и много урађено. Ако се и осећа финансијска криза, у већој мери него у нас, сваким се даном све то јаче јавља у странцу уверење да је у једној средини сређеној и солидној. Што сте у једној радњи првога дана дали за једну ствар, то дајете за њу и сваког даљег у којој било радњи, ако сте нешто преплатили, не разумејући се још у новцу, враћа вам се натраг и у трамвајима и по радњама. Не можете сакрити да сте странац, али се стим нико не користи. Можете слободно изнети пуну шаку новца, и неће вам се узети више но што кому припада. А такви се експерименти, другде на пр. у Италији, не би никако смели изводити, осим ако нисте ради да се, као намерно преварени, заједно смејете с оним који вас је преварио.

Пољска не чини утисак богате земље, а и не задивљава природним лепотама. Њезино богатсво је више у земљи (руде), и у главама и у рукама њезиних синова и кћери (жене играју у Пољској велику улогу и имају представница у оба дома). Природних лепота има на граници, тамо око Кракова, на падинама Карпата.

Железница од границе до Варшаве јури равницом. Али та равница није као бачка и банатска, она је више таласаста. Има и много више шума; моћни храстови, многе брезе, четинарски шумарци размењују се непрестано. На пашњацима је крупно благо доста обилато, а гусака је по селима тушта и тама, као у Банату.

По пољима има највише кромпира и жита, али кукуруза нема, и сад се врше покушаји с једном врстом кукуруза за коју се надају да ће и у њих успевати. А не само да немају грожђа него ни кајсија, ни бресака, — ово је за њих већ јужно воће. Међутим је развијена култура јагода, оне као да су овде омиљено воће, по воћарским радњама у Варшави њих је највише, и одликују се и врло многим врстама и необичном величином. Колико је пак пољска клима различита од наше показује и то, што у Пољској све са-

зрева касније, и жетва је у њој на четири и на шест недеља после наше.

Варшава је велик град, али има својих особености којим одудара од великих градова европских. Ако је у њему промет и доста жив, улице су мирне, људи брзо промичу један покрај другога, не виде се гомиле, не чује кикот девојака ни вика несташних дечака. За Пољаке тврде да је то народ темпераментан, да нема жива мира, али се то на варшавским улицама, или бар за сада, не опажа. Један пример. Радник један сукобио се с коњем у фијакеру. Мирно су се расплели, и ни кочијаш ни радник ни да је писнуо. У нас, где ти и шофери довикују не баш биране речи, ако се ниси одмах на први њихов знак зауставио, не би ни то прошло без оштрих речи.

Разуме се да је у пољском главном граду већа уједначеност. Нема оне разноликости у грађевинама, као у нашем; па ни оне у оделу којом се сталежи у нас одвајају, осим ако видите у народну оделу кога сељака или сељанку, али они се ретко јављају. Издвајају се Јевреји са својим капицама и са својим дугим црним капутима, ваљда увек закопчаним. Али је скромност у оделу велика, нарочито у женских, и ретко се види која набељена и нарумењена. Просјака има много, али су и они пристојно одевени да вам чисто чудно долази да и такви људи могу просити. Они просе и самим ћутањем, — стану пред вас и очима моле, или стоје пред колима, док се ви објашњавате с кочијашем, и не мичу се докле се год не кренете. И међу Јевреjима је доста просјака.

Најновија је улица варшавска Маршалковска, тако названа по једном маршалу. Врло дуга, широка улица с највећим радњама и с највишим прометом. Нарочито се одликују радње воћарске, посластичарске и, специјалитет земаља крај источнога мора, ћелибарске. Од ћелибара се граде најразличитији накити, и сада су у моди комади неправилна облика што се носе о врату или о руци.

Зеленила је у Варшави доста. Често се сусрећете са скверовима и с мањим вртовима, а у многим улицама су дуги редови високога дрвећа које гради пријатну хладовину. Врло је лепа алеја Уjаздовска којој је на почетку женска гимназија краљице Јадвиге (красна, пространа зграда, из темеља реновирана), а то је и дипломатски крај варшавски. У њој је и наше и бугарско посланство, сасвим близу једно другом.

Цркава је доста, старијих и новијих, у различитим стиловима. Пољак је побожан, пролазећи поред цркве скида већином капу. Изјутра су цркве пуне, и стара и млада света, и женскога у мушког. Има и православна црква, (у Варшави је митрополит, осим њега

има још шест православних владика у пољској), али велика православна црква, са златним кубетима, дуго грађена и истом с почетка овога века довршена, на највећем тргу варшавском (сада трг Јосифа Пилсудскога), недавно је сравњена са земљом, — због тога, како се вели, што се није слагала са стилом околине.

Споменика нема много. Споменик Исуса Христа под крстом пред црквом (Sursum corda), краља Сигмунда III (с крстом и с мачем) на високу стубу пред краљевским двором, Коперников (седи), Собјесков на коњу, велики споменик Адама Мицкијевића (стоји), подигнути су пре рата. Велика се почаст одаје гробу незнана јунака. Он је на најлепшем месту у Варшави, у аркадама једнога старог дворца, пред лепим и великим вртом. У великој од камена начињеној бакљи гори огањ пред њим, и војници га чувају дању и ноћу. И пред њим се свет крсти и моли богу. — Споменик Ивана Паскјевића, великога победника Персијанаца и Турака, који је угушио и пољски и мађарски устанак, био дуго време намесник и такорећи владалац Пољске, нисам видео. Њега су ваљда већ Немци уклонили.

Најинтересантнији је део Варшаве пијаца старога града. Ту су најстарије куће, већ из 17. века, са многим шарама, сликама и китовима. Од више су спратова али их има врло уских, с по једним или с по два прозора — то је зависило од тога с колико је прозора било допуштено појединим сталежима градити куће, неком је допуштено ударати само по један прозор на сваком спрату, неком по два и т. д. У том је крају и чувена винарска радња Фукерâ (вели се да су у сротству с аугзбуршким Фугерима), у којој има токајскога вина из 17. века, од кога цена једнога литра иде у хиљаде злота.[1] За време немачке окупације та су вина сачувана, јер су била зазидана, и тако Немци нису могли доћи до њих.

У краљевском дворцу станује сада председник републике. Приступ је у дворане слободан, као и у красни дворац с велимим вртом (Лазјенки). Пољски краљеви су становали и у Вилануву (неколико километара од Варшаве), где је такође велики врт с огромним храстовима. Из Виланува се подигао Јован Собјески да ослободи Беч од Турака 1683.

На тим су местима очувани сјај и слава пољских краљева. Данас је Пољска република, али она има и сада свога владаоца — Јосифа Пилсудскога. То је man of the world (што би управо значило: човек који је својом енергијом дошао до успеха), као што је рекао Емерсон, или човек од власти (политички човек), као што би

---

1 Злот је отприлике шест и по наших динара.

га назвао Шпрангер. Он је рођен да води, да буде вођ народни, — водећи дух. „Пилсудски је данас најомиљенија и најомраженија (а и ово је потребно за велику популарност) личност у Пољској", рекао је један висок чиновник. „Он није ни председник републике, ни председник министарства (сада је министар војни), али што он рече, то бива у Пољској", додао је други. Када је примећено на то да је он пољски Мусолинија, ускочио је одмах трећи, управо трећа, готово увређена са таква поређења: „О, он је већи, много већи." Пилсудски није свршио војне школе, а има највиши чин у војсци, — али се од ране младости у пракси показао као борац и као јунак; прво је затваран од Русије, а из затвора је немачкога дошао у Пољску да одређује њезину судбину. Пријатељи његови тврде да су борбе око Варшаве од 14.—17. августа 1920. искључиво његово дело, — непријатељи, да су победу Пољака над бољшевицима извели управо Французи. Али ако су Французи и дали основе, потребно је било да има некога који ће их умети извршити. Свакојако је Пилсудски вођ-војник, као што је Муслонија вођ-странчар, а Масарик вођ-филозоф. Познато је шта је Платон тражио од управљача народних, и лако је закључити коме би он од ова три вођа дао првенство.

II

Ко је читао Мицкијевићева *Пана Тадеуша* и упознао у њему Јеврејина Јанкела који онако одушевљено свира на цимбали „старинску мазурку Домбровског", а садашњу пољску народну химну „Јешче Полска ње згињенла", зацело је морао помислити да су и Пољаци асимиловали своје многобројне Јевреје и да они и говоре и осећају пољски. Што је у западних народа већ давно извршено, па делимично и у Русији — и у нас, што је Мађарима пошло за руком за неколико десетина година, — у Пољској је остало како је било пре више стотина. Пољски Јевреји говоре и данас свој „јидиш"-језик (склопљен из немачкога, јеврејског, руског и пољског), и не само да њим говоре него и пишу, имају своју журналистику и литературу на њему, и то је језик (поред јеврејскога) и њихових школа, основних и средњих, које непрестано и даље отварају и боре се за њих. Они одржавају свој засебни, оделити живот у пољској држави, имају своја одвојена удружења, и то не само, чега има и у осталим државама, каритативна. Јеврејско је питање један важан унутарњи проблем Пољске, утолико важнији, што је у њих готово 8% Јевреја (на 30 милиона становника отприлике $2^1/_4$ милиона), и што они чине у њих једну *националну* мањину. Од великих градова највише Јевреја имају Њујорк, Варшава и Будим-

пешта, — у Варшави их је релативно више него и у Њујорку, а и апсолутно и релативно више него у Будимпешти: сваки ће трећи човек у Варшави бити Јеврејин.

Али Јевреји нису највећа мањина у Пољској. У њој има највише Руса (најмање 18%, готово једна петина!), међу овима увелике претежу Украјинци (Малоруси) у Галицији, који су овде у надмоћној већини. Белоруси пак, у северним крајевима, не чине нигде већину становништва, али у понеким досежу до половине. Великоруса је знатно мање (једва 1%). Питање Руса није само унутрашњи проблем него се може (као што је већ) претворити и у спољашњи, а тако исто и питање Немаца. Ово је у вези с пољским коридором за Источно море и с поморском обалом пољском (око 70 км. западно од Данцига-Гданска —), где Пољаци подижу сада своју луку Гдињу. Тим је коридором Немачка пресечена; она то осећа као врло велику сметњу и бори се против ње. Иначе Немаца нема тако много у Пољској, али ипак досежу до 4%. Од мањина, које се још могу узети у обзир, ту су Литванци; не стога, што их је много (једва 0.3%), него због њихових претензија на Вилно које они сматрају као главни град свога народа, а који није у њиховој држави. У свим тим питањима Пољаци се не позивају толико на своје историјско право колико на принцип виталних потреба (излаз на море) и на „принцип своје културе" (шта је Литва за Пољаке то нам тако речито казује и *Пан Тадеуш*).

Као што се види, питања су тешка и сложена, али Пољаци се надају да ће их моћи решити својим радом и својом толератношћу (по Уставу пољском свим је мањинама, националним и конфесионалним, призната потпуна једнакост у правима на јавне и приватне школе за неговање њихових језика и њихових националних особености и у државним (јавним) и у приватним школама; у уџбеницима за мањине, уступа се довољно места за историју и за културу дотичне народности, чак се допушта и употреба уџбеника, штампаних у Немачкој, у Чехословачкој и у Литавској; штавише, у оскудици учитеља, допушта се да мањинске школе узимају за учитеље и стране поданике, тако је 1927/28. школске године било по немачким школама 89 учитеља из Немачке; и приватним школама даје се државна помоћ; у администрацији, у седницама савета и већа (конференцијама), у родитељским састанцима, у школским сведочанствима и т. д. могу се поједине школе служити, упоредо с пољским, и којим мањинским језиком.

Пољска је обновљена (формално) 5. новембра 1916. Тога су дана немачки и аустријски цар објавили независност Пољске, —

једне земље којој нису дали ни државни облик (номинално је била монархија, краљевина), ни границе, ни правно уређење. Руски проглас о независности Пољске изишао је у марту 1917. Заправо су прокламовани уједињење и независност Пољске истом после слома све те три царевине 8. октобра 1918. Ако се и дотле већ доста радило, а нарочито на подизању школа, прави је слободни рад на обнови и на уређењу земље настао истом од краја 1918., — у пољској републици.

За то је време, за нешто више од десет година, сред врло тешких и унутрашњих, и спољашњих, и економско-финансијских прилика Пољацима пошло за руком да у свим правцима организују своју земљу, а на просветном пољу (а може бити и на другима) не само да постигну оно што је на страни већ извршено него и да даду нове облике и буду узор и осталим државама.

Намеће се питање на који је начин Пољска могла то постићи.

У првом реду ту им је доста помогла — Аустрија. Док су Русија и Немачка потискивале пољско соколство и готово га и сасвим затомиле (Немачка нарочито), разуме се из политичких разлога, дотле је Аустрија, разуме се и опет из политичких разлога, од 1869. допустила слободан развој пољских школа (чак и на штету украјинских) на основи своје (аустријске) организације. Аустрија је уопште јако потпомагала пољски живаљ, отворила је Пољацима широм врата у сва своја надлештва, нарочито их је радо примала у дипломатију (већина садашњих пољских дипломата били су у аустријској служби), а како је имала врло добру администрацију, то су некадашњи аустријски чиновници добродошли обновљеној Пољској и много потпомогли њезиној садашњој организацији. И у Русији је било доста чиновника-Пољака, али они нису долазили до тога значења као аусријски, а Немачка је Пољацима готово сасвим затворила врата у државну службу.

Међутим јако би се погрешило када би се извео закључак да Пољска за свој велики напредак све дугује чиновницима из земаља којих је делове некада чинила. Ипак ће бити да су ту највише учиниле старе добре традиције (Пољска је прва у Европи установила засебно министарство просвете, 14. септембра 1773.), тајни рад на образовању омладине и на подизању народа уопште за време потчињености (од 1795. до великога рата) и јавни рад у журналистици и у стручним публикацијама. Педагошких часописа, са свестраним и удубљеним расправљањем педагошких питања, било је врло много.

Пољаци су се спремали и радили и очекивали час за који су

били уверени да мора једном доћи. Они га нису дочекали неспремни, и када су уклоњене све границе које су их делиле, они су, слободни и уједињени, у јуришу и навали похитали да накнаде све што је затолико било пропуштено. Гонила их је и национална сујета, да као стари културни народ не само достигну него и претеку народе који нису били задржавани у свом развоју. У том је жару учињено много што-шта што је граничило с финансијским ultra posse, и отуда су постале многе садашње финансијске незгоде.

Да би се правилно оценио напредак Пољске ваља узети у обзир и то да је Пољска земља била једно од главних ратних попришта, и да је била јако опустошена (ако и не у толикој мери као Србија, неки делови Француске и Белгије, јер Немци и Аустријанци, улазећи у Пољску под Русијом, нису хтели да се покажу као непријатељи *пољскога* народа). Требало је дакле подизати и старо и ново. Школе су биле уопште у многим крајевима наретко засејане, а учитељи се још више проредили, јер су страни, који су били у већини, отпали. И школе подизати и учитеље спремати у исти мах и на брзу руку, није био лак задатак. Шта је постигнуто за мало година нека покаже ово неколико података. Године 1903. било је у читавој Пољској 100 забавишта, 1921. — 631, 1928. тај се број попео на 1430. — Већ се 1921/22. школске године постигло да основну школу походе 66,2% деце, а 1927/28. било их је 92,8%, број учитеља је из тих година 57.158 одн. 70.184. — Средњих школа било је 1927/8. (које државних, које аутономних, које приватних) 794 с 209.194 ученика, од којих су 78.354 женске, (а одељења је било у тим школама 7.356). — Професионалних (техничких) школа пре рата није ни било, сада (управо 1. децембра 1927.) има 428 таквих школа за различите врсте ручнога рада с 59.014 ученика, без продужних школа, у које је такођер ручни рад уведен. Ту не улазе у рачун ни пољопривредне школе које има сваки срез (278), а кроз које морају проћи и сви сељаци срески ради посматрања и вежбања. — Великих школа (универзитета, политехника, пољопривредних, академија за уметности и т. д.) има Пољска 20 (први је универзитет основан у Кракову 1364.).

Нарочита је пажња обраћена на образовање учитеља за основне и за средње школе, што највише доказује с коликим се разумевањем ради на обнови школства у Пољској. Средњошколски се учитељи спремају на универзитету и практички, за будуће наставнике, али и када су већ у служби, непрекидно се позивају да се усавршавају у раду за свој позив (готово да речемо као војници на војне вежбе). У новосаграђеном, раскошном *Министарству про-*

свеше на расположењу им је лепа библиотека с великим просторијама, а у *Педагошком музеју* (установа министарства просвете, у засебној згради), свака струка има своје засебно одељење са свим потребним средствима за усавршавање, и теоријско, и практично, и оно је наставницима сваки дан на расположењу. Осим тога од почетка 1930. основан је и *Институт за директоре и професоре.* У тај Институт редом долазе директори (засебно) и професори на петонедељни течај на којем се уводе у педагошке и методичке новине својих струка и у све остало што им је као наставницима потребно да знају (на основи извештаја средњошколских инспектора који вредно залазе у све школе и походе часове свих наставника по више пута). Ту им предају педагози, универзитетски професори и други стручњаци, који се такођер често позивају и из других места. Сви кандидати станују заједно и хране се заједно у одељењу једне зграде које је нарочито за њих подешено. Ту имају и стручну библиотеку, и у њој се важнија дела находе у више примерака, да би их више њих могло и у исти мах читати. Учесници имају нарочите дневнице, а врло добар стан и одличну храну (о чему се и писац ових редова уверио) по врло скромној цени. И сам контакт директора и професора са разних страна, за читавих пет недеља, обавештавања о узајамном искуству, расправљања о школским питањима, и без предавања и упустава, од стране стручњака, мора бити од огромне вредности, и сви се они, унутарње окрепљени и унапређени, враћају с појачаном вољом на своје тешке дужности. На приговор да се тим омеће настава, када неставник толико одсусивује од своје редовне дужности, одговорио је, нажалост сада већ покојни, министар просвете Д-р Славомир Червински: „А зар учитељ не може бити болестан пет недеља? И реците да је био болестан: сада се враћа здрав својој школи."

Тај Институт (у томе облику ваљада је јединствен у свету) биће да је дело *Јадвиге Михаловске,* шефа одељења за женско образовање у министарству просвете, ако она то у својој скромности и пориче тврдећи да је то — дело министарства. На питање како су могли да постигну тако велике успехе за тако кратко време, она одговара: „Имали смо срећу да су нам били министри људи стручни који су разумевали наше предлоге и увек нас свесрдно потпомагали у свему."

Заиста, стручност и објективност (ове су две речи готово синоними) виде се у свему њихову раду који непрекидно иде за тим да ствара услове за што већи напредак. Ако хоћемо да нађемо

решење тајни, како је Пољска, за тако кратко време, могла извести тако огроман напредак и постићи толике дивне успехе, — оно је у томе.

М. Шевић

Научни преглед

*

О империјализму

I

Заоштрење односа у светској привреди у другој половини 19. века, кад је изгледало да је светски простор сувише мален за све велике народе, померања у колонијалним поседима, све већа борба за земље, које имају индустријске сировине, утакмица капитала у пласману у нове земље, конкуренција на тржиштима, а иза ове привредне борбе наоружане велике силе, које својом војском и морнарицом, својим дипломатским представницима, својим политичким престижом и моћи стоје на одбрану интереса својих водећих привредних група у свету, — то је атмосфера, у којој се родила идеологија модерног империјализма. И опет су у међународним односима политичка средства у огромном сразмеру употребљена да би се обезбедиле извесне економске користи. Пред крај 19. века међународни односи били су много слични онима две сто година раније у време меркантилизма, само што су у новом периоду капиталистичког развоја интереси привредних група много јаче могли да се испоље. *Openhajmer* је обележио империјализам као „настојање владајуће класе једне велике силе да прошири своје интересне сфере, т. ј. да повећа своје приходе, до којих долази путем својих формалних или фактичних привилегија". Владајући кругови, они, који имају најјачи утицај на државну политику, стварају тако стално расположење за повећање државе преко „природних" граница земље, сталну склоност и тежњу да се завлада другим народима и земљама. Средства су као и у меркантилистичко време: наоружање, стварање копнене војске и ратне морнарице, захватање важних стратешких база, спољна политика и трговинска политика. Отуда је и модерни империјализам добио име неомеркантилизма.

Теоријски је посвећена империјализму највећа пажња у марксистичкој литератури. Истраживања Розе *Luksemburg* сводила су се на то да се утврди, како је до огромне акумулације капитала могло доћи само искоришћавањем колонијалних народа, експропријацијом земљишта у колонијама, да би нови освајачи могли доћи до природних извора богатства, отеривањем урођеника са њихових поља и њиховом регрутацијом у робове и најамне раднике. Освајачи су просто проглашавали да земљиште припада у новим колонијама урођеничком владаоцу, да би га на тај начин могли лако од њега „купити". Крвне заједнице, које су раније биле на земљи, остале су без основе своје раније егзистенције. Искоришћавање колонија омогућавало је одржање и повећање индустријске производње у капиталистичким земљама, извоз потрошних добара и производних средстава. Без искоришћавања оваквих „ванкапиталистичких простора" акумулација би била могућа. „Али у колико капиталистичке земље узимају већег учешћа у овом лову акумулационих подручја, и у колико је услед тога мање ванкапиталистичких подручја отворених светској експанзији капитала, све огорченија постаје конкурентска борба капитала за ова акумулациона подручја и његови походи на позорници света све више постају ланац економских и политичких катастрофа: светских криза, ратова, револуција". (Луксембург). Фриц Штернберг је после рата продужио да разрађује линију, којом је ударила Луксембургова. И за њега је империјализам само „упад капиталистичких земаља у ванкапиталистичка подручја". Ма да још на марксистичкој основи, ипак на сасвим други начин гледа на империјализам економски теоретичар Јозеф Шумпетер. За њега је империјализам „диспозиција једне државе за насилну експанзију без границе, која се може одредити". Али ова диспозиција није последица економског развоја, није „дете" модерног капитализма, ни „последња његова етапа", него је један остатак из прошлости, „влада мртвих над живима". Модерни капиталист је против рата и против милитаризма. Милитаризам ставља се у службу извесних привредних група, које су се развиле под окриљем царинске заштите монополске организације. Вођи картела су често истовремено и вођи банака. Монополски капитализам картела и банака пушта у нове земље огромне количине капитала. „Валови капитала срећу се тамо са другим таквим валовима капитала и тако долази до погубне, огорчене борбе између њих, борбе, која има свој почетак, али нема краја" (Шумпетер). Свима овим погледима, укључујући и Опенхајмеров, на империјализам је заједничко то, да сматрају империјализам за резултат утицаја поје-

диних група на државну власт (и војску), која се ставља у службу њихових интереса, спремна да уђе за њих и у ратне сукобе. Само што први (Луксембург, Штернберг) сматрају да је империјализам продукт капитализма, докле Шумпетер и Опенхајмер налазе да је постојао и пре њега.

II

Прихватајући и изводећи империјалистичке програме, велике силе у новије време, нарочито од 1878., настојале су, да овим програмима даду *објективнију основу* но што могу да буду интереси појединих група, које у народу представљаіу мањину и које, у случају ратних сукоба, такође извлаче највеће користи и редовно подносе најмање жртве. Али и ови „објективни" основи нмперијализма били су само релативни, они су се заснивали на концепцији о одржању равнотеже снага у свету, о заштити општих „објективних" интереса нације и државе и о равнотежи у подели рада између народа и земаља, тако да неколико водећих народа у свету стално представља привредна средишта, око којих су „груписани" други народи, који производе сировине и троше готове „артикле" индустрије водећих народа. Свака од „водећих" нација опет је настојала да она буде, остане или постане, прва међу првима, и да што више других земаља око ње буду под њеним вођством и у њеном империјалистичком склопу. Велике силе су тако, у међусобном неповерењу, напуштале идеју, да слободном разменом добара могу да употпуне свој недостатак у сировинама и да „мирном" економском пенетрацијом прошире своја тржишта, него су, свака за себе, настојале да постану аутаркне у ширем смислу, да имају своје изворе сировина и своја тржишта индустријских производа. Кад се једаред пређе на такав ред мисли, и кад свака од великих сила проналази и захвата што је њој „потребно", настају погађања око поделе и чим једна нешто добије, тражи друга да добије компензацију. И један велик део света подељен је у таквим погађањима великих сила и у најновије време, од краја 19. века до наших дана.

Ако се прелиста само један део ратне литературе, да би се сравнило оно што су писци од гласа и значаја писали о империјалистичким плановима других великих нација, што су француски писци писали о немачким империјалистичким прохтевима, немачки писци о француским, енглеским и талијанским, италијански писци (нарочито после рата) о француским, добија се истоветна слика „објективне" аргументације империјалистичких тежњи великих нација. У тој аргументацији играју главну улогу: простор, сировине

и тржишта. Оријентација великих нација је „просторно-политичка", сировинска и тржишно-политичка. Идејне основе замењују разлози о инвестицијама, грађењу железница, искоришћавању рудника, о т. зв. великим „животним интересима" нација. Ако ови „животни интереси" не могу да се остваре мирно, они ће се остварити ратом. „У целини, — пише Густав Шмолер 1913. године, уочи светскога рата, — мора сваки народ који верује у себе, да себи створи такву владу, која је способна да улази у ратове и да по могућству побеђује, ако је у питању егзистенција државе, будућност народа, здрави развој културе и народне привреде. Она мора да покуша да ратује, ако има ма какве наде у победу, у одржање".

III

Сваки империјализам нужно се заснива на *начелу неједнакости људи и нација.* Он има скалу вредности, у којој су особине сопственог народа на највишем степену. Сопствена нација се уздиже и цени високо, она има „мисије", „позив" у историји, који има да испуњава не само по жељи и због својих интереса, него по дужности. Тамо где стоји на колонијалном тлу завојевачка нација европска или североамеричка према урођеницима, говори се о културној мисији беле расе. Где су на истом терену и међусобном сукобу две „беле" нације, говори се о историјском позиву сопствене нације, која има нарочите особине за стварање реда, цивилизације, промета, трговине. Национална наука проналази ове нарочите особине нације, и са глорификовањем преимућстава особина сопственога народа ставља се у службу његових империјалистичких тежњи. Пошто се ова преимућства „утврде" и културна мисија довољно обележи, долази њено спровођење у дело. У сопственој земљи стварају се установе за помагање културне пенетрације страних земаља: оснивају се империјални институти и оријенталне академије и приређују колонијалне и империјалне изложбе, организују се географска друштва и етнографски музеји. Све то утиче на стварање атмосфере експанзивности и самопоуздања нових конквистадора, који одлазе у нове земље са већим познавањем средине и језика земље. Освајања и пенетрације земаља почињу са научним експедицијама које у циљу истраживања продиру у нове земље. За њима иду религиозне мисије, затим трговац као носилац нових добара, дакле опет подстрекач културних потреба, и коначно војска да заштити експедиције, мисије и трговце. Кад једаред ухвати корена војна окупација, долазе чиновници да стварају администрацију и ред, и школе да шире просвету. Са гледишта носиоца културе, сви ови појмови,

на којима он у борби са новим народима, заснива своје агресивне планове, могу да представљају стварне вредности: мир, нови поредак, писменост, хришћанство, повећање потреба, трговина, наука, култура, али за побеђене народе нови појмови су страни, нови освајачи само уништавају њихову самониклу културу.

У свакој „културној" мисији Енглеза, Француза, Американаца, Руса, Немаца, Талијана, која је ма у ком ваневропском делу света спровођена у дело, будно су биле отворене очи конкурентских народа за сваку тековину или сваки неуспех других. И између њих је вођена велика утакмица у Азији, Африци, на Аустралијанским острвима и Америци, нарочито Средњој и Јужној. Културна удружења и културни радници, и иначе не ретко љубоморни на своја откровења, постали су врло борбени, кад су били у питању престиж националне науке и империјалистички интереси сопствене државе. Познати немачки географ и универзитетски професор Декерт на крају свог економско-географског уџбеника о Британском царству, издатог за време светскога рата, ставља катонску изреку: „Ceterum censeo, imperium britannicum esse delendum".

IV

Пошто се империјалистичке тежње своде на добијање нових територија са сировинама и људима и власт над овим подручјима у разним облицима, нужни постулат империјализма је стварање једног великог *економског блока* између „матере" земље и нових земаља, где ће се извршити таква подела рада, да домаћи капитал и домаћи трговци и индустријалци преузму привредно-пионирску мисију у новим земљама. За остварење велике економске заједнице примењиване су спољно-политичке мере, које су одговарале положају, степену економског развитка и духовној структури водећих нација.

1. Либерална струја у спољној трговинској политици превлађује скоро непрестано, и у периоду империјализма, у Великој Британији. Ту је спољна трговинска политика у сагласности са унутрашњом слободарском и типично-парламентарном политиком. Либерална и радничка партија стоје на начелу слободне трговине, а у Енглеској не постоји таква раздаљеност између прихватања начела и његовог спровођења у живот. Царинско питање није ту питање, о коме решава затворено у свом кабинету директор једног одељења министарства трговине, него предмет политичког опредељења маса, програмска тачка партија у изборној борби. И докле Британија води либералну спољну трговински политику према осталим земљама, унутрашњу повезаност са колонијама и доминионима настоји да по-

стигне изградњом добрих саобраћајних веза, паробродарских и кабелних, пенетрацијом свога капитала и радом своје трговине на захватању сировинских извора и т. д. Међутим, њени доминиони воде своју сопствену спољну трговинску политику и у њој долази до изражаја т. зв. државни *преференцијални систем*, према коме доминиони у својој царинској политици дају енглеској роби или роби из других колонија или доминиона ниже ставове но што их може да добије роба која не долази из земаља ван Британског царства. Друго средство привезивања доминиона за Енглеску је процес који се у Енглеској врши нарочито у последње време, после светског рата, наиме њихово *слободно третирање* од стране Енглеске. Велико Британско царство потпуно се претвара у *Савез слободних држава*, једна верификација либералног начела, да слобода више веже него насилно везивање. Слобода доминијона се испољава баш у њиховој спољнотрговинској политици, у могућству да ради заштите сопствене производње подижу царине, које ће погодити и енглеску робу.

После рата (1924) примењивала је Канада на британску робу царине у висини од 13,25% на другу страну робу 18,25 до 21,50% вредности робе. Преференцијал у корист британске робе био је 5 до 8,25% вредности увезене робе. У јужној Африци је онда царина по вредности била 9% и 11,75%, тако да је британски преференцијал износио свега 2,75%. Много већи преференцијал за британску робу био је у Аустралији и то 11,75% (британска роба 9,75%, остала 21,50%), а највећи у Новој Зеландији и то 12% (однос 8,50 према 20,50%). Аустралија је исто тако давала преференцијал у Јужној Африци. За разлику од ових, Индија није давала никакав преференцијал при увозу, али је спуштала извозну царину на сировине, које су иначе биле оптерећене извозном царином, (да би служиле за прераду у земљи), ако су се оне извозиле у Енглеску. У Енглеској постоји у конзервативним круговима јака тенденција за чвршће везивање доминиона и колонија у царинску заједницу са Енглеском, применом т. зв. државне империјалне слободне трговине, која би омогућила потпуно слободну размену добара између матере земље и прекоокеанских земаља, докле би цело британско царство било заштићено од иностране конкуренције високим заштитним царинама. Са гледишта развоја било би то враћање у назад, јер би се отежао много и онемогућио индустријски развитак британским земљама преко океана, независно од тога да ни једна земља не може више ни са колонијама ни без њих да буде аутаркна.

2. Остале империјалистичке земље (Сједињене Државе, Јапан,

Русија, Немачка, Француска, Италија), прибегавале су систему заштите, који је имао да обезбеди домаћој привреди унутрашње тржиште, да би свака од ових „матера" земаља могла да развија у земљи велику прерађивачку индустрију. Коначни циљ био је свима стварање империјума, сличног британском. Нарочито су такве тежње развијале оне земље, које су имале или слабо унутрашње тржиште или недовољна природна богатства (Италија) или недовољну бројну људску снагу (Француска).

3. Империјалистичке тежње утицале су и на политику саобраћаја људи, унапређивања развитка трговачке морнарице и отежавања или олакшавања кретања капитала. „Матере" земље упућивале су своју *емиграцију* у своје колоније да би у њој имале чврсту базу за одржање и даљу пенетрацију нових земаља. Али исељеници у колонијама, поред својих нарочитих мисија, имали су да служе и као основа за тржиште домаће робе, за увођење домаћих артикала на колонијално тржиште, пре свега као њихови купци. С друге стране, уроћенички подмладак упућиван је на школе и у праксу у земљу, којој су колоније припадале, да би упознао културне тековине водеће нације и да би при повратку у своју земљу доприносио сталном одржању што чвршћих веза колонијалног поседа са његовим завојевачем. *Пласман капитала* подлежао је нужно државној политици, јер је био везан са повластицама и концесијама. Из империјалистичких земаља струјао је под заштитом државе капитал у нове земље, јер су инвестирани капитали трајно учланивали привреду у новим земљама у привредни склоп водеће земље. Инвестиције капитала неке треће земље у колонијама зависиле су често од пристанка заинтересованих привредних група и од одобрења заинтересоване централне владе. Коначно, империјалистичке земље су развијале своју сопствену трговачку морнарицу и настојале су да у саобраћају са колонијама саобраћајну службу врши искључиво домаћа морнарица.

Историјски развој империјализма за последњих педесет година показује, како се најразноврсније методе унутрашње и спољне политике употребљују да би држава ојачала унутра и споља: Парламентаризам и крајње слободоумље у земљи и стално попуштање према доминионима у Енглеској, парламентаризам и демократија у Сједињеним Државама, феудална монархија (пре рата) у Немачкој, апсолутизам у Русији, демократија у Француској, корпоративни систем у Италији. Има мишљења која и бољшевизам држе само за једну форму империјализма. Сви ови политички системи, стављени у службу државних спољно политичких програма, вршили су свој

утицај и на мере спољне трговинске политике. Послератна агресивност Јапана и Италије, тражење ревизије мировних уговора и нове поделе колонија од стране Немачке и Италије и велика наоружања на копну, на мору и у ваздуху, поред све теже сношљивих царинско-заштитних система, показују да империјалистички период није још завршен.

Д-р Мијо Мирковић

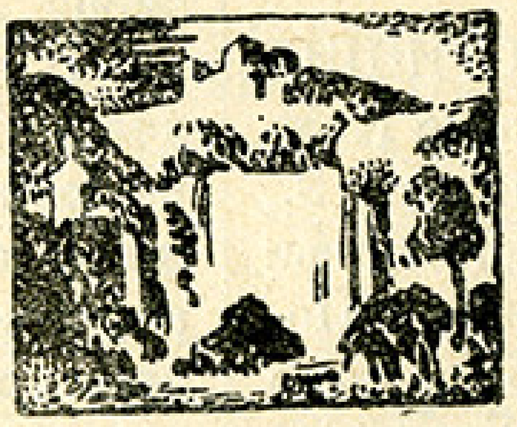

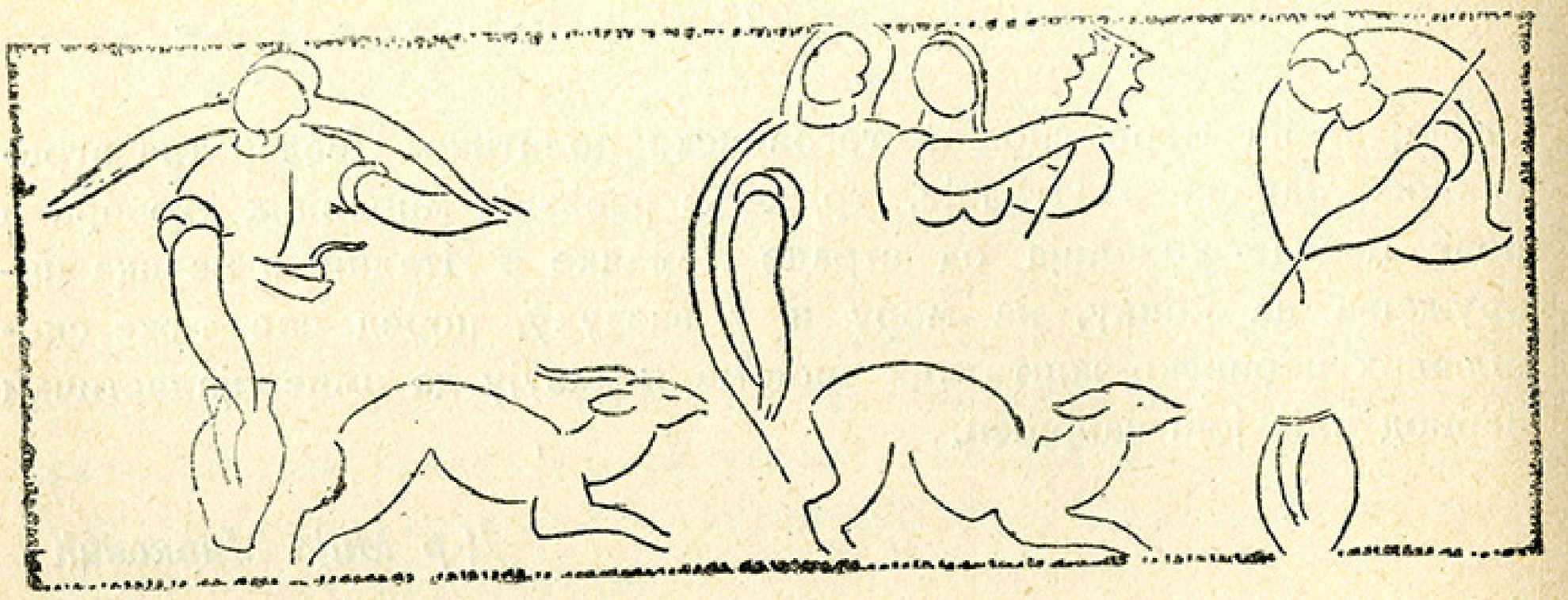

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

МИЛАН ГРОЛ — ПОЗОРИШНЕ КРИТИКЕ (Савременик Српске Књижевне Задруге, Коло I, књига 3., Београд 1931.) — Дугогодишњи управник београдског Народног Позоришта из епохе која је била једна од најсјајнијих, Г. Милан Грол, дао је избор својих есеја „о комадима, гдумцима и општим позоришним питањима" из низа својих чланака „од 1898. до данас", а „са мерилом у првом реду позоришним".

Код нас се ретко појављују књиге о позоришту и о питањима која су тесно везана за позориште, а која управо и чине позориште позориштем. И зато је ова књига добро дошла свима онима којима је искрено стало до развитка наше позоришне уметности у једном вишем, одиста уметничком смислу.

За нас је нарочито важан онај део књиге Г. Грола који се бави нашим писцима и нашим глумцима, јер је изградња наше изворне драме и, паралелно, једне младе и снажне глумачке гегенерације најважније питање нашег позоришног живота. Г. Грол је у својој књизи забележио почетак наше модерне драме, и од Нушића преко В. Јовановића и М. Предића дошао до В. Јанковића и Т. Манојловића. Код сваког писца запажа и подвлачи оно битно, оно карактеристично, те са много љубави према нашој младој драми, фиксира вредности и приказује их убедљиво желећи да се на њима даље успешно гради наша национална драма.

Сјајан приказ Ива Војновића и његовог дела заузима нарочито место у књизи Г. Грола. Писац „Дубровачке трилогије", „Машкарате испод купља" и „Смрти мајке Југовића" приказан је управо мајсторски, и у „Војновићево позориште" још ни један наш критичар није ушао тако дубоко и није га приказао тако прецизно као Г. Грол, констатујући, између осталог, да је „Војновићева драма ослободила позорницу писаца дилетаната, повратила националној драми у публици веру, код глумаца респект".

Исто тако, — са много разумевања и љубави — пише Г. Грол о истакнутим глумачким индивидуалностима наше позорнице. И ти портрети оживљавају глумачке лично-

сти које су до јуче стварале најчистије уметничке креације, оживљавају их као на биоскопском платну, и спасавају од заборава једног Перу Добриновића, Илију Станојевића, Руцовића и друге.

У приказу страних писаца и страних позоришних дела даје нам Г. Грол сажете, концизне критике пуне духа и финог разумевања драме и позоришта у једном вишем, потпунијем смислу.

Ова сјајна књига може да послужи — поред своје апсолутне књижевно-критичарске вредности — као један жив, савремен уџбеник свима онима који се — у ма којем својству — баве позориштем, а у првом реду нашим редитељима, а нарочито глумцима. У добу превирања и формирања позоришта и позоришног живота, у добу када је свима нашим позориштима — и онима у великим градовима и онима у покрајинама — дужност да свим средствима доприносе у првом реду развитку наше националне, изворне драме, и развитку једне снажне глумачке генерације, — ова одлична књига указује на пут којим треба да пођу да би дошли до сигурног успеха.

И Г. Грол има право: „интерес позоришни и интерес књижеви“ изискује заиста „једну серију књига, критика и студија о позоришту систематски груписаних по писцима и критичарима, по епохама“. Заиста је потребно „оживљавање епоха које су прошле, или пролазе, везивање, премошћивање генерација које се подвајају, скоро откидају једна од друге у завитланом току догађаја“, јер је само тако могућа изградња наше драме, наших глумаца, нашег позоришта.

Овако скупљене критике у једну књигу истичу критичарску личност Г. Грола као човека који је присно везан и мислима и срцем за позорницу, и који врло суптилно опажа све појаве које се дешавају на њој, почев од речи и геста па све до заокругљености једног приказа и потпуности једне драме. Књига Г. Грола је жив документ једне позоришне епохе која је у нашем позоришном животу била, можда, најсјајнија, а уједно и једна опомена да сачувамо оно што још имамо и на чему треба даље да градимо.

B.

ДЕСА ДУГАЛИЋ — ЗАБЕЛЕШКЕ С ПУТА КРОЗ ПАЛЕСТИНУ СИРИЈУ И ЕГИПАТ У ЛЕТО 1931. (Београд, 1931., 8^0, стр. 113). — Нова Палестина у своме препороду после Светског рати без сумње је диван пример националног одушевљавања, пожртвовања и конструктивне активности и енергичности ционista Јевреја и баш због тога може имати исто толико привлачности колико су и њена света места вековима предмет пажње и проучавања толиких путника и поклоника из свих делова старог и новог света. То важи донекле и за Сирију и Египат, где такође као у Палестини, историјски премногоги споменици од пре више хиљада година упоредо са најмодернијим техничким уређајима служе као сведочанство сталног и вечитог осцилисања културнога напредовања човечанства.

У нашој путописној књижевности врло је мален број приказа ових источних земаља, а поготово немамо приказа њиховог садањег стања и напредовања. Књига Гђе. Десе Дугалић испуњује стога донекле празнину, јер пружа и нашој читалачкој публици прилику и могућност да упозна ове источне земље и прилике у њима.

Гђа. Деса Дугалић, која са чашћу представља београдско позориште,

исто се тако одлично показала и као путописац-књижевник. На своме путу кроз Палестину, Сирију и Египат Гђа. Дугалић је уз велико интересовање и живу пажњу посматрала све што се на таквом путовању може видети и летимично проучити. Њена опажања су тачна иако летимична, јер се не упушта у дубља проучавања. Гђа. Дугалић са нарочитим усхићењем описује велике напоре којима ционистички колонисти, уз материјалну потпору циониста Јевреја из целога света, подижу Палестину, у којој има већ врло леп број најмодерније уређених нових колонија.

Причања и описивања Гђе. Дугалић врло се лако и лепо читају, те се њене „Забелешке с пута" препоручују као пријатна и корисна лектира за оне који желе да се информишу о овим источним крајевима.

Н.

ЕРНСТ ГЛЕЗЕР — КЛАСА 1902. Издање Нолит Београд 1931. — Два су проблема која Глезер решава у својој књизи. Први је пубертет у вези са методама васпитања; други, утицај светскога рата на психологију немачког друштва. Оба та питања провлаче се кроз целу књигу. Глезер их посматра у пресеку малограђанског паланачког живота, који је пун специфичних манифестација у психологији, делатности и међусобним односима људи. Сличице тога живота су многобројне и разноврсне. Свака за себе чини проблем. Сусрећемо проблем односа учитеља према ђаку, односа паланачке средине према Јеврејину, с друге стране односа Јеврејинове психологије према друштву (средини), односа између родитеља и деце, међусобни односи деце разних друштвених слојева, радника према малограђанину, представника власти према грађанину и обратно, односа деце према тајнама сексуалних проблема, које малограђански начин васпитања тежи да скрије, учини непознатим, односа конзервативног и ограниченог грађанина према слободоумљу и друштвеним и другим питањима, односа жене према друштву, животу и проблемима и т. д.

Посебан сплет проблема јавља се код цртања ратне психологије друштвене средине у Немачкој 1914. Националистичка и шовинистичка осећања у почетку рата претворила су одушевљење немачке малограђанске средине у прави делиријум. Психолошко стање је такво, да је социјалиста одушевљен ратом, јер је Немачка нападнута и мора се бранити, док малограђанин оправдава рат и тиме да га је сам Бог наметнуо Немачкој ради престижа и заузимања светске свевласти. Како све ври од одушевљења то се рат сматра за велику добит, јер је остварено јединство немачког народа. Паланка није подељена у одушевљењу (па ни цело немачко друштво оног доба). Настало је опште братимљење. И имућни, и радници, и чиновници, и власт сјединили су се душевно у одобравању рата и величању предстојећих победа; паланка не гледа више попреко на Јеврејина, деца и одрасли равноправни су. У то доба дечија психологија изазива питање: зар је рат требао да дође па да се људи покажу овако добри!

Али, са одмицањем рата долази и малаксалост одушевљења. Све се више сагледа стварност. Победе, које се у прво време величају и славе, почињу се посматрати у светлости све већих губитака и људских жртава. Очајна писма са фронта увећавају омразу према рату, губи се вера у победу, рађа се жеља за

што бржим свршетком. Реквизиција животних намирница и глад чине да се јављају и протести. Они, који су, опијени одушевљењем, пратили прве ратне догађаје са ускликом „Хура!“ и уз богато пиће, питају се на крају: чему све то и, што је најглавније, докле? Најзад, победе престају да се славе, ишчезла је мисао на фронт, главно је одржати живот. Класа 1902. изведена је у плодна поља да, у присуству реквизиционих комисија и жандарма, коси оранице и помаже старцима и женама око жетве. Младићи су сазнали тајне, које су њихови родитељи крили тако брижно!

То су проблеми које нам Глезер слика изванредном снагом уметника и са одличним познавањем њихове суштине. Социјално-психолошка разматрања су толико стварна да плене мисао, нагоне на размишљање. Проблеми повезани и приказани у низу најтипичнијих манифестација нижу се калеидоскопски и у своме сплету указују на мане и контрадикције, на начин и смисао живота једне друштвене средине. Глезер је са великом снагом захватио друштвено стање и живот немачке паланке онога доба; његовој проницивости и опсерваторској моћи није се ништа промакло. Саживљен са психологијом ондашњега друштва, специјално паланке као целине, и сваког њеног члана понаособ — створио је своје класично дело. Његово познавање дечије психологије и цртање малограђанских назора и метода васпитања деце, задивљује.

Глезер мало говори о личности, за њега је главно проблем, односно однос личности према схватању и интерпретацији питања. У томе леже снага и вредност његовог дела. Ванредна уметничка композиција и стилизација, богатство реалних слика и проблема интересантно повезаних, а у целини илуструјући једно бурно доба 1914.—1918., које је изменило и психологију и људе, чине да читалац и не осети на много места тежи превод књиге. Преводом Глезера наша књижевност обогаћена је једним не само лепим, него и корисним социјално-психолошким романом. Техничка страна издања је, као и увек, беспрекорна.

Владислав Миленковић

МИЋУН М. ПАВИЋЕВИЋ — ЦРНОГОРЦИ У ПРИЧАМА И АНЕКДОТАМА (Књига десета). — Дилетаната има разноразних. Има талентованих дилетаната, има вредних, има скромних, а богами и веома претенциозних. Г. Мићун М. Павићевић несумњиво је вредан али је још више од тога претенциозан дилетант. Претенциозан, недовољно припреман за посао који врши. Осим тога нема довољно аутокритике што свакако треба да има један скупљач народних умотворина. Све што народ или такозвани народ каже није такво да мора да уђе у неку збирку народних прича, анекдота и томе слично. Па онда није све што народ каже или што му се приписује већ самим тим анекдота што је ушла у збирку. Ја разумем г. Мићуна П. Павићевића. Разумем његову амбицију да постане, како је то рекао неко за њега (мислим г. Дворниковић), Вук Караџић црногорске народне песме. Лепо је што се дао на сакупљање тих народних прича и изрека, пошто је претходно написао мноштво десетераца, али није лепо што г. Мићун М. Павићевић хоће силом да нам сугерира вредност свога посла „ан блок“, и што жели да нас примора да му се дивимо. На чело десете (зар већ побогу десета?) књиге о „Црногорцима у причи и анекдотама“, штам-

пао је неколико критика о себи, „Место предговора", а изнад тих критика ставио ово: „Када гиганти говоре нека ситнеж ћути". Нека извини г. Мићун М. Павићевић, што нећемо уврстити ни њега, ни његове благонаклоне критичаре у гиганте. Мени лично ова претенциозност г, Мићуна М. Павићевића ни мало неће сметати да кажем оно што треба рећи о овој збирци. И то рећи баш због самих Црногораца.

Оно што је имало да се каже о јунаштву Црногораца и о њиховом чојству рекао је Марко Миљанов, и Мићун М. Пивићевић ма колико се упињао и ма колико *нових детаља* покупио није рекао ништа ново. Само је изнео много ствари које је боље било не изнети. Ништа не бисмо губили што би се неке ствари оставиле забораву. Оно што је изнео тако је третирао да се из тога могу чинити закључци и о његовом „велтаншаунгу".

Г. Мићун М. Павићевић не бирајући ништа нагомилао је свега и свачега, а све што је изнео пружа као верну слику разних црногорских врлина. Изнео је кратко, неки ће рећи збијено, симплистички, примитивно, величајући морална схватања (како он каже етику) која се данас ни мало не могу прихватити. Г. Мићуна М. Павићевића ништа не буни што се на пример два пријатеља без по муке, и без икаквог размишљања, ни сами не знајући зашто, убијају. Г. Мићун М. Павићевић онако као од шале прича како је не знам већ који Црногорац упао у турске ровове па исто онако као од шале посјекао осам турских глава. То је некада палило, али после оног покоља што се зове Светски Рат овакве вицеве о једноставном резању турских глава не прима нико. Прво нису ни Турци били само зато створени да би имали шта Црногорци да секу, нити су Турци, ни ма ко други само чекали скрштених руку да неко упадне међу њих и да их посече, само да би онда г. Мућун М. Павићевић имао материјала за анекдоте. Нека се разувери г. Мићун: нема у крвопролићу, заиста, ничег лепог нити племенитог; а крвна освета поготову спада стварно под исту рубрику, под коју и антропофагија.

Фолклор има своју вредност, али фолклористички материјал као карактеристику једног доба, једног племена итд. треба и фолклористички третирати, т. ј. научно; а за то треба имати ону спрему, коју г. Павићевић нема и у чијем недостатку он одједном добија литерарне амбиције. Ни ова ни раније књиге његове не могу се третирати као литерарна дела.

Најзад још нешто. Несимпатично је од г. Мићуна М. Павићевића што сада већ покојног Краља Николу на сваки начин, тендециозно, жели да прикаже само као рђавог човека, чак и као песника који је у својим песмама хтео само да омаловажава Црногорце.

Када је већ г. Мићун М. Павићевић хтео да ради користан посао требао је само да прикупи сву грађу, а да неком другом, пропусти одабирање и да тако пружи једну збирку и карактеристичних и литерарних анекдота. Штампати десет књига анекдота само по себи још ништа не значи. Па чак ни онда када се нађу „гиганти" да такав посао хвале.

— *бш* —

НАЈНОВИЈЕ КОЛО СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ. — Српска књижевна задруга у Београду издала је ових дана најновије XXXIV коло својих издања. У овом колу има се-

дам књига и то: 1. Са старих жица, песме Стевана П. Бешевића; 2. Чувај се сењске руке, роман Аугуста Шеное; 3. Приповетке Стевана Сремца; 4. Мисли Божидара Кнежевића; 5. Из наше историје и књижевности, чланци Слободана Јовановића; 6. Егмонт, драма Гетеа и 7. Наши ратови за ослобођење и уједињење, од М. Д. Лазаревића.

Држећи се свога досадањега принципа у избору дела, управа Српске књижевне задруге је у ово своје коло унела радове како наших старијих књижевника, Сремца, Кнежевића и Шеное, тако и признатих наших савремених писаца, Слободана Јовановића, Ст. П. Бешевића и М. Д. Лазаревића, те додала још и Гетеа, као представника страних класичара.

Овако сортирање књижевних радова и дела потпуно је умесно и добро. Књижевна задруга врло добро чини, што у своја кола узима и дела хрватских писаца; она ће свакако примити и дела познатијих словеначких књижевника, који су нашој читалачкој публици још увек готово сасвим непознати.

Од страних превода држимо, да би више требало објављивати класике словенских народа. Уз добре и прегледне уводе о појединим писцима и њиховим делима, ови би преводи знатно користили општем упознавању словенских књижевности и јачању свесловенске свести и узајамности.

Н.

СВЕТИСЛАВ СТЕФАНОВИЋ — САБРАНА ДЕЛА, ПОРТРЕТИ И ЕСЕЈИ, I И II КЊИГА (Београд, 1931., 8^0; страна 322). — У прве две књиге својих сабраних дела објавио је познати наш књижевник Д-р Светислав Стефановић девет својих дужих расправа и чланака; О енглеским песницима Росетију, Свинберну и Браунингу, затим о Л. Костићу, пра-Хамлету, Парацелзусу, псалмима, о мистици и мистичарима енглеске поезије и о политичкој поезији у вези са Змајевом прославом.

Сви ови радови Д-ра Стефановића били су већ раније објављени по разним часописима; овако сада сабрани, биће без сумње приступачнији нашој читалачкој публици. Есеји Д-ра Стефановића писани су са толиком литерарном ерудицијом, стручњачки и занимљиво, да их је вредно и корисно прочитачи, нарочито у данашње време, када је толика оскудица у добрим и зналачким књижевним расправама, критикама и чланцима у којима се тражи не само добар стил него још више солидио и темељно стручњачко познавање и разумевање предмета о којем се пише.

Н.

ЧИКА АНДРИНЕ ПЕСМЕ (Издање „Златне Књиге", Београд, 1931.) — Наша прилично сиромашна дечја књижевност обогаћена је ових дана једним делом који аутора Чика Андру (Андру Фрањићевића) ставља у први ред наших малобројних сјајних писаца дечјих песама, односно песама за децу. Ни мало није претерано рећи и ми ћемо то сасвим отворено и рећи да је Чика Андра достојни сладбеник Чика Јове Змаја и да је после њега наш најбољи аутор дечјих песама.

Има земаља чији писци гаје систематски дечју књижевност, има народа где просветне власти чине све могуће олакшице стварању ове књижевности. Ми, на жалост, нисмо међу овим народима. Код нас је добра књига за децу реткост, а осим тога самој појави дечјих књига и потреби добре књижевности за децу не поклања се она пажња коју заслу-

жују. И зато су нас први стихови Чика Андре у додатку „Политике" за децу искрено обрадовали и зато смо његове песме из недеље у недељу са уживањем пратили и зато смо сада још више обрадовани збирком песама Чика Андре. Збирком, написаном, лирски, топло, срдачно, са разумевањем дечје душе и поетски успелом. Књига је одлично опремљена и украшена уметничким илустрацијама Жедринског.

Песме Чика Андре за децу не желимо да анализирамо, не сматрамо да је потребно да пишемо о тим песмама у појединостима. Мислимо да је много боље, спонтаније и достојније аутора да дамо један кратак синтетичан поглед. Пре свега поновићемо оно што смо рекли у уводу: Чика Андра је после Чика Јове Змаја најбољи наш дечји писац. Рећићемо даље да одлично познаје дечју душу и то душу данашњег детета, његове жеље, његове радости, његове потребе, атмосферу у којој се креће данашње дете. Јер иако је дете, данашње дете, исто као што је било и дете јучерашње, дете из доба Чика Јове Змаја, оно ипак не живи у истим приликама. Данашње дете познаје грамофон, аутомобил, радио и све остале тековине данашњег доба, зна за футбал, аероплан и многе друге појаве које су биле непознате ранијим генерацијама. Али и данашње дете воли као што је волело некадашње дете лутке, зеку, куцу, мацу, књигу са лепим сликама, маму, тату, тету, ујку, секу. Дете живи и живеће у атмосфери породице, са домаћим животињама, воли, волеће бајке иако је окружено техничким тековинама које раније дете није имало. *Данашње дете* воли и волеће увек песме Чика Јове Змаја те сјајне, да тако кажемо типичне песме за децу, али данашње дете и његове потребе, његов дух тражило је и свога песника, који ће у неку руку допунити и наставити Чика Јову Змаја. И Чика Андра са успехом је извршио овај задатак, попунио је једну празнину, написао је читав низ одличних дечјих песама, пуних ритма и хумора и блиских дечјој души.

Деца ће заволети Чика Андру као што воле Чика Јову.

Б. Токин

КОСТА НИКОЛИЋ — ЕТИКА (Нови Сад, 1931., 8^0, стр. 164). — Израђена као извод из стране и наше научне литературе о етици, ова књига ипак заслужује пажњу и похвалу. Написана са пуно разумевања, знаначки и пажљиво, она је у првом реду додуше намењена школској омладини, али несумњиво и одлично може да послужи као погодно штиво и широј читалачкој публици, јер лаким језиком и течним стилом као и систематском прегледношћу и јасним излагањем даје врло лепа и добра тумачења свих питања и проблема из етике. После увода о основним појмовима и о задатку етике, приказани су етички принципи, затим разна етичка добра, дужности и врлине, а све то уз тумачења и разлагања са многобројним примерима.

Овакав научно-популаризаторски карактер ове књиге уједно је и најбоља њена препорука и то тим више, што је у нашој литератури врло мало оваквих радова и књига, којима је сврха да шире редове наше читалачке публике упознају са питањима и проблемима из етике.

Н.

УМЕТНОСТ

НОВОСАДСКО-ОСЕЧКО ПОЗОРИШТЕ — гостовало је од 1. октобра до 15. новембра о. г. у Новом Саду,

и то је био један сасвим редак и изненадан уметнички догађај — мислимо, један уметнички догађај у озбиљном и дословном смислу речи, не само онако куртоазије ради. *Петар Коњовић* успео је наиме да створи нешто што у ово доба бирократизације уметности изгледа сасвим невероватно и фантастично: једно право правцато уметничко позориште, у коме су глумци глумци, а не чиновници, у коме се изводе добре и занимљиве ствари са укусом, знањем и с љубављу — са великом, жарком, младалачком љубављу — и, услед тога, и са великим и истинитим успехом. Јер, Коњевићево позориште пожњело је овде огроман успех; оно је поново заинтересовало и привукло овдашњу публику (која се у последње доба — исто као и београдска — јако удаљила била од позоришта) и дало, на тај начин, један снажни нови полет нашој глуми и нашој драмској уметности. Оваква постигнућа с правом изненађују данас где декаденција нашег позоришта постаје, на жалост, једна све реалнија чињеница, и вероватно ће се многи запитати: захваљујући каквом је то срећном случају или можда тализману Петар Коњовић умео да остане нетакнут од оне фаталне чињенице, па чак и да спроведе нешто позитивно противу ње? — У питању је ту стварно један тализман, један драгоцени тализман, на који се у последње доба све ређе и ређе налази код наших позоришних људи; мислимо, наиме — на *таленат*. Петар Коњовић је човек од талента, човек уметник; т. ј. човек који прилази својим задатцима са вером, знањем и вољом, који има концепција, па уме и да их спроведе. Услед тога, он је успео да оном, сразмерно, малом и по његовом правом карактеру управо „путујућем" позоришту чију је управу преузео да једно отмено и особено уметничко обележје, да направи од њега неку врсту камерног позоришта, у коме брижљиво и са озбиљним критеријумом пробран репертоар, савестан уметнички рад око извођења, зналачки упрошћавајућа стилизација опреме и, уопште, добар укус и интелигентна дисциплина врло срећно замењују безукусну и безефектну велику монтажу наших богато — (па ипак никад довољно!) субвенционисаних т. зв. првих позоришта. Има ту нечега што подсећа на почетке Рајнхартове, на његов некадашњи „Kleines Theater", и на први „студио" Станиславскога.

Коњовић је сакупио једну трупу која, иако се, наравно, не састоји из самих глумачких генија, функционише ипак не само добро, већ често и сасвим одлично. То је отуда што се она налази у добрим, сигурним рукама, што има над собом — не неког бирократу, неког шефа одсека, начелника или команданта, већ једног пријатеља и учитеља чији је главни престиж у његовој личној вредности, у његовој култури и љубави према позоришту.

Разуме се да Петар Коњовић има крај себе и изврсних помагача који га моћно подупиру у његовом раду. Онај ко озбиљно, са вољом и смислом хоће да ради нешто, наћиће увек и оне који ће га у томе помагати; човек од духа и дара сасвим природно привлачи себи сличне, (исто као што се опет око нулитета одмах прикупљају и роје други још већи нулитети). Морамо да истакнемо овде нарочито два изванредно даровита и надахнута уметника који су одиста душа Коњовићеве трупе; један је *Томислав Танхофер*, већ познат и цењен као један од наших најбољих и најкултурнијих глумаца уопште, сем тога

и као сјајан модеран редитељ од прекаљеног укуса; други је *Ђорђе Петровић*, сликар-сценограф који је тек недавно, ту, код Коњовића отпочео свој систематски уметнички рад, али дао већ и до сада непобитних доказа о свом свежем, богатом и деликатном таленту. Начин како он простим, скромним средствима и у врло скученом простору решава често најкомпликованије сценске проблеме, одаје збиља мајстора. Видели смо од њега цео низ декора; било је међу њима одличних, изненадно лепих и ингениозних; неуспелих никада, чак ни равнодушних. Ђорђе Петровић учио је и радио је дуже време у Паризу чији су узори и подстреци пресудно деловали на развој његовог талента. Пре неколико година он је, на жалост, узалудно, покушавао да буде примљен као сликар код Нар. Позоришта у Београду; данас, он је, неоспорно, један од наших првих сценографа.

Поред таквих снага и у таквом оквиру, разумљиво је да рад напредује у свежем темпу и са трајним успехом. Свака премијера, свака нова представа Коњовићевог позоришта значи једну нову уметничку и културну реализацију која има најпозитивније васпитно дејство и на публику. Коњовић је, између осталог, показао и то да се не мора баш изводити „Девојачка клетва", „Сеоска лола" или „Рињокоса" да би се напунило гледалиште; он то постиже сасвим лепо и Хазенклеверовом, Бернаром Шоом, Клабундом, Молнаром и другим добрим европским ауторима, а нарочито и пре свега: Крлежом, Ивом Војновићем и Миланом Беговићем, о којима се у Београду, на пример, у последње доба, чудним начином, не чује ништа.

Петар Коњовић је поново доказао и поставио једну ствар, у коју већина наших позоришних управника упорно неће да верује: да се, наиме, може и код нас, и то и са најскромнијим материјалним средствима, радити истовремено и уметнички и успешно, и да једно будуће наше озбиљно и модерно позориште ипак није само неки ташти сан. Он, за разлику од множине својих колега, има онај свој драгоцени тализман: талент; он је уметник, а не бирократа — и тако је будућност његова.

—*p*

IV ЈЕСЕЊА ИЗЛОЖБА. — Када једна изложба по броју изложених радова није много јака, публика, па и сама критика, лако нагињу да је и квалитативно потцењују, да је сматрају као незнатну или недовољну. То се десило и са овом последњом Јесењом изложбом у Уметничком павиљону, и то, мислимо, неоправдано. Она свакако није била много велика — једно сто и тридесет радова, слика, кипова, све скупа, — а затим се и у погледу репрезентативности показала као непотпуна, крња, — две тако важне групе као што су *Облик* и *Лада* нису биле на њој корпоративно заступљене; — ипак, и крај све те своје редуцираности, она се ни у ком случају не може означити као незнатна. Многи које смо желели и очекивали да видимо нису дошли, али било их је и међу присутнима које је, сасвим поуздано, вредело видети, који су донели понешто занимљиво, па и одиста лепо.

Имала је после ова IV Јесења изложба још и једну нарочиту привлачну одлику: на њој су доминирали млади. Једна изложба младих, једна млада изложба пуна свежег хотења, живог, немирног стремљења и обећања. Ствари које често — врло често — вреде више и од самих реализација.

Оно што већ на првипоглед пада у очи као јенда заједничка и најјаснија црта свих тих ових, најмлађих, то је њихова тежња за *бојом*, њихова тенденција да слику схватају и спроводе чисто и строго *колористички*. Тиме се они битно одвајају већ и од њима најближе претходне сликарске генерације, код које се та тенденција још не јавља са таквом одлучношћу и искључивошћу, и у чијим радовима, и крај често већ сасвим снажно афирмираног колористичког хотења, ипак још и цртеж, пластика и, уопште, формално-конструктивни момент играју једну мање или више важну улогу. Од ових „старијих" сликара („старијих", разуме се, само у односу према тим најмлађима), заступљени су неколики на овој изложби са једним низом солидних и пажње достојних радова. Истичу се нарочито: *Васа Поморишац*, са једним портретом зналачки рађеним у његовом познатом пластичном стилу и једном исто толико глатком „мртвом природом"; *Бора Стевановић*, са два привлачна пејзажа; *Миодраг Петровић*, са неколико лепо уочених отаџбинских предела; *Милош Голубовић*, такође са пејзажима и једним дечјим портретом; *Здравко Секулић*, са једним интересантним „Св. Ђорђем", *Фердинанд Драбек*, са својим ведутама масном бојом, и неколико укусних цртежа; *Младен Јосић* чије боје постају све топлије и пастозније, фактура све содидније (мртве природе: „Сом" и „Пловке" дате са језгровитим реализмом); *Милици Чађевић*, са свежим, флуидним акварелима и одличним „Летњим мотивом" (сочно зеленило крошње) у масној боји; *Радмила Милојковић*, са хитро набаченим пејзажом: „Јајце I"; *Сш. Беложански* чији се колоризам утанчава већ у смислу и правцу најновијих сликарских тежњи (нарочито успео „Пејзаж из околине Тетова" са оном дивном светлом брезом). У једној сличној сфери креће се и *Косша Хакман* са својим светлим и пастозним „Приморским крајем" и „Видиком из мог атељеа", исто као и *Роксанда Зурунић* која сугестивним и суморним пастелским тоновима, сивоплавим и бледожутим, дочарава убаве приморске пејзаже („Раб"), фигурална привиђења и мртве природе.

Сам за себе стоји у свом детињски, примитивистички-сањалачком и ироничном свету *Иван Радовић* са оним својим драгоценим, и шаљивим и дирљивим, „Ентеријером" (каква деликатна варијација у црвеном!) и оним готово иматеријалним, па ипак толико истинским, мирисним и дражесним „Воћем" (бресквe, као олеандер румена лубеница . . .). Штета што је, крај тих сјајних ствари, изложио и два-три платна којима одиста није ту место.

Милош Вушковић показао је у два женска портрета једну необичну моћ карактеристике (која се каткад дотиче готово карикатуре) и једну широку, смелу и зналачку колористичку технику, а у неколико цртежа оловком једну елеганцију и чисту лепоту линије које дејствују готово класично. *Неделько Гвозденовић* дао је, у једној малој збирци платна и акварела, новог најубедљивијег доказа о свом снажном и треперећем колористичком осећању, кроз које као да се испољава једна нова визија природе. „Жена на канабету" (уље) и „Верглаш са папагајем" (акварел) достојни особите пажње. *Миленко Шербан* одликује се неком сасвим особеном слашћу и луминозношћу колорита; његов пејзаж („Са Калварије") има нечег свечаног и радосног. *Предраг Милосављевић* изложио је два изванредно живо и

жарко бојадисана пејзажа и неколико хитрих цртежа пером од ретке танане и бизарне грације. Фасцинантна „Млада жена“ (у црном) од *Ђорђа Поповића* одаје такође једног крвног колориста од зналачког, преутанчаног укуса. *Бранко Јохлер* набацује крупним потезима кичице пејзаже од веома сочног и интензивног колорита, крај којих се истиче и један лепо вијени и постављени портре. *Јелисавета Петровић, Стеван Боднарев*, („Аутопортре“), *Ђерђе Тодоровић, Јован Зоњић, Рада Б. и Александар Кумрић* прикључују се са мање или више успелим и привлачним стварима које свакако указују на повољне будуће могућности.

Вајарство је овај пут (или можда: *и* овај пут) заступљено много скромније него сликарство; за једну општу изложбу наше ликовне уметности ваљда и сувише скромно. Неколико радова ипак скреће на себе заслужену пажњу. Ту су пре свега бронзе *Срећена Стојановића* који се у последње доба снажно афирмира као портретиста. Главе г-ђе. К. Ђ., Д-р. И. Ђаје и, нарочито, Драгише Васића одликују се озбиљним, строгим схватањем и живом сличношћу. Ваља још похвално споменути *Милоша Вушковића* („Жена“, махагони), *Ловру Рогулића* („Коцкари“, бронза) и *Ђорђа Петровића* („Глава девојке“).

—*р*

НАУКА

ANNUAIRE DE L' ASSOCIATION YOUGOSLAVE DE DROIT INTERNATIONAL. BELGRADE—PARIS. 1931. — Међународно право као научна доктрина није плод прогреса нашег доба нити је плод Француске Револуције нити Црквене Реформе XVI века. Та грана права почела се развијати још у почетку Средњега Века. Међународно право прогресом времена је обухватило нова питања и изазвало тешкоће, које се у почетку нису ни предвиђале. У погледу идеја оно се није много обогатило током времена.

Многи мисле да је Гроциус прави оснивач те науке. Са објективног гледишта то није тачно, јер је међународно право постојало пре Гроциуса, а његови последници су наставили његов рад. Међутим без сваке сумње он је најславнији репрезентант те науке и најобимнији дух, а као ерудит можда је превазилазио све остале.

Ако постоји дужност друштвености међу људима, питање се поставља: да ли оно постоји и међу народима? На то питање су покушали одговорити поједини репрезентанти филозофске и историјске школе у међународном праву.

Свако право као и сваки социјални поредак је фатално логичан, јер ако неби био такав, био би неразумљив. Право је једна целина чији делови се везују законима логике.

Да се државе одреку, да силом извојују себи право, била би чиста илузија. Требало би их лишити страсти, а страсти једног народа су исто тако живе као и страсти једне особе. Постоји међународни Суд, али он нема санкција.

Међународно право као наука код нас се слабо развијало. Од старије генерације бавили су се њиме Гига Гершић, Милован Миловановић, Миленко Весник да напоменемо само главније, који нису међу живима.

После рата појавили су се млађи правници, који су 1928. г. са професорима правних факултета у Београду, Загребу и Љубљани основали Југословенско Удружење за

Међународно Право у Београду. То приватно научно друштво узело је за свој програм: да научно обрађује питања из свију грана међународног права. Помоћу предавања и књига оно хоће да шири познавање међународног права и да информише иностранство о међународно-правним питањима Балкана и Средње Европе, те свим средствима да потпомогне међународни пацифизам.

То Удружење је издало ове године своју прву књигу, која се зове: „Годишњак Југословенског Удружења за Међународно право". Пошто је књига намењена у првом реду иностранству, писана је на француском језику. Редакциони Одбор су сачињавали: Гг. Д-р Милета Новаковић, професор универзитета у Београду, Д-р Иван Суботић и Д-р Стеван Ћирковић, секретари Министарства Иностраних Послова и Илија Пржић, асистент универзитета.

У тој књизи су штампана предавања, која су одржали у Београду Сер Ерик Драмонд, генерални секретар Друштва Народа и Алберт Тома, директор Међународног Бироа Рада при Друштву Народа. Остали чланци и студије су из пера наших правника. Споменућемо интересантне студије Г. Мирослава Спалајковића, нашег посланика у Паризу о Напорима за Мир и Г. Живка Топаловића о Првој Балканској Конференцији одржаној у Атини прошле године. Ови су чланци ушли у први део тог Годишњака, који носи наслов: Међународна Сарадња.

У другом делу Годишњака, који третира Међународно јавно право треба истаћи интересантне чланке Г. г. Лазе Марковића о проблему мањина, В. Животића о народносним мањинама у Југославији и Ивана Суботића о нашој слободној зони у Солуну.

У трећем делу те књиге, у коме се налазе чланци и расправе из међународног приватног права истичу се студије Г.г. Живојина Перића о међународном и међупровинцијском праву у новим југословенским законима о меници и чеку и Михајла Константиновића о међународном праву у новом југословенском грађанском парничном поступку.

Међународно кривично право имало је своје заступнике у Г.г. Томи Живановићу и Методу Доленцу. На крају се налази списак међународних уговора и обавеза наше Краљевине од 1919. до 1929. г. и Југословенска Библиографија Међународног Права од 1919—1929. године. На овом делу су сарађивали наши правници млађи и старији и то како дипломате од каријере тако и професори универзитета.

Надамо се, да ово младо удружење неће остати код ове прве публикације, него ће наставити са издавањем сваке године једног Годишњака, који нам може много користити у научним круговима иностранства где смо још недовољно познати.

Д-р Славко М. Ћирић

H. R. KNICKERBOCKER — THE SOVIET FIVE-YEAR PLAN AND ITS EFFECT ON WORLD TRADE. (John Lone, London. 8/6 шилинга). — Књига г. Никербокера, који је био нарочити дописник Њујоршког Ивнинг Поста, о совјетском петогодишњем плану и његовом утицају на светску трговину поздрављена је од целокупне америчке и енглеске штампе као најпотпунији извештај о томе проблему до данас.

Оно што писац у самом почетку одмах истиче то је да данашња „комунистичка" Русија није у правом

смислу комунистичка. Основна комунистичко-марксистичка доктрина „сваки по способности, сваком по потреби" примењује се свега у уском кругу партијских присталица. Систем пак који је у општој примени и који регулише економски живот целог некомунистичког дела Русије најтачније се може описати речју „државни капитализам." У том систему опет има два принципа која га карактеришу. Први је да добит која би у нормалној капиталистичкој земљи ишла власницима овде иде држави, и да је држава троши не на повећање надница но просто на повећање производње и способности производње. Држава је у том погледу стављена пре народа и радника.

Други принцип, чије испитивање саставља гро г. Никербокерове књиге, је принцип планске изградње економског живота и планирања производње. Намера је једном речју совјета да планском изградњом производње, потпуно у оквиру Марксових догми, избегну невоље сувишне производње или недовољне производње од којих наизменично пати капиталистичко друштво. План тај међутим подељен је у два дела. Први има да подмири оне потребе које су Русији неопходне за даље њено економско изграђивање, и које би јој, у случају да буде економски блокирана од осталог света, омогућиле производњу и упркос блокади, ма да наравно успореним темпом. Другоме је циљ да стави Русију у први ред произвођачких сила и као такву начини од ње снажног конкурента на светском тржишту. Први циљ је дакле чисто одбранбен, други нападни.

Да успе у овоме, Русија је сва прожета једном Ничеовском „жељом ка моћи." Потреба државе као целине и жеља да се успе у плану стављена је изнад и испред свега. Народ као целина позван је да, веровао он у успех петогодишњег плана или не, свом силом допринесе његовом остварењу. Неверица у успех плана сматра се у Русији највећим издајством, и један необично развијен шпијунски систем и Г. П. У. сузбијају скепсу и критику на најсвирепији начин. Напор пак који се од народа тражи да се план изведе такав је какав ниједан други народ са вишим стандардом живота не би могао поднети. Као симбол докле то одрицање иде, писац наводи да је на пример и количина топлоте у надлештвима и државним установама ограничена. Прошле године износила је 13 степени Целсиевих, ове зиме, 1931—32. свега 9 степени!

Може ли то народ издржати, и може ли се петогодишњи план под таквим условима остварити, пита писац? Онако како је план постављен писац не верује да се може остварити. Постоји једна „тачка одрицања и очајања" преко које се народ не може претерати, па ма какав се притисак вршио на њега. Намера је пак совјета очигледна да терају народ до близу те тачке па да онда мало попусте притисак. А докле се може ићи, и где је та тачка они суде по извештајима својих тајних агената, који су врло добро организовани. Једном речју, са жртвама које се траже и у року од пет година немогуће је извести оно што су совјети себи поставили за циљ. Али оно што се не да постићи с овим притиском и за ово време, може се постићи с мањим притиском и за дуже време. Које ће то време бити, тешко је одговорити. Несумњиво је пак једно, а то је да упркос свих тешкоћа план ипак лагано напредује. Доћи ће време када ће Русија опет постати мо-

ћан чинилац на међународном тржишту, и то чинилац у чијем систему плански „дампинг" заузима врло важно место. С тога разлога западни капитализам мора бодро да мотри како примену плана тако и његово остваривање, јер ће, нема сумње, и он у њему наћи много што-шта што се, под промењеним условима и с великом коришћу може применити и у капиталистичком систему економије.

А. В.

PAUL SZEMERE UND ERICH CZEH, DIE MEMOIREN DES GRAFEN TAMÁS VON ERDÖDY. — HABSBURGS WEG VON WILHELM ZU BRIAND, Wien Amalthea Verlag. — Два мађарска новинара, Семере и Чех, публиковали су горње дело, написано на темељу мемоарских бележака и причања по сећању графа Ердеди-ја, поверљивог човека цара Карла Хабзбуршког и његовог посредника у преговорима о миру са принчевима Сикстом и Ксавером од Парме. Ердеди прича најпре о свом познанству из детињства са надвојводом, каснијим царем Карлом, затим описује војнички живот на италијанском фронту, одакле га је позвао цар Карло к себи у Баден, да му повери посредничку улогу у преговорима о миру са царевим шурацима, белгијским официрима Сикстом и Ксавером од Бурбон-Парме. Први састанак између Ердеди-ја и принчева догодио се фебруара 1917. у Најшатлу у Швајцарској. Идућег месеца довео је Ердеди оба принца у Беч и затим у Лаксенбург, где су расправљали са царем, а у мају је поново ишао у Швајцарску, али принчеви не дођоше на састанак те није успео ни да им уручи царева писма. Када је након године дана услед несмотрености графа Чернина дозната јавност за ове неуспеле преговоре, морао је цар Карло да иде у Белгију цару Вилхелму и да се тамо потчини условима немачког главног стана.

И после овога остао је граф Ердеди у близини царевој све до одласка његова из Аустрије 24. марта 1919. Ердеди описује преселење цара Карла и његове породице из Шенбруна у Екартсхау и растанак са њиме у Хецендорфу, затим приказује борбу Мађара за очување Бургенланда, у којој је и он узео учешћа и најзад говори опширно о повратку цара Карла и царице Ците у Угарску и о прогонству њихову на Мадејру.

По тврдњи графа Ердеди-ја Французи су у доба, када је он преговарао са принчевима Сикстом и Ксавером, имали већ немачке предлоге, по којима би се мир имао успоставити на рачун Аустро-Угарске. По немачком пројекту Аустро-Угарска је имала да изгуби Галицију, Буковину, Ердељ, Трентo и Трст; Србија би била успостављена и повећана Албанијом. По предлогу цара Карла, саопштеном принчевима од Парме, Немачка би имала да врати Француској Елзас и Лотринг, а од Србије, Хрватске, Босне, Црне Горе и Херцеговине створила би се Југославија са једним аустријским надвојводом на челу!

Мемоари графа Ердеди-ја доносе многе занимљивости иако су писани тенденциозно и догађаје приказују једнострано. Из сваког ретка ове књиге избија мађарски центризам, без скромности н скрупула. Цара Карла управо обожава иако сматра, да је царева попустљивост и хуманост у многоме допринела слому Аустрије.

А. Ивић

THE WORLD-CRISIS — THE EASTERN FRONT, BY WINSTON CHURCHILL (Thornton Butterworth) 30 шилинга. — Најновија књига Винстона Черчила посвећена је источном фронту: руском и балканском, и као таква има и за нас великог месног интереса. Интерес самога Черчила за овај фронт, тако мало разрађен у енглеској ратној литератури, лако је разумети. Он је био тај који је инсистирао да се пошље експедиција на Дарданеле, и он је тај који је због неуспеха претрпео најоштрије критике. Велики део књиге бави се стога питањем важности источног фронта и његовог утицаја на крајњи резултат рата. Овде Черчил опет и опет подвлачи да је кључ рату године 1915/16. лежао на Балкану, и да су савезници, да је између њих дошло до потпуније сарадње, већ раније могли постићи великих и судбоносних резултата на овоме фронту. Г. Черчил пише сликовито и снажно, и он је зато увек, чак и када се ми с њиме не слажемо, а сложити се с њим увек немогуће је, занимљив као писац. Сем тога не треба заборавити да је Черчил у то време играо важну улогу у енглеском кабинету, и књига његова с тога и у погледу политичких борби за време рата представља врло драгоцени материал.

А.

„ХИГИЈЕНА ВОЈНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА“ ОД САНИТЕТСКОГ ПУКОВНИКА Д-Р ЖАРКА ЖИВКОВИЋА, НОВИ САД. — Др. Живковића познајемо из раније по његовим интересантним чланцима по нашим стручним часописима. Данас пак, наш најбољи познавалац војне хигијене авијатичара, издавањем ове књиге ударио је темељ једној новој научној грани код нас, а то је истовремено и прва књига ове врсте уопште, те према томе није за чуђење потражња овога дела европских команди ваздухопловства.

Своју књигу је поделио Д-р Живковић на два дела: на хигијену на земљи и хигијену у ваздуху, нагласивши је као нераздвојну целину. У првом поглављу говори о заштити од промена атмосферског притиска, где подвлачи важност прекидања летења између двеју висина при узлетању и слетању. У другом поглављу се бави заштитом од умањене количине кисеоника у разређеном ваздуху, која би се састојала у пасивном убрзаном и активном дубоком дисању, у удисању кисеоника помоћу инхалатора на висинама преко 3500 метара. Даља поглавља првог дела књиге говоре исцрпно о заштити против хладноће и ветра, о заштити очију и вели да „при ноћним летењима, жуту светлост сијалице, која осветљава инструменте пред седиштем пилота, на нашим авијонима треба заменити *црвеном* или љубичастом светлошћу, пошто ове две светлости најмање сметају прилагођавању ретине ока при гледању у тмини. Даље се бави заштитом чула слуха и равнотеже тела. Ухо код авијатичара изложено је трауми, која производи „акустичну смушеност“ за време летења, а и после летења, јер је ометена вентилација средњег уха, услед честе заптивености отвора Евстахијеве трубе, а истовремено настаје „увећано оптицање крви у органима средњег и унутрашњег уха, услед проширења крвних судова, под утицајем промена атмосферских притисака на разним висинама“. Да би авијатичар заштитио чуло слуха и равнотежу телу, потребно је да чини неколико покрета мишића за гутање, како би отворио запушену Евстахијеву трубу или да се послужи маневром Вал-

салве. Даље говори о променама и заштити при акробацијама и дисхармонији чула вида и слуха. Интересантно је поглавље о астенији и неурастенмји авијатичара, при чему поновно подвлачи јединство хигијене на земљи и у ваздуху.

Други део овог стручног дела заокружује концепције Д-р Живковића као лекара и ваздухопловног стручњака.

Ова књига неопходно је потребна не само за авијатичаре него и за лекаре, јер до појаве ове хигијене нисмо ништа знали о поремећајима и заштити у ваздуху, а млади ваздухопловни нараштај имаће и одличан уџбеник.

Мик —

СОКОЛСКИ ПРЕГЛЕД

ЧЕХОСЛОВАЧКА - ЈУГОСЛАВЕНСКА САРАДЊА — Генијално дело чешког препородитеља и оснивача Соколства Д-ра Мирослава Тирша заједничка је својина и заједничко благо целог Словенства. Основано као покрет народног буђења и народног препорода, постало је данас главна полуга словенске узајамности, зближавања и сарадње.

Већ сам оснивач Тирш одмах је уочио и нагласио могућност и потребу уске сарадње чехословачко-југословенске прво у борби за опстанак, а онда у настојању за напретком, за изградњом.

Било је чехословачко - југословенске сарадње и пре Тирша, али план и систем сарадње дало је тек Тиршево соколство. Та сарадња дошла је до изражаја на пољу теловежбе и на пољу заједничких манифестација, да би се после дугог низа година остварила тамо где је најпотребнија и где ће највише користи донети, а то је на пољу просветном.

Потребно је увек наглашавати да соколство настоји хармонички васпитати и тело и дух и душу и да му је телесно вежбање средство, а не циљ. Циљ му је створити здравог, лепог, доброг и вредног појединца, да би и целина постала таква, и то у првом реду народ из којега пут у човечанство, у људску заједницу, води преко Словенства.

Да би се то постигло, потребно је трајно, смишљено и систематско васпитање.

Соколство је првенствено васпитна организација са јасно постављеним циљем и тачно одређеним методама. Зато је јасно, да без просветног рада нема соколства.

Соколство је словенска организација. Сви су соколи преко својих народних соколских савеза чланови велике словенске соколске заједнице. Већ та чињеница би аподиктички тражила словенску узајамност и сарадњу, кад не би већ пре тога проговорило срце и налагали витални интереси.

Сарадња између Ческе обце соколске и Сокола К. Ј. је већ деценијама оживотворена, али на пољу соколске просвете ударен јој је тек ове године чврсти темељ заједничким радом чехословачког и југословенског соколског просветног одбора, а на иницијативу председника бр. Д-р Владе Белајчића. Његова је заслуга да је та сарадња положена на солидан темељ.

Сарадњу и то најужу врло је лако остварити, јер је идеја иста: Тиршев аманет. У заједничком остваривању и у спровођењу врло ће се лако наћи пута и начина. Широко је поље рада. Ту су предавања, говори, позоришта, позоришта лутака, прогласи, издања, беседе, концерти, књижнице, читаонице, кур-

зеви словенских језика, радио, филм, литература и много још друго, а од свега најважније соколске школе и течајеви у којима се чланови уче, васпитавају, одушевљавају и загрејавају за снагу и лепоту соколства и Словенства.

На том пољу је сарадња чехословенско-југословенска на најбољем путу пуног остваривања и изградње. Она већ сада доноси користи и доносиће из дана у дан све више, да би се приближили постављеном циљу.

Заједничка Тиршева прослава биће величанствена манифестација чехословачко - југословенске сарадње.

Соколство показује пут и зове на сарадњу. Она је лепа и корисна и биће сигурно од свију и свакога прихваћена на корист чехословачког и југословенског народа и целог Словенства, а онда и целог човечанства у духу Д-р Мирослава Тирша, учитеља, вође и пророка.

Фрањо Малин

ВЕСТИ И ОБАВЕШТЕЊА

АРТУР ШНИЦЛЕР † — Једва две године после смрти Хофмансталове, нестао је нагло и, такорећи, на предвечерје седамдесетогодишњице свога живота и он, други велики представник новије аустријске литературе који је, исто као и незаборављени песник *Једермана*, био један од оних који су служили на част и славу целе немачке књижевности. Поникао из немачког „реализма“ који је деведесетих година прошлога века био у пуном јеку, Шницлер је ту прилично опору и туробну струју разблажио и расветлео драгоценим блесцима своје мекше и немирније бечке осећајности, неком сањалачком грацијом, неком суморном чулношћу и мисаоношћу; — или, са друге стране посматрајући ствар, он је то љубазно-лакомислено, артистичко, али и помало мекушно и декадентско бечлијско животно осећање прожео једним дубљим и озбиљнијим етичким хотењем, уочавајући га и у његовом социјалном значају и односу, подвргавајући га анализи и критици једног преутанчаног психолога који осећа живо проблеме свога доба и своје средине, и који и усред највеселијег и најразблудњијег блеска, буке и љубакања тадашњег Беча (око г. 1900.) застаје увек поново замишљен, забринут, са оним чудним и сетним осмехом зналца на уснама. Тако, из таквог расположења и гледања на живот поникла су његова прва дела којима се прославио: *Анатол, Коло, Ашиковање, Потпоручник Густл.* Та слава била је, уосталом, помућена и немилим инцидентима, т. зв. „књижевним скандалима“: *Коло* је било жучно нападано и за дуже време просто анатемисано од реакционара због „неморалности“, а због *Густла*, у коме се писац усулио био да, противно начелима владајуће аустријске солдатеске, прикаже једног младог официра у свој његовој голој човечности, Шницлер је био лишен чина резервног официра. Али од онда била је његова књижевничка репутација утврђена, у Аустрији као и у читавој Немачкој где је нарочито цењен као позоришни писац. Његове мајсторске, имагинозне и продирућом психологијом зачињене драме као: *Живи часови, Зелени какаду, Литература, Беатричин вео, Парацелзус, Међуигра, Далека земља, Усамљени пут* и др. означавају исто толико сјајних и сталних позоришних успеха. Права ремекдела су *Млади Медардус*, у коме је Шницлер дао један велики, дивно бојадисани и оживљени историјски табло „предмартовског“ Беча, и смело-полемична социјална драма *Професор Бернхар-*

ди, у којој је изнесена благородна — и узалудна — борба једног либералног човека противу тамних реакционарних сила на самом (предратном) бечком Универзитету. Шницлер је сем тога написао и један велики социјални роман: *Пут ка ослобођењу* и цео један богат низ прича и подужих и дубље постављених новела, односно, малих романа, међу којима се особито истичу својом лепотом, племенитом мисаоношћу као и својим класичним стилом: *Умирање*, *Касановин повратак*, *Госпођица Елза* и дубоко суморна, горка *Коцка у праскозорју*, у којој је већ остарели песник дао једну продубљену и трагичну варијанту некадашњег ведроироничног *Пошторучника Густла*.

Артур Шницлер, човек деветнаестог и двадесетог века, истовремено и реалиста и артиста, и психолог и лиричар, и критичар и сањар, преутанчани уживалац духа и осећајности, а уједно и одважан, савремен социјалан борац, — остаје у том свом двојству, у тој својој племенитој амбиваленцији, и као писац, и као човек, једна од најпривлачнијих и најотменијих појава новије немачке књижевности.

Умро је (21. X о. г.) напрасно и тихо, по повратку са једне шетње, у својој соби за рад, клонувши на свој писаћи сто, на отворене књиге и недовршене своје рукописе.

—*р*

НАЈНОВИЈА АВАНТУРА РАДЕ ДРАИНЦА. — Драинац воли авантуру. Та љубав према авантурама и ававтуристичком духу огледала се и у његовој поезији. Неколико заиста лепих песама резултати су те љубави. Али Раде Драинац не уме да се обузда. Њему нису довољне песничке екскурзије. Он жели и друге. На пример жели да лансира нову балканску културу. Нешто што је ипак опасније од проглашавања „треће хипнистичке зоне". Аванутура са балканском културом свршила се рђаво по Драинца, а срећно што се тиче саме културе. Јер се неће моћи остварити онако како је Драинац замислио.

Затим је дошао манифест противу Запада. Драинац се буни противу западне културе и „тровања" наше културе тековинама западне културе. Штета је само што је Драинац у том манифесту употребио неких двадесетак француских израза онда када је могао да употреби сасвим адеквантно и српске. (Тако например Рака је стално говорио о „окциденту".)

Најзад ево и најновије авантуре. Драинац објављује рат спорту. Зашто не зна ни сам. Једино је објашњење то да је Драинац љут што се његови манифести не узимају озбиљно. Сматрајући да није можда доста сензационално објављивао разне походе и да треба бити авантуриста до краја, Драинац се упустио у једну заиста опасну авантуру. Пише о спорту не познавајући спорт, знајући само да је спорт данас популаран и да би тиме што ће напасти једну такву популарну појаву могао изазвати сензацију. Ни мало се нећемо упуштати у анализу Драинчевих „аргумената", ни мало се нећемо узбудити што Драинац тврди да данас у „здравом телу влада болестан дух", једино ћемо питати Драинца: Зашто није тај свој манифест противу спорта објавио раније, зашто је чекао да то чини Д. Митов бугарски књижевник поводом Балканијаде, па да се тек после тога појави у најновијој улози рушитеља спорта. Уосталом неспремног и да се спортски изразимо ни мало „тренираног". Незгодно је упуштати се „нетрениран" у опасне авантуре.

—*бш*—

ГЕТЕ — је умро 22. марта г. 1832; стојимо дакле пред стотинитом обletницом његове смрти. Тај велики датум биће свечано прослављен у Немачкој као и по целом културном свету. Вероватно ће се том приликом и код нас достојно одати част успомени тог најсветлијег бесмртника који је нас још и нарочито задужио усрдним интересовањем и симпатијом што их је показао за нашу младу литературу, наиме за нашу народну песму, за Вука Караџића и Симу Милутиновића.

Гете је био један од најгениалнијих и најплеменитијих представника и васпитача не само свога народа, већ и целе Европе која у њему вими и поштује једног свог врховног духовног хероја. Ми данас, више можда но икада, осећамо и афирдирамо узвишеност његове мудрости, његове воље и стваралачке енергије које су биле безусловно и искључиво уперене на оне две најдрагоценије и најчистије животне вредности што су: *култура* и *човечност* (уколико те две речи означују и две ствари, а не једну и исту).

Летопис, који је поводом Гетеове стогодишњице, већ у свом прошлом двоброју почео да објављује зналасчку студију Г. Јована Грчића: *Гете и Шилер*, доноси сада, у свом последњем овогодишњем броју, на само предвечерје јубиларне године и једну одабрану руковет мисли и афоризама Неумрлога, у којима су јасно и непосредно формулисане многе начелне и најкарактеристичније тачке његове филозофије, његове естетике и његовог етичко-васпитног хотења.

Закључујемо овај наш последњи број *Летописа* у знаку *Гетеа*.

—*р*

Из наше редакције:

— Према решењу донесеном на седници Књижевног Одбора М. С. од 26. X. 1930. рукописи поднесени редакцији Летописа не враћају се, сем у изузетним случајевима, када су у питању обимнија дела, на нарочити захтев и трошак пишчев.

—

— Молимо наше цењене сараднике да нам своје прилоге, и у сопственом интересу, шаљу, по могућности, копиране писаћом машином или барем, свакако, у чистом и јасном рукопису.

—

Умољавају се они наши сарадници, који случајно не би примили на време хонорар за своје прилоге објављене у Летопису, да пошаљу Уредништву своје тачне адресе чијем недостатку има да се припише закашњење исплате.

Рад Матице Српске

У Недељу 4. октобра о. г. одржане су, под председништвом г. Р. Врховца, три седнице: Заједничка Управног и Књижевног одбора, и по том за сваки одбор посебне седнице.

На почетку Заједничке седнице г. председних је поздравио чланове одбора, старе сараднике који су поново изабрани, нове чланове, и све скупа, позвавши их на сложан рад и на тачно вршење дужности. Г. Д-р Жарко Јакшић напоменуо је да треба изрећи признање г. председнику за његов дугогодишњи рад у Матици Српској у најтежим данима њезиним, што је једногласно примљено. Г. председник, тако једнодушно поздрављен, обележио је у неколико речи каква је и колика је дужност која везује сваког члана Матице Српске кад га Скупштина Матице Српске позове на рад; због тога је остао једанаест година на часном, али и врло тешком положају своме; никад није био задовољан, али се увек надао да ће доћи бољи дани и за Матицу Српску. Ти бољи дани као да сад настају, јер је Матица Српска преболела све ударе и може свој главни задатак да врши како јој доликује и како се од ње очекује. После тога прешло се на рад.

Узета је на повољно знање захвалница Г. Бана Дунавске бановине на поздраву са Скупштине Матице Српске.

Узете су у претрес *стварне* примедбе и напомене које су пале на скупштини од 30. септембра о. г., о чијој вредности не може бити дискусије, јер су захтеви у њима садржани потпуно оправдани. Према напомени г. Мите Клицина у Скупштини од 30. септембра, измењен је 3. члан Пословнике Скупштине тако, да убудуће правна тела неће бити заступљена у Скупштинама Матице Српске, јер Устав Матице Српске не говори ништа о учешћу правних тела у Скупштинама, а већ по закључку Скупштине Матице Српске од 1911. год. правна тела су искључена од учешћа на Скупштинама; уз то, тешкоће око верификирања пуномоћи и гласања са пуномоћима, као и начело да свако треба да се ослања на *своју* а не на *позајмљену* снагу, диктовали су ово једино правилно схватање о учешћу правних тела на Скупштинама па и закључак којим је измењен 3. члан Пословника Скупштине.

Према предлогу г. председника закључено је у начелу да се у наредној години приступи издавању *Књига за народ* и го, у првом реду из области пољопривреде и занатства, али да се не расписује стечај него да се позову наши најбољи стручњаци на сарадњу. Сем књига забавне

садржине, предмети о којима би се имало писати били би: 1) Основне погодбе сељачког напредног сточарства, 2) Практична упутства за подизање воћњака, 3) Улога народног учитеља у пољопривредном просвећивању сељака, 4) О занатству (садржина ће се поближе одредити). Закључак се уступа Књижевном одбору да спреми план за издавање ових књига у оквиру буџета Књижевног одбора и да испита како ће се што боље омогућити њихово растурање у народ. С тим у вези, на предлог г. Д-р Жарка Јакшића, расправљано је питање о распродаји издања Матице Српске на стоваришту и о утеривању дугова од њезиних дужника. Предмет је уступљен Извршном одбору с тим да у најкраћем времену и најенергичније ради и поступа.

На предлог г. Д-р А. Ивића да и Матица Српска, којој по тестаменту великог народног добротвора Саве Текелије једино припада право да управља Текелијанумом, учествује у предстојећем коначном решавању тога питања између мађарске и наше државе, изабрани су делегати ради вођења преговора са Министарством иностраних дела и ради учешћа у званичној делегацији.

Решено је да Матица Српска што више потпомогне акцији „Просвете" на стварању *Савеза културних друштава.* Допуњени су избором одбори и пододбори. Узет је на знање извештај о скором изласку из штампе Календара Матице Српске за 1932 годину, који ће се у току овога месеца послати свима пуноправним члановима Матице Српске.

У седници Књижевног одбора извршен је избор потпредседника тога одбора, а изабран је г. Васа Стајић, гимн. директор у пензији и познати наш писац и национални радник. Донесено је решење у питању једне стипендијске припомоћи.

У седници Управног одбора додељена је припомоћ од 5000·— дин. из задужбине Лазе Николића, по расписаном стечају, удавачи из Велике Кикинде Наталији Микалачкој, која се баш тога дана венчала; закључено је да се телеграфски обавести и да јој се честита.

Осим тога решени су у Управном и Књижевном одбору и текући предмети.

БИБЛИОГРАФИЈА

Уредништво „Летописа М. С.“ примило је на приказ ова издања:

Огњан Житињац, Ка плавим врховима, Песме, Зајечар 1931, стр. 30.

Деса Дугалић, Забелешке пута кроз Палестину, Сирију и Египат у лето *1931*, Београд 1931, стр. 113.

Михаило С. Петровић, Како је постао Београд, Београд 1931, стр. 158.

Pavao M. Rakoš, Dušice, Osijek (1931) str. 94.

Никола Т. Бурић, И вољеше царству небеске, Косовска тетралогија, II, Београд, 1931, стр. 77.

Д-р Првош Сланкаменац, Просветитељаштво Кирила Пејчиновића, Скопље 1931, стр. 13.

Споменица о шездесетогодишњици оснутка Српске грађанске штедионице у Срем. Митровици (1866—1926), Приредио Мојо Медић, Ср. Митровица 1929, стр. 98.

Св. Матић, Творци народног епа, Београд 1931, стр. 17, Из С. К. Гласника књ. XXXIII.

Радоје Јанковић, Друмом и сокаком, Приповетке, Њујорк 1931, стр. 285.

Д. Костић, Ни је-него, речник колебљивости у књижевном језику и правопису, Београд 1931, стр. 240, друго издање.

Potsjetnik kroz Novi Sad, Beograd 1931, str. 29.

Иван Пшухин, Крици у ноћи (песме), Крагујевац 1931, стр. 30.

Д-р Никола Вучетић, Басне, Београд 1931, стр. 280, Ш књига.

Позоришни годишњак нар. позоришта Врбаске Бановине, прва сезона (1930—1931), Бања Лука 1931, стр. 23.

Душан Д. Вуксан, Долазак Симе Милутиновића у Црну Гору, (прештмпано из „Записа“), Цетиње 1931, стр. 8.

Милан М. Јовановић, Емпириорационализам као гносеолошка доктрина, Београд, 1931, стр. 62.

D-r Ivan Esih, More u poljskoj književnosti, posebni otisak iz „Jadranske Straže“, Split 1931, ctr. 22.

Albin Rilhar, Orfej in orfizem, prispevki k zgodovini grške religije, Ljubljana 1931, str, 103.

Илустровани алманах, Алманах најмлађих, 5×5, Београд 1932, стр. 45.

Јосеф Тврди, Савремена чехословачка филозофија, критичка студија, Скопље 1931, стр. 23.

Календар Просвета, 1932, Сарајево 1931, стр. 176.

D-r Hijacint Bošković, Problem spoznaje, Zagreb 1931, str. 243.

А. Вулић и М. Сухотин, Стари Век у одабраним одломцима, Београд 1931, стр. 225.

САДРЖАЈ

		Страна
Из Гетеових мисли	Тодор Манојловић . . .	177
С пролећа, песма	Јела Спиридоновић-Савић	188
Монах, песма	Јела Спиридоновић-Савић	189
Бабилонска кула, фрагмент поеме	Десимир Благојевић . . .	189
Утјеха гладним рукама, песма	Михо Вуковић	191
Откинута грана, песма . . .	Миле Чиплић	191
Хиљаду корака Пантелије Савића, II., прича	Жарко Васиљевић . . .	193
Гете и Шилер (свршетак) . .	Јован Грчић	201
Из писама Лазе Костића . .	Светислав Стефановић . .	212
Књижевни преглед:		
Књижевна и уметничка јесен у Бугарској	Бошко Токин	229
Уметнички преглед:		
Изложба „Облика“	Тодор Манојловић . . .	233
Историјски преглед:		
Краљ Матија и српска деспотовина	Велимир Стефановић . .	238
Словенски преглед:		
Утисци из Пољске	Милан Шевић	257
Научни преглед:		
О империјализму	Д-р Мијо Мирковић . . .	266

Прикази и белешке: Књижевност: Милан Грол: Позоришне критике. — Деса Дугалић: Забелешке с пута кроз Палестину, Сирију и Египат. — Ернст Глезер: Класа 1902. — Мићун М. Павићевић: Црногорци у причама и анегдотама. — Најновије коло Српске Књижевне Задруге. — Светислав Стефановић: Сабрана дела. — Чика Андрине песме. — Коста Николић: Етика. 274

Умешност: Новосадско-осечко позориште. — IV Јесења изложба. . 280

Наука: Annuaire de l' Association Jougoslave de droit international. — H. R. Knickerbocker The Soviet five-year plan and its effect on world trade. — Paul Szemere und Erich Czeh: Die Memoiren des Grafen Tamás von Erdődy. — Winston Chourchill: The world-crisis. — Д-р Жарко Живковић: Хигијена војног ваздухопловства. 284

Соколски преглед: Чехословачка сарадња. 289

Вести и обавештења: Артур Шницлер †. — Најновија авантура Раде Драинца. — Гете. 290

Рад Матице Српске 293

Библиографија 295

Рукописи се не враћају

Издаје Матица Српска у Новом Саду — Уређује Тодор Манојловић

Штампарија Дунавске бановине а. д. Нови Сад, 848-31.